

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

13. YÜZYILDA MOĞOL POSTA TEŞKİLATI (YAM)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinan MERİÇ

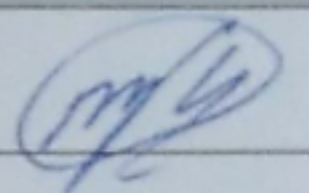
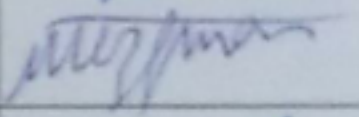
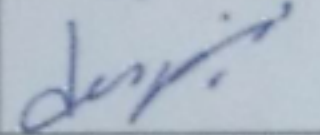
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU

MAYIS-2019

TRABZON

ONAY

Sinan MERİÇ tarafından hazırlanan "13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)" adlı bu Çalışma 16.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı'nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı-Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf Sürmen
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Sinan MERİÇ
11.05.2019

ÖNSÖZ

Eskiçağ devletlerinden itibaren posta teşkilatlarının varlığına rastlanmaktadır. Her büyük devlet ve imparatorlukta tesis edilmiş olmasından anlaşılacağı üzere posta teşkilatı büyük devlet olmanın unsurlarından biridir. Yollar bir devletin damarlarına, posta teşkilatı ve onun mensubu ulaklar da o damarların içindeki kana benzemektedir. Telefon, e-mail, hatta gazete gibi günümüzün bilgi ve haber edinme kaynaklarından yoksun olduğu bir dönem için posta teşkilatının önemi gerek devlet kurumlarının koordineli çalışmasında gerek ordu teşkilatlanmasında ve gerekse de istihbarat ve nakliye alanlarında en etkin kurum olmasından dolayıdır. Hakanın emirlerinin yayılmasından istihbarat faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede hizmet gören posta teşkilatı pek çok diğer devlet gibi Moğollar'da da önemli olmuştur.

Posta, Cengiz Han ve onun büyük imparatorluğu kuruluşuna kadar Moğollar arasında ciddi bir gelişim sergilememiştir. Moğollar bütünüyle kurum ithalatı kapsamında olmasa bile Çin posta teşkilatından dolayı ya da doğrudan alıntılar yapmış ve İç-Asya geleneğinden gelen unsurları da sürdürerek etkin bir posta teşkilatı kurmayı başarmıştır. Ogödey zamanında ilk önemli reformları yapılmış, Mongka döneminde gelişimini sürdürmüş ve Kubilay dönemi ile birlikte Güney Çin'in Moğollarca ele geçirilmesi hasebiyle yeni bir çığıra ulaşmıştır. Posta teşkilatı, Altın-Orda, Çağatay ve İlhanlı gibi diğer Moğol hanlıklarında da mevcut olmuştur.

Bahse mevzu olan çalışmayı yaparken üslupsal bozukluklardan çalışmanın düzenine, çalışmanın düzeninden tezin bürokratik aşamasındaki işlemlere ve kaynaklara ulaşmama kadar hemen her türlü konuda benden yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU'na teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Çalışmanın kontrolünden kaynaklarla ilgili eksikliklerine değin üşenmeyip kıymetli zamanlarını ayırarak düzeltme ve ilavelerde bulunan jüri üyelerim sayın Mehmet TEZCAN ve sayın Alaaddin YALÇINKAYA'ya, İngilizce çevirilerimde yardımlarını esirgemeyen İngilizce hocam Zeynep Karamanlı'ya, kendi çalışmalarını benimle paylaşmaktan imtina etmeyen Dai MATSUİ ve Bülent OKAY'a, çalışma esnasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen cefakâr ebeveynlerim Hasan-Selcen MERİÇ ve nişanım Zeynep H. SEL'e ayrı ayrı teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Türkiye'de ulaşamadığım kaynaklar konusunda Almanya'daki kütüphanelerden eserleri temin eden olan arkadaşım Mert GÜNAY'a şükranlarımı sunarım.

Mayıs 2019

Sinan MERİÇ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSETESİ.....	IX
GİRİŞ	1-25

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MOĞOL POSTA TEŞKİLATINA DAİR KAVRAMLAR.....	26-50
1.1. Yam	26
1.2. Ulak	32
1.3. Darugaçi.....	34
1.4. Kopçur	37
1.5. Karavul	40
1.6. Payza.....	41
1.7. Diğer Kavramlar.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

2. MERKEZÎ MOĞOLLARDA POSTA TEŞKİLATI (YAM)	51 -73
2.1. Moğol Posta Teşkilatının Kurulması	51
2.2. Cengiz Sonrası Merkezî Moğollarda Posta Teşkilatı.....	53
2.2.1. Merkezi Moğollarda Postanın İşleyişi ve Mali Kaynaklar.....	60
2.3. Moğol Posta Teşkilatında Çin Etkisi	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENGİZÖĞULLARINDA POSTA TEŞKİLATI (YAM).....	74-97
3.1. İlhanlı Devleti'nde Posta.....	75
3.1.1. Gazan Han Öncesi Posta Teşkilatı.....	75
3.1.2. Gazan Han'ın Reformları ve İlhanlı Posta Teşkilatının İşleyişi	78
3.2. Altın-Orda'da Posta Teşkilatı.....	80
3.3. Çağatay Hanlığı'nda Posta Teşkilatı	85

3.4. Moğol Posta Teşkilatı ve Yollar.....	89
3.5. Moğol Posta Teşkilatının Mirası.....	94
SONUÇ.....	98
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	101
EKLER.....	123
ÖZGEÇMİŞ.....	162

ÖZET

XIII. yüzyılda kurulmuş olan Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han döneminde Çağatay, Söbütey, Cüci'nin fetihleri ve diğer askeri harekâtlarla doğu ve batı yönünde devasa bir imparatorluk olma yoluna girmiştir. Genişleyen Moğol İmparatorluğu gerek fetihler esnasında gerek fetihlerden sonra etkili bir iletişim ve haberleşme organına ihtiyaç duymuştur. Bunun sonucu olarak Moğol posta teşkilatı (yam) tesis edilmiştir.

Moğol posta teşkilatının temelleri Cengiz döneminde (1206-1227) atılmıştır. Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgilere göre Moğol posta teşkilatı oluşum ve gelişim aşamalarında gerek yollar, gerek sistem açısından Moğol öncesi Türklerden, Kitanlardan (Liao Hanedanı) ve Çin'den etkilenmiştir. Ancak Moğollar tarafından Çin'in posta teşkilatının tamamen kopyalanıp alındığına yönelik fikirler Moğol öncesi Çin postası hakkındaki bilgilerle bir arada düşünüldüğünde geçerli gözükmemektedir. Çin postasının Moğol postasına etkisine dair emareler Kubilay tahta geçmesinden sonra (1260-1294) daha belirgin şekilde görülmektedir. Buna rağmen *payza* ve *yam* kelimesi konusunda kati bir şekilde Çin etkisini reddetmek sakıncalı olacaktır. *Yam*, Moğolların Kubilay ile birlikte Çin merkezli bir hale gelmesinden sonra Çin coğrafyasındaki postadan etkilenmekle birlikte Çin'e de taşınmış ve bıraktığı miras sayesinde kendinden sonraki Çin tarihini de etkilemiştir.

Posta teşkilatı elbette sadece merkez Moğollarında işlevsel kılınmamıştır. Altın-Orda ile birlikte Rus sahasına da taşınmıştır. Öyle ki Moğol sonrası Rus tarihinde *jamschnick/iamshchik* (posta istasyonu yöneticisi), *jamma (yam)* kelimelerine dahi rastlanmaktadır. Moğol hâkimiyet sahasına paralel olarak *yam*, İlhanlılarla ve Çağataylar ile Lobnor'dan İran'ı da kapsayacak şekilde Ön Asya'ya kadar yayılmıştır. Cengizoğulları hanlıklarındaki posta teşkilatlarının durumu genel hatlarıyla merkez Moğolları ile aynı olmalarına rağmen vergiler, görevliler ve işleyişe dair bazı farklılıkları da bünyesinde barındırır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Posta, Yam, Payza, Daruga

ABSTRACT

The Mongol Empire, which founded in XIII. century had started to improve toward being a ginormous empire in east-west direction by means of counquest of Jochi, Söbütei, Chagatai and other military operations. The expanding Mongol Empire required an effective communication and transmission organ during both conquests and post-conquests era. As a consequence, Mongolian postal organisation (*yam*) has been established.

The foundation of the *yam* have been laid in the Genghisid period (1206-1227). According to inquiries made in our thesis, mongolian postal organisation have been impressed by pre-Mongolian Turks, Kitans (Liao Dynasty) and Chinese from the point of both roads and system throughout its formation and improvement stages. But, the ideas that Chinese postal organisation has been completely copied by Mongols doesn't seem valid when knowledge about pre-Mongol Chinese postal organisation is taken into account. The marks to influence of the Chinese post on Mongolian is more prominently seen after Kubilai Khan's accession (1260). In spite of this, refusing the Chinese influence firmly about the word *yam* and *payza* would be unfavourable. The *yam* had been transferred to China and it had influenced the China, also vice versa, due to the leaving a legacy to the land after Mongols became a China centered empire.

Assuredly, the postal organisation didn't functionalise just in the land of pivotal Mongols. It transferred to Russia together with Golden-Horde. In fact, words such as *jamschnick/iamshchik* (administrator of a post station) and *jamma* (*yam*) can be seen in post-Mongol Russian History. *Yam* has been spreaded the area from Lobnor to Asya Minor, including the Iran, together with Chagataids in paralel with Mongolian zone of imperium. Although the situation of postal system in Khanates of Chinggisids is similar with the pivotal Mongols in general terms, it contain some differetnesses on taxes, the ones in charge, and runinng.

Keywords: Mongols, Post, Yam, Paizah, Darugha

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.b.: adı geçen bildiri.
a.g.e.: adı geçen eser.
a.g.m.: adı geçen makale.
a.g.t.: adı geçen tez.
bkz.: bakınız.
C.: Cilt
çev.: çeviren.
Ed.: editör.
Haz.: Hazırlayan.
Koor.: Koordinatör
s.: sayfa

GİRİŞ

Moğol Posta Teşkilatı (Yam) isimli çalışmamız sahası ve tarihi itibarıyla Genel Türk Tarihi'nin kapsamına giren bir çalışmadır. Çalışmamızdaki amaç XIII-XIV. yüzyılların Avrupa ve Asyasında devrinin en güçlü ve geniş imparatorluğu olan Moğol İmparatorluğunun posta teşkilatını diğer bir deyişle *yamı* elden geldiği nispette açıklamaktır.

Yam teşkilatı sadece basit bir evrak ulaştırma organizasyonu değil; aynı zamanda bir nakliye ve istihbarat teşkilatıdır. Tarihteki Moğol askeri başarısından bahsedilirken çoğu telif eserde Moğol başarısının amilleri arasında posta teşkilatının sayılmış olması beyhude değildir. Bahsedildiği vechle *yam*, Moğol İmparatorluğundaki yönetim organlarının birbiri ile irtibatını tesis ettiği gibi Moğol hükümdarlarının emirlerini gitmeleri gereken yerlere ulaştıran, vergi naklini sağlayan, gerek harp gerek sulh zamanlarında düşmandan alınan bilgileri ilgili yerlere ulaştıran, diplomatik yazışmaların en önemli aracısı olan bir kurum olması hasebiyle başlı başına ele alınıp tezimize konu edilmeye değer görülmüştür. Bu açıdan *Moğol Posta Teşkilatı (Yam)* isimli çalışmamız bir yandan az ya da çok umum Moğol Tarihi araştırmalarına katkıda bulunmaya yönelik bir çalışma olacağı gibi diğer yandan Türkiye'de henüz tek başına işlenmemiş bir Moğol Tarihi konusunun ele alınmaya çalışılması bağlamında kendinden sonraki çalışmalara kapı aralama gayesini taşıyan bir çalışma da olacaktır.

Çalışmamız, konu kapsamı açısından Çinggis Han'ın kurmuş olduğu imparatorluk, onun varisleri olan Çağatay, İlhanlı, Altın-Orda sahası ve Çinggis'den sonra merkezi kağanlık olarak tarihi varlığını sürdürmüş Ogödey, Göyük, Mongka¹ ve Kubilay liderliğindeki merkez Moğollarını kapsamaktadır. Astarhan, Kırım, Kasım, Kazan Hanlıkları ve Timuriler Devleti konunun kapsamını fazla genişleterek olası eksiklik, yanlışlıklara davetiye çıkarmamak için çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

---

¹ Paul Pelliot, kelimenin Türkçe formunun Mengü ve klasik Moğolcadaki formunun Mönkä olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Pelliot, 13-14. Yüzyıllardaki Moğollar ve Kağan "Mongka" ile alakalı durumlarda kelimeyi "mönke" yerine "mongka" şeklinde yazmayı tercih etmiştir. Pelliot'un "mongka" yazımını tercih etmesinin sebebi kelimenin 'Phags-pa' alfabesi ile yazılı metinlerdeki şeklinin "mönke" şeklinde okumaya elverişli olmamasından dolayıdır. Ancak Pelliot'un "mönke" ve "mongka" kelimesi ile ilgili bazı söylemleri, Pelliot'un kelimenin Moğolca formunun "mönke" olduğunu düşündüğü yönündedir. Eserdeki "sonsuzluk anlamına gelen kelimenin klasik Moğolcadaki şekli mönkä'dir (...)" ve "(...) Mısırlı (vakanüvistlerin) transkripsiyonunun, ismin Moğolca şekli Mönkä-Temur olan Mönkö-Temür okunuşunu vereceğini düşünmüyorum" cümleleri, Pelliot'un kelimenin Moğolca formunu "mönkä" olarak kabul ettiğini göstermektedir. Buna rağmen Pelliot, 'Phags-pa' yazılı belgelere sadık kalar Mongka Kağanın ismini yazarken "Mongka" şeklini kullanmıştır. Biz de bu hususta Pelliot'u takip ederek Mongka Kağan'ın ismini yazarken "Mongka" yazımını kullanacağız: Paul Pelliot, *Notes sur l'Histoire de la Horde d'Or Suivies de Quelques Noms Turcs d'Hommes et de Peuples Finissant en "ar"*, Librairie d'Amérique et d'Orient, 1. Baskı, Paris, 1949, s. 60-61.

Moğollardan Önce Çin’de ve Türklerde Posta

Çin Posta Teşkilatı: “Payza”, “yam”, posta teşkilatının Çin’den ne kadar etkilendiği konularında fikir geliştirmek için Çin posta teşkilatının en azından temel sistem ve kavramları açısından ele alınması konu açısından gereklidir. Moğol imparatorluğunun bir süre sonra Çin merkezli bir imparatorluk haline gelmesi de diğer taraftan Çin’i Moğol tarihi nezdinde önemli bir yere koyar. Bundan dolayı Çin posta teşkilatı burada diğer posta teşkilatlarına nazaran daha geniş işlenecektir.

*İ-chan*² olarak adlandırılan Çin posta teşkilatı ile ilgili bilgiler Shang Hanedanına (M.Ö. 1600-1027) kadar geriye gitmektedir³. Ancak düzenli ve teşkilatlı bir yapıya kavuşması Chou (M.Ö. 1046-M.Ö. 256) , olgunlaşması Han (M.Ö. 206-M.S. 220) ve T’ang (M.S. 618-907) hanedanlarında olmuştur⁴. Çin posta teşkilatı sadece mektupları değil vergileri, nizam-nameleri, devlet adamlarını da ulaşması gereken yerlere ulaştırmıştır. Yü Ying Shih’in *Hou Han Shu*’ya dayanarak verdiği bilgilere bakıldığında yabancı devletlerin elçileri ve onların gönderdikleri rehin prensler de posta teşkilatı aracılığıyla yolculuk yapmaktadır. Önceki Han Hanedanı dönemine kadar (M.Ö. 206-M. S. 9) Çin posta istasyonları *lu*, *su* ve *hou k’uan* isimli üç farklı işlevi olan istasyonlardan oluşmuştur. Han Hanedanı (M.Ö. 206-M.S. 220) zamanında ise *yeh hou tu*, *t’ing*⁵ isimli posta istasyonları ve *yu*⁶ isimli posta ofisleri var olmuştur. Bunların dışında bir de sıradan

² *Yi-chan*, *yi-zhan*, *i*, *yi* ya da *li* gibi türlü transkripsiyonları da olan *i-chan* kelime gurubunu oluşturan *i*’nin kelime anlamı olarak “atlı kurye ile nakil”, *chan*’ın ise “istasyon” anlamına geldiği görülmektedir. Richard Pratt’ın *i-chan* hakkındaki tanımında da görüleceği üzere esasen *I-chan*, sadece imparatorun bizzat kendine hizmet eden ve devlet işlerindeki acil sevkıyattan sorumludur. Yine resmi olmak kaydıyla sıradan posta işleri *P’u* isimli kurum tarafından icrâ edilmiştir. Her ne kadar *i-chan* Çin posta teşkilatının tümünü şâmil bir kelime gurubu haline gelmişse de köken itibarı ile sadece posta teşkilatının bir kısmını oluşturmuştur ve ancak Han Hanedanı’nın kuruluşundan sonra teşkilatın tamamına ad olabilmiştir: Ying-wan Cheng, **Postal Communication in China and its Modernization 1860-1896**, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge, 1970, s. 8-9; Kevin Bishop, **China’s Imperial Way**, 1. Baskı, The Guidebook Company Limited, Hong Kong, 1997, s. 76; S. A. M. Adshead, **Tang China The Rise of the East in World History**, 1. Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 183; Paul Heng-chao Ch’ên, **Chinese Legal Tradition under the Mongols: The Code of 1291as Reconstructed**, 1. Baskı, Princeton University Press, New Jersey, 1979, s. 114; Silverstein, a.g.e., s. 141; Richard Pratt, **Imperial China: History of the Posts to 1896**, C. 1, 1. Baskı, Sahara Publications, Londra, 1994, s. 4, 10

³ Joseph Needham, **Science and Civilization in China**, C. 4, 1. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 1971, s. 15; Derk Bodde, “The State and Empire of Ch’in”, **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 2008, s. 34-35

⁴ Needham, a.g.e., s. 34-36; Sharon Lok, **The Life of Paper: Letters and a Poetics of Living Beyond Captivity**, 1. Baskı, University of California Press, California 2018, s. 36; Bishop, a.g.e., s. 76-78; Patricia Ebrey, “The Economic and Social History of Later Han”, **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 2008, s. 613-614; Mark Edward Lewis, **China’s Cosmopolitan Empire the Tang Dynasty**, 1. Baskı, Harvard University Press, London, 2009, s.131-134; Peter Olbricht, **das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft im 13. und 14. Jahrhundert**, 1. Baskı, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1954, s. 37; Xiang Wan, **The Horse in Pre-Imperial China**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania , Pennsylvania, s. 159.

⁵ *T’ing* istasyonlarının başında bulundurulmuş *t’ing ch’eng* isimli memurun emrinde askeri kuvvetler mevcuttur. Bu askeri kuvvetler ve *ting cheng* hem posta güzergâhının hem de yakın çevrelerinin güvenliğini temin etmişlerdir: Needham, a.g.e., s. 35.

⁶ *Ch’eng-yu li* isimli memurlar *yu* adlı posta ofislerinde çalışan ve posta teşkilatında gelip giden şeyleri kaydeden kâtiplerdir. 10-16 santimlik kâğıtlara tuttıkları notlar da *hsi* olarak anılmıştır. Bahsi geçen notlar Y. Edmund Lien’in makalesinde *You shu ci* (郵書刺) olarak anılmıştır: Y. Edmund Lien, “Reconstructing the Postal System of the Han Period”, **A History of Chinese Letters and Epistolary Culture**, Antje Richter (Ed.), 1. Baskı, Brill, Leiden 2015, s. 34; Needham, a.g.e., s. 35.

istasyon olarak tarif edilmiş *chih* (置) 'ler vardır. Posta teşkilatında *i-fu* isimli kuryeler vazife görmüştür. Bunlardan ayrı olarak *yeh-chelerinde* ulak, haberci olarak kullanıldığı görülmektedir. Özel olarak görevlendirilmiş gizli ulakların da varlığı bilinmektedir. *Hsiu-ti chih-chih* isimli görevlilerin bahsi geçen gizli ulaklar olması kuvvetle muhtemeldir⁷. Sung Hanedanı zamanında (960-1279) doğrudan askerler posta kuryesi olarak atanmaya başlayıp *ki-ti-p'u* adını almıştır ve Sung İmparatorluğu hükmü altında posta sistemi tamamen askerileşmiştir⁸.

Posta Teşkilatı'nın yönetiminden ve işleyişinden birden çok idari organ sorumludur. Taşıt ve atlardan *ssu-yü* unvanlı görevli sorumludur ve *ssu-yü* de dokuz bakanlıktan biri olan *t'ai-p'u* (太僕) 'ya bağlıdır. Posta istasyonlarının yönetimi T'ang Hanedanı (618-907) dönemine kadar *chuan li* ya da *chih ch'ang* (置長) isimli memurların elinde olmuştur. Bu memuriyet T'ang Hanedanı döneminde *i-tsang* şeklinde değişmiştir⁹. Posta istasyonlarının kurulması ise *Chiang-Tsao Ta-Chiang* (將作大匠) isimli farklı bir büronun sorumluluğundadır¹⁰. Her eyaletin yönetim ekibinde eyaletin posta işleriyle sorumlu *Tu yu* (督郵) isimli bir görevli hizmet görmüştür. Eyaletlerde posta ile ilgili olan diğer yöneticiler yollar ve köprülerden sorumlu *Tao-chiao Yuan-li* (道橋掾) ve genel güvenlikten sorumlu *Kuan Tu-wei* (關都尉) 'dir. Tüm posta işleri de merkezdeki *Fa Tshao* (法曹) isimli büroya bağlıdır¹¹.

Çin posta teşkilatında yukarıda işlenmiş tüm posta teşkilatlarında olduğu gibi itimat levha ve belgeleri kullanılmıştır. İtimat alametleri *fu-chieh* olarak adlandırılmıştır. *Fu-chieh* 'lerin bambu, ahşap, bronz ve zümrüitten imal edilmiş örnekleri mevcuttur. Bunlardan *chieh* isimli olan levhalar "Otoritelerinin göstergesi olarak ulaklara verilmiş püsküllü bir gereç" şeklinde tarif edilmiştir. Herhangi bir yolcu ya da posta ulaşı, posta istasyonlarının hizmetlerinden faydalanmak için bahsi geçen levhalara ihtiyaç duymuştur. Ancak yiyecek sağlanması ve sağlanacak yiyeceğin miktarı ulakların *zhuan* isimli evraklarının üzerinde belirtilmiştir¹².

⁷ Anje Richter, **Letters and Epistolary Culture in Medieval China**, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington, 2013, s. 162; Needham, a.g.e., s. 35; Wan, a.g.t., s. 159; Needham'ın verdiği kadar detaylı olmasa da Çin postasında farklı vazifeleri gören istasyonlar hakkında P. Olbricht *Das Postwesen in China* isimli eserinde bilgi vermiştir. Yukarıda sayılmış olan posta ofislerinin ayrı görev sahaları olduğuna yönelik fikirler bu eserin yardımıyla daha da pekişmektedir: Olbricht, a.g.e., s. 36.

⁸ Olbricht, a.g.e., s. 38.

⁹ Ssu-ma Ch'ien, **The Grand Scribe's Records the Memoirs of Han China**, William H. Nienhauser (Ed.), (Çev. J. Michael Farmer vd.), C. 8, 1. Baskı, Indiana University Press, Indianapolis, 2008, s. 181; Needham, a.g.e., s. 37; Loewe, **The Government of the Qin and Han Empires 221 BCE-220 BCE**, 1. Baskı, Hackett Publishing Company, Cambridge, 2006., s. 27; Needham, a.g.e., s. 35; D. Been, **China's Golden Age: Everyday Life in the Tang Dynasty**, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2002., s. 192; Bishop, a.g.e., s. 76-77

¹⁰ Needham, a.g.e., s. 30.

¹¹ Ying-shih Yü, "Han Foreign Relation", Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), **The Cambridge History of China**, C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, s. 427; Hans Bielenstein, "The Institutions of Later Han", **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbanks (Ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, London, 2008, s. 508-509; Needham, a.g.e., s. 37-38.

¹² Ssu-ma Ch'ien, a.g.e., C. 2, s. 131; H. H. Dubs ve Rafe De Crespigny, **Official Titles of the Former Han Dynasty**, 1. Baskı, Australian National University Press, Canberra, 1967, s. 10; Shih-ti, a.g.m., s. 93; Lothar von Falkenhausen, "The E Jun Qi Metal Tallies", Martin Kern (Ed.), **Text and Ritual in Early China**, 1. Baskı, University of Washington Press,

Postaların Çin posta teşkilatında tek bir ulakla mı yoksa Pers posta teşkilatında olduğu gibi istasyondan istasyona geçişerek mi gönderildiği hususunda tarafımızca sarıh bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Çin posta teşkilatında stratejik noktalardaki posta ofislerinin teslimatları alıp göndermesi, Prens Ch'ang-i örneği¹³, M.Ö. 73 yılına ait bir posta ofisi kaydının içeriği¹⁴ ve posta istasyonlarında atların binmeye hazır bir halde bekletilmesi Çin postasında hem değişimli hem değişimsiz sistemin ikisinin de kullanıldığını gösterir¹⁵.

Posta teşkilatının ihtiyaçları bölgesel, halktan angarya usulü ve *ma k'ou-chien* (馬口錢) isimli, postaya özel bir vergi ile karşılanmıştır. Diğer taraftan P. Olbricht, Han hanedanı zamanında(M.Ö. 206-M.S. 220) “at başı parası”¹⁶ isimli bir verginin alındığını beyan etmiştir. Ancak daha fazla bir bilgi vermemiştir. Verginin ismi üzerinden hareket edilirse posta teşkilatının at ihtiyacını karşılamak için alınmış bir vergi olmalıdır. T'ang zamanında posta atlarının devlet tarafından karşılanmaya başladığı göz önüne alınırsa T'ang Hanedanı'nda yürürlükten kalkmış olmalıdır¹⁷.

İpek Yolu'nun Çin'deki en önemli yollardan biri olduğu ve posta teşkilatı tarafından kullanıldığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Ancak İpek Yolu Çin'deki tek yollar ağı değildir. Posta teşkilatı açısından diğer bir önemli yol şüphesiz imparator Ch'in-Shih-Huang (M.Ö. 246-M.Ö. 210) tarafından yapılmış *ch'ih-tao* (馳道)¹⁸ isimli posta yoludur. Bu yol Chang-an'dan ve yakınlarındaki Hsi'an'dan kuzeye, doğuya, kuzey doğuya ve güney doğuya doğru uzanır¹⁹. Needham'ın verdiği bilgilere göre *Ch'ih tao* ve *Chih Tao* aynı yollar ağıdır. Ancak Derk Bodde, *Chih tao* olarak anılan yolun meşhur generallerden olan Meng Tien tarafından kuzey-güney eksenli iki bölgeyi birbirine bağlayan bir yol olarak yapıldığını zikretmiştir. Bahsi geçen iki yolun da başlangıç bölgesinin aynı olması ve dağıldığı coğrafyanın ortaklığı iki yolun aynı bütünün parçası olduğuna işaret etmektedir. Yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında yolun bir bölümünün Ch'in

Washington, 2007, s. 84-85; Lao Kan, “The Early Use of The Tally in China”, Davit T. Roy ve Tsuen-hsui Tsien (Ed.), **Ancient China: Studies in Early Civilization**, 2. Baskı, The Chinese University Press, Hong Kong, 1982, s. 93, 94, 95-98; Ssu-ma Ch'ien, a.g.e., s. 25, 131-132.; Shih-ti, a.g.m., s. 93-94; Bumbacher, a.g.e., s. 13-25; Been, a.g.e., s. 192; Anthony J. Barbieri v.d., **Law, State, and Society in Early Imperial China**, 1-2, 1. Baskı, Brill, Leiden, 2015, s. 687, 697.

¹³ Needham, a.g.e., s. 35, 37.

¹⁴ “İmparatorun Dunhuang valisine bir mektup. Yuanping döneminin ilk yılının (M.Ö. 73) on birinci ayının *Guichour* günü, gecenin üçte bir vaktinde posta sürücüsü Wannianlı Guanzong'tan posta sürücüsü Xuanquanlı Chuan tarafından alındı” : Richter, a.g.m., s. 36.

¹⁵ Needham, a.g.e., s. 37; Lewis, a.g.e., s. 16.

¹⁶ *Pferdekopfgeld*. Bkz.: Olbricht, a.g.e., s. 37-38.

¹⁷ Needham, a.g.e., s. 38; Olbricht, a.g.e., s. 37-38.

¹⁸ Bu terimin farklı transkripsiyon ve formlarına rastlamak mümkündür. *Ch'ih Tao* (馳道) ve *Chih Tao* (直道) bu formlardandır. Yukarıda verilen Çin yazılı form ve transkripsiyon ile dipnotlarda verilen Çin yazılı form ve transkripsiyonlar için bkz.: Needham, a.g.e., s. 6; T. Watters, **Essays on The Chinese Language**, 1. Baskı, American Presbyterian Mission Press, Shanghai, 1889, s. 152, 156.

¹⁹ Chun-shu Chang, **The Rise of the Chinese Empire Nation, State, and Imperialism in Early China, ca. 1600 B.C.-A.D. 8**, C. 1, 4. Basım, The University of Michigan Press, Michigan, 2010, s. 54; Watters, a.g.e., 156; Needham, a.g.e., s. 6; Bodde, a.g.m., s. 61; Olbricht, a.g.e., s. 37.

Shih Huang tarafından diğerk bir bölümü olan kuzey-güney hattının general Meng T'ien tarafından yaptırılmış olması muhtemel gözükmektedir²⁰.

Moğol Öncesi Türklerde Posta Teşkilatı: Hun ve Göktürk Devletlerinden itibaren Türk posta teşkilatına dair verilecek bilgiler Moğol posta teşkilatının arka planına dair fikir geliştirmek için önemlidir. Hun ve Göktürkler'e nazaran günümüze daha yakın olan Selçuklu ve Gazneli gibi devletlerden de bilgi verilecekse de özet şeklinde olacaktır

Moğol posta teşkilatının kökeni üzerine pek çok araştırmacı ve tarihçi birçok fikir beyan etmiştir. Kimisi Moğol posta teşkilatının kökenini Çin'e nispet ederken kimisi Perslere, kimisi Araplara ve kimisi de Moğolların kendilerine nispet etmiştir²¹. Ancak Moğollar gibi atlı toplumlara milat öncesi devirlerden beri ev sahipliği yapan İç Asya'da kurulmuş bir devletin atlı posta ile mesaj iletme sistemini illaki İç Asya dışı bir dinamikten almak zorunda olup olmadığı üzerine düşünmek gerekir. Zira ne Moğol İmparatorluğu İç Asya'da kurulmuş ilk imparatorluktur ne de Moğollar İç Asya'da tamamen farklı bir kültür inşa eden toplum olmuştur. Dolayısıyla Moğol posta teşkilatı kökeni hakkında Moğol Öncesi İç Asya Türklerindeki posta da nazarı dikkate alınmalıdır.

Asya Hun Devleti döneminde Mou-tu'nun (M.Ö. 209-174), imparatoriçe Lü ve imparator Hsüen-tî ile mektuplaşmalarının olduğu bilinmektedir²². Hatta Mo-tu'nun oğlu Lao-shang *ch'an-yü* (M.Ö. 174-161) Çin imparatorunun mektubunu aldığı vakit Hun veziri olan Chung-hang Yüeh, *ch'an-yü*'ye "ch'an-yü'nün mektubunun bir *ch'ih* iki *ts'un* uzunluğunda, mühür ile zarfın her ikisinin de geniş ve uzun olması" yönünde nasihat vermiştir. Buradan da anlaşılıyor ki zarflı mektup yazma ve mühür hatta mektubun sahip olması gereken uzunluklar dahi Hunlarca malum şeyler idi²³. Bir mektuplaşma ve haber akışı bir posta ulaştırma sisteminin varlığına işaret eder. Ayrıca Hunlar'da *payza* ve *fu-chieh* benzeri bir itimat levhasının da var olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Çin tarihlerinde "Batı Bölgeleri" (Hsi-yü) olarak anılan coğrafyaya gitmiş olan Hun temsilci heyetinin *ch'an-yü*'den bir itimat belgesi taşıdığı ve bu belge sayesinde kendilerine dokunulmadığı gibi posta servisi eskortları ve yiyecek sağlandığı A. F. Paulus Hulsevé'nin *Önceki Han Hanedanı Kitabı*'ndan yaptığı İngilizce çevirilerde görülmektedir²⁴. Dahası B. Obrusanszky, *payzanın* ilk defa Hunlar'da görüldüğünü belirttiği gibi Hunlar'dan Moğollar'a kadar takip

²⁰ Needham, a.g.e., s. 6-7; Bodde, a.g.m., s. 61.

²¹ Ver, a.g.t., s. 95-96; Silverstein, a.g.e., s. 141-142

²² Ayşe Onat vd., **Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 10-17; Tilla Deniz Baykuzu, **Asya Hun İmparatorluğu**, 1. Baskı, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 55-56; Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 303-308; Saadettin Gömeç, **Türk-Hun Tarihi**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 85-86

²³ Onat vd., a.g.e., s. 17

²⁴ "An-hsi'ye kadar (uzanan) Wu-sunların batı toprakları Hsiung-nulara yakındır. Hsiung-nular bir keresinde Yüeh-chih'lere saldırıp onları sindirmişti. Bunun sonucu olarak, Shan-yü'den bir itimate aleameti taşıyan bir elçi (Bati) devletlerinden birine ulaştığında yol üzerindeki (bu) devletler posta eskortları ve yiyecek sağlar ve kimse elçiye zarar vermeye ya da elçiyi alı koymaya cüret etmez": A. F. P. Hulsevé, **China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C. – A. D. 23. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of The Former Han Dynasty**, 1. Baskı, Brill Yayınları, Leiden, 1979, s. 58.

edilebildiğini söylemiştir²⁵. Bu bilgi Hunlar'da itimat levhalarının varlığına ve dolayısıyla posta teşkilatının varlığına işaret etmektedir. Yukarıdaki bilgiler posta sisteminin sadece merkezle sınırlı olmayıp Batı Bölgeleri devletlerinde de var olduğuna işaret etmektedir. Bu durum Büyük Moğol İmparatorluğundan çok daha önce Moğol İmparatorluğu'nun kurulduğu sahada posta hizmetinin görüldüğü anlamına gelmektedir. Hunlar ve posta konusunda son olarak Avrupa Hunları'nda da işleyen bir posta teşkilatının mevcut olduğunu belirtmek gereklidir²⁶.

Oğuz Han Destanı'nın Farsça nüshasında da *payza* benzeri alametlerin varlığına rastlanmaktadır. Destan'da Oğuz Han'ın elde ettiği ganimetleri yurduna göndermekle görevlendirdiği 100 kağnyaya *yarlıg* ve *payza* usulüne benzer olarak altın uçlu iki ok ve yay vermiştir. Destanın verdiği bilgilere göre Kanglılar bu okları ve yayı gösterdiklerinde geçtikleri topraklardaki halk onlara ve hayvanlarına yiyecek ve içecek vermiştir²⁷. Bahaeddin Ögel destanın ilgili kısmı için “ Hafız Abru bu sözleriyle eski bir Türk geleneğini mi yansıtıyordu; yoksa durumu Çingiz geleneklerine mi benzeştirmek istiyordu, bunu bilemiyoruz” dedikten sonra “ burada ok ve yay sembol olarak, bir Türk adetidir” diye de eklemiştir. Ancak öyle ya da böyle destanda *payza* benzeri bir nesnenin mevcut olması kayda değerdir.

Göktürkler döneminde ise Türk postacılığıyla ilgili bilgiler daha açık bir halde kendini göstermeye başlamıştır. Shi-pi Kağan zamanında (609-619) Göktürk topraklarına gelen bir T'ang elçisi seyahat notlarında posta istasyonlarını kullandığını zikretmiştir. Yedi günden daha az bir süre içerisinde Göktürk merkezinden T'ang İmparatorluğuna dönebilmiş olduğunun zikredilmesi posta sisteminin muntazam çalıştığını işaret etmektedir²⁸. Göktürk postacılığıyla ilgili bir diğer referans seyyah Hsüan Tsang'tır. Hsüan-Tsang Göktürk topraklarından geçerken “ulak” kelimesini duymuş ve “zorunlu hizmet atı” anlamı ile kaydetmiştir. Çince biyografisinde Hsüan Tsang'ın posta hizmetinden faydalandığı gözükmektedir. Bunların dışında; biri VII. yüzyılın ortalarına, diğeri VIII. yüzyıla tarihlenen iki belgeye göre Göktürkler posta teşkilatlarını Tarım Havzası'ndaki destekçi devletlerinde de işletmiştir²⁹. M. Arakawa'ya göre Göktürklerin Tarım Havzası'nda kurdukları posta teşkilatı Uygurlara da geçmiştir. Tamim İbn Baħr'ın Uygur merkezine hakanın gönderdiği posta atıyla gelmiş olması Arakawa'nın fikrini destekler niteliktedir³⁰. Bunun haricinde

²⁵ Borbála Oubrasánszky, “The Hungarian Billog and its Parallel With Paizi”, *Türkbilg*, C. 7, 2004, s. 112

²⁶ Faris Çerçi, “Hunlar'da Sosyal, Siyâsi Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 2003, s. 81-82.

²⁷ Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, 2. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul, 1982, s. 27, 90; Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 227

²⁸ Ver, a.g.t., s. 98.

²⁹ Ver, a.g.t., s. 77-98; Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 1, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 360; Hiouen-Tsang, **Mémoires Sur Les Contrées Occidentales**, (Çev. Stansilas Julien), 1. Baskı, A L'imprimerie Imperiale, C. 2, Paris 1858, s. 463. Pelliot'un bahsi için bkz.:Paul Pelliot, “Neuf notes sur des questions d'Asie centrale”, **T'oung-Pao**, 26(4-5), Leiden, 1929, s. 220; Hœi-Li ve Yen-Thsong, **Histoire de la Vie de Hiouen-Thsang et de ses Voyages dans L'inde**, (Çev. Stanislas Julien), 1. Baskı, L'imprimerie Imperiale, Paris, 1853, s. 63.

³⁰ Silverstein, a.g.e., s. 97-98; V. Minorsky, “Tamim İbn Baħr's Journey to the Uyghurs”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 12(2), 1948, s. 303; Ver, a.g.t., s. 98.; Caner Sağır, **Tamim İbn Baħr'ın Seyahatnamesi İle Mervezi'nin Tabai Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 6.

IX-XII. Yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş iki Uygur belgesi de Uygurların posta işleğini göstermektedir. Posta teşkilatı ile seyahat eden bir yolcu için Nesturi papazından bir at alınması emrinin Uygur dönemine ait bir belgede yer alması, posta teşkilatının finans kaynağının Uygurlar'da da *halktan el koyma yolu ile* sağlandığını göstermektedir. Söz konusu belgeden ikincisindeki bilgiler kopuk kopuk olmasına rağmen, bu belge de yine posta teşkilatına at tedarik edilmesi için düzenlenmiş bir belge gibi gözükmektedir³¹. Göktürkler zamanında “kervan” anlamına gelen *arkış* kelimesinin Uygurlar zamanında *haberci*, *elçi* anlamında kullanılmaya başlanmasını Moğol öncesi Türk postasının dil bilimsel bir verisi olarak algılamak doğru olacaktır. Bu kelimenin haberci anlamını Kaşgarlı Mahmud'un eserinde de görmek mümkündür. Aynı eserde “ulak” kelimesi için de bir tanımlama yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmud, *ulak* kelimesini “ Beyin emriyle bir habercinin hizmetine koşulan ve habercinin böylesi başka bir ata ulaşana kadar bindiği at” şeklinde tanımlamıştır³².

Tolunoğulları ve Gazneliler³³ gibi daha geç dönemde varlık sergileyen Türk devletleri ise kuvvetle muhtemel kurulmuş oldukları sahalardan dolayı ve İslâm kültürünün etkisiyle Arapların *berid* müessesesini devam ettirmiştir. Özellikle Gazneliler'de posta ve istihbarat teşkilatının Gazneli Mahmud zamanında çok büyük ehemmiyet kesbettiği ve muntazaman işlediği görülmektedir. Her valinin yanında bir *sâhib-i berid* ya da *nâib-i berid* bulundurulduğu da Gaznelilerdeki posta teşkilatı hakkında elde edilen bilgiler arasındadır³⁴.

Selçuklular'da merkezi divana bağlı olmamakla birlikte bir *berid divânı* mevcut olmuştur. Divanın başındaki kişi *sâhib-i berid* unvanlı bir görevli olup hükümdar tarafından atanmaktadır. Vilayetlerde *sâhib-i haber* denilen memurlar bulunmuş ve buldukları bölgede hem istihbarat hem posta işleriyle ilgilenmişlerdir. Selçuklular'da atlı postaların yanı sıra piyade postacı olan *peykler* vardır. Selçuklular'da posta memurları, dâhil buldukları ıkta beyinin emri altındadırlar. Sultan Alp Arslan döneminde (1064-1072) “dostu düşman ve düşmanı dost gösterme” ihtimalinden dolayı casusluk faaliyetleri lağvedilmiştir. Ancak posta işlerinin de casusluk faaliyetleri ile beraber lağvedildiğini düşünmek yanlış olacaktır. *Berid* teşkilatında posta ve istihbarat faaliyetlerinin iç içeliği yüzünden Selçuklular'da postacılığın da sekteye uğradığı yönünde yorumlar söz konusu olmuş ise de M. Fuat Köprülü tarihi örnekler göstererek böyle bir durumun söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Öyle gözükmektedir ki *divan-ı berid* merkezi divana ait olmaması merkezi divanlarla ilgili beyanatta bulunan tarihi kaynakların onu zikretmemesini doğurmuştur. Bu durum Alp Arslan'ın casusluğu lağvetmesi ile birleşince Selçukluların posta teşkilatını ihmal ettikleri yönünde bir algı oluşmuştur. Bu hususta Fuat Köprülü'nün fikri tarafımızca kabul

³¹ Ver, a.g.t., s. 155, 171.

³² Ögel, **Giriş**, s. 341-344; Kaşgarlı Mahmud, **Dîvanü Lugâti't-Türk**, (Çev. Srap Tuna Yurtsever ve Seçkin Erdi), 2. Baskı, Kabalı Yayinevi, İstanbul, 2007, s. 151, 618.

³³ Zaten Gaznelilerin umumiyetle Samanilerin idari sistemini kabul etmiş oldukları bilinmektedir: Barthold, a.g.e., s. 328-329; Köprülü, a.g.e., s. 221-222; Harekat, a.g.m., s. 499.

³⁴ Barthold, a.g.e., s. 328-329; Köprülü, a.g.e., s. 221-222; Harekat, a.g.m., s. 499.

edilmiştir. Sultan Alp Arslan'ın vefatından sonra Nizamü'l-Mülk tarafından yeniden casusluk faaliyetlerinin aktif hale getirildiği de göz önüne alınmalıdır³⁵.

Türklerin yollar konusundaki tecrübelerinin de çok eski olduğu bilinmektedir. Meşhur *ipek yolu* Türk topraklarından geçmiş ve bu yola yakın bölgelerdeki Türkler ticaret ve kervancılıkla geçinmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelişinden önceki Anadolu'da var olan ulaştırma sistemi ile gelişlerinden sonraki ulaştırma sistemi arasında açık bir ayrılık olduğunun saptanmış olması İç-Asya'daki ulaşım sisteminin Anadolu'ya da taşınmış olabileceğine işaret etmektedir ki bu durum Türklerin yol ile olan bağının İç-Asya'daki devirlerine kadar geri gittiğini düşündürmektedir. Ayrıca ulaşım ile ilgili deyişlerin Türklerin İç-Asya'daki deyişleri ile örtüşmesi de bahsi geçen konuda göz önüne alınmalıdır. “Yol” kelimesi Türkçe sözlüklerde “Karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık”, “Genellikle yerleşim alanlarını birbirine bağlamak için düzenlenerek açılmış ulaşım şeridi”, “kez, defa”, “uyulan ilke, usûl, tarz” şeklinde tanımlanmıştır³⁶. Yukarıda verilmiş anlamlarına Göktürk dönemine ait yazıtlarda ve *Dîvânü Lügât'it-Türk*'te de rastlanmaktadır. Buna istinaden “yol” kavramının Göktürk dönemi yazıtlarına kadar giden bir tarihinin olduğu Bahaeddin Ögel tarafından zikredilmiştir. Yazıtlarda geçen “ kırk artukı yeti yolu sülemiş”³⁷, “tört yolu süngüşmüş” gibi söylemler yol kelimesinin “defa” anlamıyla ilişkilendirilmiştir³⁸. Ancak “Kögmen yolu bir ermiş”³⁹, “öligi yurtta yolta kaldaçı ertiniz”⁴⁰, “yolta yeme ölti” söylemlerinde geçen “yol” kelimesi Türk Dil Kurumu'nun “yol” kelimesi ile ilgili verdiği anlamlardan 1., 2. ve 3. anlamlara daha yakındır. Ögel'in verdiği bilgilere göre yazıtın bu kısımlarından üçüncüsünde Kögmen yolunun karla kaplı olduğu anlatılmıştır. Dördüncü alıntıda da Kültigin olmasa idi ailesinin (kalanlarının) yurtta, (kaçanlarının) yollarda ölüp kalacağı anlatılmıştır. Her ne kadar Ögel “yol” kelimesinin “defa” şeklinde yorumlanmasının imkânsız olmadığını belirtmiş ise de yazıtların sıradan bir dille yazılmadığı ve bir devlet lisanı ile yazıldığını belirterek yazıtlarda geçen bütün “yol” kelimelerini “defa” olarak algılamının doğru olmadığını belirtmiştir⁴¹. Uygur Türkleri'nin hukuk belgelerinde karşılaşılan *kağrı yolu*, diğer Türk dillerinde karşılaşılan *ulug yol*, *yol arabası* ve savaşta kullanılan yolları anlatmak için zikredilen *yolat* kelimeleri de göz önüne alınmalıdır. Altay Türkleri'nde “ulu-yol” kelimesinin büyük posta yolları için kullanıldığı bilgisi bu bağlamda değerlidir⁴². Göktürkler ve diğer eski Türk devletlerindeki yolları bugünkü yollar gibi ya da Roma'daki, Çin'deki taş yollar gibi düşünmemek lazımdır. Tuncer Baykara'nın da belirttiği gibi atlı bir toplum olan Türkler, atın rahat gittiği çayır yollarına

³⁵ İ. Hakkı Uzun Çarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 44-45; Köprülü, a.g.e., s. 222-226; Barthold, a.g.e., s. 330-333; Harekat, a.g.m., s. 499-500.

³⁶ Türk Dil Kurumu (TDK), **Türkçe Sözlük**, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 2602; Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi**, C. 2, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1155-1556.

³⁷ Talât Tekin, **Orhon Yazıtları**, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 28.

³⁸ Ögel, a.g.e., s. 319-323.

³⁹ H. Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Birleştirilmiş 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 108.

⁴⁰ Tekin, a.g.e., s. 38.

⁴¹ Ögel, **Giriş**, s. 323.

⁴² Ögel, a.g.e., s. 321-323, 325-327; Orkun, a.g.e., s. 108; Tekin, a.g.e., s. 38.

sahip olmuş olmalıydılar⁴³. Hunların, Göktürklerin ve Uygurların posta servisine sahip olduğunu düşündüğümüzde İç-Asya için zaten bir yollar ağının var olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zaten Hosung Shim'in Uygur toprakları, Altay Dağları ve Moğolistan'ın T'ang ve Kitan-Liao zamanlarından beri kara yolları ile birbirine bağlı olduğunu belirtmesi de bu fikri desteklemektedir⁴⁴.

Kaynak Eserler

Araştırmamızı yaparken kullandığımız kaynaklar, genel tarih eserleri, seyahatname ve raporlar, sözlükler, yıllıklar ve tarihi belgeler olarak sınıflandırılabilir. Genel tarih eserleri sınıfında, *Moğolların Gizli Tarihi*, *Târîh-i Cihângüşâ*, *Okçu Milletini Tarihi*, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, *Câmiü't-Tevârîh* isimli ana kaynak cinsinden eserler bulunmaktadır. Seyahatname ve raporlar cinsinden kaynaklar sınıfında, Hsüan-Tsang Seyahatnamesi, Tamim İbn Bahr Seyahatnamesi, Yeh-lü Ch'u-tsai Seyahatnamesi, Hei-ta Shi-Lu, Marco Polo Seyahatnamesi, Plano Carpini Seyahatnamesi, Wilhelm Von Rubruck Seyahatnamesi bulunmaktadır. Sözlüklerden *Dîvânü Lügâti't-Türk* ve *Mukaddimetü'l-Edeb* kullanılmıştır. Yıllıklar sınıfında Çin yıllıklarından *Shih Chi*, *Ch'ien Han-shu*, *Chiu Tang-shu*, *Liao Shih*, *Yuan Shih* ve *Hsin Yuan Shih* bulunmaktadır. Ancak *Shih Chi*, *Ch'ien Han-shu*, *Chiu Tang-shu* gibi eserler İngilizce ve Türkçe çevirileri üzerinden kullanılmıştır. *Liao Shih*, *Yuan Shih* ve *Hsin Yuan Shih* gibi eserlerden ise telif eserler aracılığıyla faydalanılmıştır. Tarihi belgeler olarak Çağatay Hanlığı sahasına ait Uygurca belgeler kullanılmıştır. 19 adet Uygur belgesi, Marton Ver'in doktora tezi, Dai Matsui'nin makaleleri ve Melek Özyetgin'in *Eski Türk Vergi Terimleri* isimli eseri aracılığıyla edinilmiştir. Eğer bu eserler olmasa idi bizim bu belgelere ulaşma imkânımız yoktu. Belgeler kullanılırken Marton Ver ve Dai Matsui'nin İngilizce tercümelemleri ile Melek Özyetgin'in Türkçe tercümelerinin hepsi göz önünde bulundurulmuştur. Belgelerin transkripsiyonunda ve tercümesinde farklılıklar görüldüğü takdirde üç yazarın da transkripsiyon ve tercümelemleri birlikte verilmiştir. Bu belgelerin her birinin tıpkıbasımına tarafımızdan ulaşılamamıştır. Tarafımızdan ulaşılabilen tıpkıbasımları "Ek 2" başlığı altında verilmiştir. Transkripsiyon, İngilizce ve Türkçe tercümelemleri ise "Ek 1" başlığı altında verilmiştir.

Anonim-Moğolların Gizli Tarihi: Eserin Çince ismindeki *Ch'a t'o ch'a an* kısmı ilk başta eserin müellifi zannedilmişse de daha sonradan M. Naka ve P. Pelliot tarafından bunun müellifin ismi değil eserin başlığından bir kısım olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵ Bugün için ise eserin anonim bir eser olduğu bilinmektedir⁴⁶.

⁴³ Tuncer Baykara, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, 1.Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 148-149.

⁴⁴ Hosung Shim, "The Postal Roads of Great Khans in Central Asia under the Mongol-Yuan Empire", **Journal of Song-Yuan Studies**, C. 44, 2014, s. 418.

⁴⁵ **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s. XVI.

⁴⁶ **The Secret History of The Mongols**, (Çev. ve haz.: Urgunge Onon), 1. Baskı, Routledge Curzon, London 2005, s. 17.

Moğolca tam ismi *Monghol-un niu'ça to[b]ça'an* ve Çince tam ismi Çin'deki ilk Moğol hanedanına (1280-1368) atfen⁴⁷ *Yuán Ch'áo Pi-shi'* olan eser Çinggis Han'ın efsanevi soyundan başlayarak Ogödey'in zamanına (1229-1241) kadarki hadiselerden bilgi vermektedir⁴⁸. Bahsi geçen kısım türeme efsanelerinin olduğu kısımdır⁴⁹. Yazım tarihi konusunda eserin sonundaki "Büyük Kurultay toplandığı zaman sıçan yılının yedinci ayında Kelüren (nehirinin) Kode'e adasında Dolo'an-boldağ ve Şilginçek mevkileri arasına saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı"⁵⁰ kısmına dayanarak 1240 yılı gösterilmektedir. Eserdeki bazı aksaklıklar yazarın eseri son kontrolden geçirmediği yönünde değerlendirilmektedir⁵¹.

Eserin posta teşkilatını ilgilendiren bilgileri doğal olarak Ogödey dönemi (1229-1241) ve öncesine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Ogödey Kağan'ın posta yapılandırması hakkında ve posta yönetiminin oluşturulması konusunda eserimize kaynaklık etmiştir. Bunun haricinde posta teşkilatı ile ilgili terimler için de en önemli referans kaynaklarından.

Reşidüddin Fazlullah-Câmi'ü't-Tevârih: Eserin müellifi 1240 yılında, Hemedan'da doğmuş Moğol, Fars, Arap, Türk ve hatta Çin dillerini bildiği düşünülen Reşidüddin Fazlullâhdır⁵². Tebriz'e saray doktoru olarak geldiği bilinmekte⁵³ ise de kelim, mimarlık, ilahiyat, edebiyat gibi alanlarda da esaslı bilgiye sahiptir. Tarih konusundaki yetkinliği ise meşhur eserinde görülebilir⁵⁴. Daha önce saray baştabipliğine atanmış ve 1298 yılında da Gazan Han'ın baş vezirliğine getirilmiştir⁵⁵. Baş vezirlik görevine getirilmeden önce Yahudi olduğu ve İslâmiyet'e geçtiği söylenmekle⁵⁶ beraber bu konun doğru olmadığını düşünenler de mevcuttur⁵⁷. Gazan Han'a olan hizmeti döneminde, bizzat Gazan Han'ın emriyle meşhur *Câmi'ü't-Tevârih* isimli eserini yazmaya başlamıştır⁵⁸. Ancak Gazan Han'ın 1304 yılında vefat etmesi hasebiyle eseri Olcaytu Han'a sunmak mecburiyetinde kalmıştır⁵⁹.

Câmi'ü't-Tevârih iki ciltten oluşmaktadır. Eserin ilk cildi Gazan Han'ın emri ile ve ikinci cildi Gazan Han'ın halefi Olcaytu Han'ın emriyle yazılmıştır. Bu iki ciltten özellikle birinci cildin

⁴⁷ Mehmet Özlem, "Moğolların Gizli Tarihi ve Sözcükleri Üzerine", Bülent Gül (Ed.), **Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013, s. 377.

⁴⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. XIV.

⁴⁹ Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçü, Defter-i Çingiz-Nâme, Çingiz-Nâme ve Anonim Şibanî-Nâme'ye Göre Cengiz Han'ın Soy Kütüğü", **Türkoğlu Araştırmaları Dergisi**, 2(2), 2007, s. 258-259.

⁵⁰ Eserden birebir alıntı olduğu için aynen eserde geçtiği şekilde yazılmıştır.

⁵¹ **Moğolların Gizli Tarihi**, s. XIV-XV.

⁵² Reşidü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârih**, (Çev.: Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2014, s. 13-14.

⁵³ Sheila R. Canby, "Depictions of Buddha Sakyamuni in the Jami' Al-Tavarikh and the Majma Al-Tavarikh", **Muqarnas An Annual On Islamic Art and Architecture**, C. 10, 1993, s. 299.

⁵⁴ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, a.g.e., s. 14.

⁵⁵ Dildar Atmaca, "Reşideddin'in Cami'üt-Tevârih Adlı Eseri ve 14. Yüzyıl Başlangıcında Tebriz Resim Sanatı", **Bilge Dergisi**, S. 29, 2001, s. 19.

⁵⁶ Canby, a.g.m., s. 299.

⁵⁷ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, a.g.e., s. 17.

⁵⁸ Ramazan Şeşen, "Câmi'üt-Tevârih", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 2002, s. 132.

⁵⁹ M. Şemseddin Günaltay, "Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevârih ve Fazlullah Reşidüddin", **Belleten**, I/1, s. 168-169.

Türk Tarihi açısından daha ehemmiyetli olduğu Günaltay tarafından söylenmiştir⁶⁰. Birinci cilt iki bölüm olarak düzenlenmiştir. İlk bölüm Türk ve Moğol kabilelerinden bahseder. İkinci bölüm genel bir Moğol tarihidir ve Gazan Han'ın ölümüne kadar gelir⁶¹. Birinci bölüm dört fasla ayrılmıştır. Birinci fasıl Türk boylarından, oturdukları coğrafyalardan bahseden ve Oğuz-namenin içinde bulunduğu kısımdır. İkinci fasıl Moğol boylarından bahseder. Üçüncü fasıl müstakil devlet kurmuş olan Türk boylarından ve dördüncü fasıl Nirun ve Durlegin boylarından bahseder. İkinci kısım bütünüyle Çinggis'den Gazan Han'a kadar Moğol tarihidir⁶². Reşidüddin'in eserin ilk cildini yazarken İlhanlıların hazinesinde saklanan *Altan Debter* ve İlhanlıların evrak hazinesinde tutulan belgelerden yararlanmış olduğu düşünülmektedir. Haricen Kubilay Han'ın İlhanlı sarayındaki elçisi Poulad Tcheng-hsiang'dan Türk ve Moğol boylarının unsurları, taksimleri ve kuruluşları konularında yardım almış olduğu zikredildiği gibi eserini oluşturduğu sıralar İlhanlı sarayında bulunan Çinli bilginler aracılığıyla⁶³ Çin kaynaklarından da faydalandığı düşünülmektedir⁶⁴. İkinci cilt ise yaratılıştan başlayan umumi bir tarihtir. İkinci cildin önemi hem Franklar hem de Çin ve Hint tarihleri ile ilgili kısımlardan⁶⁵ ve bünyesinde barındırdığı minyatürlerden⁶⁶ gelir. Hindistan ile ilgili kısımda Buddhanın hayatının da anlatılmış olması dikkat çekicidir⁶⁷. Reşidüddin'in ikinci cildin yazımında Taberî'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserinden, İbn el-Esir'in *El Kâmil*'inden ve Râvendî'nin *Râhatü's-Sudûr*'undan yararlandığı Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş tarafından belirtilmiştir⁶⁸.

Çalışmamız açısından Reşidüddin ve eseri en önemli eserler arasındadır. Ogödey Döneminden Gazan Han dönemine kadar olan geniş bir tarihi yelpazeyi kapsadığından dolayı derli toplu bilgiler bulmak ve posta teşkilatı adına süreci takip etmek açısından önemli bir eserdir. Özellikle *yam*'ın alt birimleri hakkında verdiği bilgiler çalışmamız açısından pek çok noktada tamamlayıcı olmuştur. Özellikle *narın yamın* tesis edilme dönemine dair tarafımızdan bilgiye rastlanan tek kaynaktır. Bunların dışında İlhanlı postası, Gazan Han'ın reformlarından önce postanın İlhanlılardaki durumu, Gazan Han reformları noktasında konu açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

⁶⁰ Günaltay, a.g.m., s. 169-171.

⁶¹ Reşidü'd-din Fazlullâh, a.g.e., s. 30.

⁶² Günaltay, a.g.m., s. 171.

⁶³ Bu çağlarda, Moğol hâkimiyeti içindeki geniş bölgenin pek çok açıdan ilgi odağı haline gelmiş olduğu dolayısıyla Tebrizin de payına düşeni alarak gayet kozmopolit bir hüviyet taşıdığı Canby tarafından zikredilmiştir. Anlaşılan Moğol yönetiminde birleşmiş devasa topraklar içinde müthiş bir kültür alışverişi söz konusudur. Tebriz'deki Moğol sarayında vezirlik yapan Farsî Reşidüddin'in Çinlilerle ve Türklerle işişarede bulunabilmiş oluşu bu fikri desteklemektedir: Canby, a.g.m., s. 300.

⁶⁴ Reşidü'd-din Fazlullâh, a.g.e., s. 30-31.

⁶⁵ Canby, a.g.m., s. 300.

⁶⁶ Günaltay, a.g.m., s. 172.

⁶⁷ Canby, a.g.m., s. 300.

⁶⁸ Reşidü'd-din Fazlullâh, a.g.e., s. 32.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî- *Târîh-i Cihângüşâ*: Eserin müellifi olan Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin 1226 yılında doğup 1282 yılında öldüğü düşünülmektedir⁶⁹. Müellifin ismindeki "Cüveynî" kelimesi, ailesinin Horasandaki Cüveyn bölgesiyle ilişkili olmasından ileri gelmiştir. Bu bölge Nişabur'un kuzeybatısında, Harda ve Çağatay dağlarının arasındaki bir vadi olup ve bugünkü adı Çağatay'dır. Büyük dedesi Bahaeddin, Harezmsahlara hizmet etmiş, kardeşi Şemseddin de İlhanlı Devleti'nde⁷⁰ 22 yıl vezirlik yapmıştır. Babası Bahaeddin Muhammed bin Muhammed, Ogödey Han tarafından *sâhib-i divan* (Maliye Bakanı) olarak atanmıştır⁷¹ ki, bahsedilenler Cüveynî'nin İran'daki en seçkin ailelerden birinden geldiği yönündeki bilgiyi destekler niteliktedir⁷². Aile mensuplarının çoğunun Moğol devletinde yüksek mevkilerde olduğu bilinmektedir. Bu sayede hasımları tarafından birden çok kere iftiraya maruz kalmasına rağmen kendisine bir şey olmamıştır⁷³.

Cüveynî'nin kendisi de Moğol Hanlığında görevlerde bulunmuş bir zattır. Emir Argun'a bağlı olarak uzun seneler hizmet etmiştir. Emir Argun'un, kağanlık merkezine yaptığı seyahatler esnasında emrindeki batı topraklarının sorumluluğunu oğluna ve Cüveynî'ye bıraktığı bilinmektedir. Cüveynî Moğol İmparatorluğunda güvenilir bir kişi gibi görülmektedir. Bu durum Emir Argun'un ona emrindeki bölgeleri emanet etmesinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Cemaleddin'in, Hülagû'ye Cüveynî'nin merkeze şikâyet edilmesini önermesine binaen Hülagû'nun "Eğer ona karşı bir suçlama varsa benim huzurunda yargılanıp karara bağlansın" minvalindeki sözleri de Cüveynî'ye karşı duyulan güvenin göstergesidir. 1252-53 yılları arasında Argun ile Moğol merkez sarayında iken saraydaki arkadaşları tarafından Cüveynî'ye Moğol tarihi ile ilgili bir eser yazması teklif edilmiştir. Cüveynî'nin eserini yazma kararında bu amilin etkili olduğu düşünülmektedir⁷⁴. Bilindiği gibi Hülagû Han'ın İran'a geldiği 1256 yılından itibaren Alaaddin Ata Melik Cüveynî, Hülagû'nün emrine girmiş ve onun gözde memurlarından olmuştur⁷⁵. Ayrıca saraydayken Mongka Kağan tarafından *yarlık* ve *payza* verilerek onurlandırıldığı da bilinmektedir⁷⁶.

Târîh-i Cihângüşâ adlı eser kısa bir sürede yazılmamıştır. Yazarın kendi söylemleri göz önüne alındığında yönetsel meselelerden kaynaklanan bitmek tükenmek bilmeyen seyahatlerinden dolayı eserin yazılıp bitirilmesi güç olmuştur. Eserin 1252/53-1260 yılları arasında

⁶⁹ Ala-ad-din 'Ata-Malik Juvaini, **The History of The World-Conqueror**, (Çev. J. Andrew Boyle), C. 1, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge, 1958, s. XV-XVI; Edward G. Browne, "Note on the Contents of the Ta'rihk-i-Jahan-Gusha: Or History of the World-Conqueror, Changiz Khan, by 'Ata Malik Juwayni", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, 1904, s. 28.

⁷⁰ Boyle, a.g.e., s. XV-XVI.

⁷¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, (Çev. Mürsel Öztürk), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 7-42.

⁷² Boyle, a.g.e., s. XVI.

⁷³ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 22.

⁷⁴ Boyle, a.g.e., s. XIX-XXI.

⁷⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 17.

⁷⁶ Boyle, a.g.e., s. XIX-XXI.

vücuda getirilmiş olduğu düşünülmektedir⁷⁷. Eserin dili Farsça olup⁷⁸ üç cilttir. İlk cilt Moğol örf adetleri, Çinggis yasaları hakkında bilgi verirken Çinggis'in ortaya çıkışı, Çinggis Han'ın Uygur bölgelerini fethi, Harezmi, Maverâünnehr, İran'ın fethini anlatır ve Çinggis'den Göyük Han'ın (1246-1248) saltanatına kadar olan evreyi içerir. Cüci ve Çağatay hakkındaki kısa bilgilerle sona erer. İkinci cilt ise Hülagû'nun İran'a gelişine kadarki evreyi ihtiva ettiği gibi Harezmşahları detaylı olarak anlatır. Karahıtay ve Samanoğullarından bilgiler verir ve (Cin Temür, Nosal, Emir Argun, Körgüz gibi) Moğol komutan ve emirlerini anlatır. Üçüncü cilt, Mongka Kağan'ın tahta geçişinden (1251-1259) başlar ve Hülagû'nun Batınileri ortadan kaldırmasına kadar gelir. Ancak bundan sonraki evreyi aktarmaz. Cüveynî'nin bizzat şahidi olduğu bu evreyi niye yazmadığı ve atladığı bir soru işaretidir. Bu konu üzerindeki genel kanı yönetim işleri ve sorumluluklarının artmasından dolayı meşguliyetinin çalışmalarına mani olduğu yönündedir⁷⁹. Eserinde Kırgızlar, Karahıtaylar, Karluklar, Başgirdler, Oğuzlar, Oyratlar, Konkuratlar, Halaclar, Naymanlar, Bulgarlar ve Mergitler hakkında da bilgi mevcuttur⁸⁰.

Târîh-i Cihângüşâ, Çinggis Han dönemi ve Mongka Han (1251-1259) dönemi posta teşkilatı ile ilgili bilgiler barındırmaktadır. Özellikle *kopçur* hakkında verdiği bilgiler posta teşkilatı vergisini anlamak açısından değerlidir. Ayrıca Moğol posta teşkilatının Ogödey döneminden de önce var olduğu konusunda fikir geliştirmeye yardımcı olacak kaynaklardan olması onu Moğol posta teşkilatı için önemli bir noktaya koyar.

Aknerli Grigor-Okçu Milleti Tarihi: Eserin müellifi üzerine 1871'li yıllara kadar bir ihtilaf söz konusu olmuştur. İlk başta eser Ermeni asıllı olduğu bilinen ve Moğollar üzerine bir tarih eseri olan Tarihçi Vardan'a mâl edilmiş ve 1791 yılında Kudüste yayınlanan bir neşrin müellifi Vardan olarak gösterilmiştir. Daha sonra ise eser Rahip Mağakya adlı, kimliği net olarak bilinmeyen birine nispet edilmiştir. Eserin 1870'li yıllarda yapılan baskılarında eserin müellifi Mağakya olarak gözükmektedir. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarla birlikte eserin müellifinin Urfalı Mateos'un öğrencisi olduğu düşünülen Aknerli Grigor olduğu yönünde kanaat gelişmiştir⁸¹.

Aknerli Grigor'un hayatı hakkındaki bilgiler, kendi yazmış olduğu ufak notlardan ve eserden çıkan üstün körü bilgilerden ibarettir. Akner Manastırına bağlı bir rahip olduğu ve Kilikya kökenli olduğu Aknerli Grigor hakkında elde edilebilen bilgilerdendir⁸². Diğer taraftan 1250 yılı dolaylarında doğduğu⁸³ ve 1335 yılında öldüğü bilinmektedir. Öldüğü sırada 85 yaşında olduğu da

⁷⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 59.

⁷⁸ Browne, a.g.m., s. 28.

⁷⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 57-58.

⁸⁰ W. Radloff, **Manas Destanı**, Emine Gürsoy-Naskali (Haz.), Ankara 1995, s. 10; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 247, 95, 191, 234, 155, 285, 351, 193, 203, 136, 193, 98, 115, 309, 107, 106, 107, 185, 317, 261, 266, 594.

⁸¹ Aknerli Grigor, **Okçu Milleti Tarihi**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 9-10.

⁸² Aknerli Grigor, a.g.e., s. 11.

⁸³ Grigor Aknerts'i, **History of the Nation of the Archers (The Mongols)**, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge, 1954, s. 1.

Grigor hakkında bahsedilenler arasındadır⁸⁴. Ailesine dair fazla bir malumat bulunmamaktadır. Sadece Mxit'ar isminde bir kardeşi olduğu ve eserini tamamladığı esnada öldüğü bilinmektedir.⁸⁵

1231 tarihli hadiselerden başlayan⁸⁶ eser 1273 yılında kaleme alınmıştır. Ayrıca eserin tamamının Grigor'un şahitlik ve gözlemleri ile oluşturulmasının da mümkün olmadığı bilinmektedir. Çünkü 1250 doğumlu olduğu bilinen müellifin 1228-73 yılları arasındaki olaylara tanıklık etme imkânı bulunmamaktadır. Eseri yazdığı esnada 23 yaşında olduğunun belirtilmiş olması 1228-73 hadiselerine tanıklık etmesini imkânsız kılmaktadır. 1228-1265 yıllarını ihtiva eden eserin ilk kısmının yine Moğol tarihi yazmış Ermeni tarihçilerden biri olan Vardaped Vanagan'ın bir öğrencisinin ağzıyla yazılmış olduğu eserin mezkûr kısmının üslûbundan konunun ilgilileri tarafından anlaşılabilmiştir. Diğer taraftan eserde Moğollara ait idari, adli, askeri teşkilata ait bazı kavramların nispeten doğru yazılmış olması çok dikkat çekicidir. Bu tarz kavramların doğru şekilde yazılması ve haklarında doğru bilgilerin verilebilmesi Moğolları yakından tanımayı gerektirmelidir. Hiçbir Kilikyalı yazarın Moğollar hakkında bu denli doğru bilgiler vermediğinin söylenmesi bu konu için önemli bir noktadır. Şöyle ki, Grigor'un eserini oluştururken Moğolları iyi bilen kimselerin anlatılarından da yararlanmış olması söz konusudur. Eserinde "Moğollardan işittiğimiz kadarıyla ..." kâbilindeki söylemlerinde çoğul bir yapı kullanmış olması bu konuda bir emare teşkil etmektedir⁸⁷. Bu kapsamdaki şahıslardan birinin Kral Hetum⁸⁸ olması muhtemel görülmüştür. Sonuç itibari ile eser tamamen Grigor'a ait olmayıp bazı kısımları derleme bir yapı arz etmektedir⁸⁹.

Okçu Milleti Tarihi isimli eserde posta teşkilatının İlhanlı ayağıyla ilgili bilgilere rast gelinmektedir. Hülagû Han'ın devrindeki Moğol posta istasyonlarının inşa ve onarımı, *yam* kelimesinin kullanımı, *keşik* kavramı ve posta teşkilatının finansesine dair bilgiler içermektedir. İlhanlı posta teşkilatının Hülagû dönemi ile ilgili bilgileri barındıran eser Ogödey Kağan'ın posta reformlarının Hülagû tarafından takip edilmesi ve Moğol postasının İlhanlı sahasına oturtulmasına dair konu açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Posta teşkilatı ile ilgili bilgi verilen bölümde Türkçe ve İngilizce çevirileri arasında bir takım ufak farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklara konu içerisinde değinilmiştir.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî-Müsâmeretü'l-Aẖbâr: Müellifin hayatı hakkında kâfi derece bilgiye sahip olunamamıştır ki, eserinde ne kendisi ne de ailesi hakkında etraflı bilgiler

⁸⁴ Aknerli Grigor, a.g.e., s. 11.

⁸⁵ Grigor Aknerli'si, a.g.e., s. I.

⁸⁶ Paul D. Buell, **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, 1. Baskı, Scarecrow Press, Maryland, 2003, s. 158.

⁸⁷ Moğollardan duyduğumuza göre ırkları anayurt Türkistanı terk ederek doğuya gitmiştir ve esasen yağmalanarak işgal edilmiş ve orada çok fakir bir hayat sürmüştür. Bkz: Hasan Ali Karasar, **National Identity and Regional Integration In Central Asia: Turkestan Reunion**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 55.

⁸⁸ Kral Hetum'un Moğol merkezi Karakorum'a bizzat seyahat etmiş ve kağana hediyeler götürmüş olduğu bilinmektedir: bkz. Linda Komaroff, **Beyond the Legacy of Genghis Khan**, 2. Baskı, Brill, Leiden, 2006, s. 306-307.

⁸⁹ Aknerli Grigor, a.g.e., s. 11-13.

rastlanmamıştır. İsmindeki *Aksarâyî* kısmına ve Aksaray'daki hadiselerle daha detaylı değinmiş olmasına dayanarak Aksaraylı olduğuna kanaat getirilmiştir⁹⁰. Doğum tarihi hususunda ne Osman Turan edisyon kritiğinin giriş kısmında⁹¹ ne de Mürsel Öztürk'ün yapmış olduğu tercüme çalışmasında⁹² sarih bir tarihe rast gelinmemektedir. İki eserde de doğumu XIII. yüzyılın ilk yarısı olarak takribi bir şekilde belirtilmiştir⁹³. Müellif hakkında bilinenlerden bir diğeri 47 yıl devlet hizmeti görmüş bir zât olduğudur⁹⁴. Bu durum 47 yıl devlet görevinde bulunmuş deneyimli bir zâtın gözünden tarihi hadiselerin sunulması cihetiyle eserin önemini artırır.

Eserinden kendisi hakkında çıkarılabilen bilgilerden birisi 1276 Hatiroğlu İsyanı'na karışmış olmasıdır ki, kendi söylemleri de bu çıkarımı desteklemektedir⁹⁵. Kızıl Hamid ve Yorgancı Şengit'in kıyam hareketinin Moğollar tarafından bastırılmasından sonra müellifin Moğollar safına geçtiği ve Moğollar adına Aksaray'da ölenleri ve esir alınanları kaydetmekle görevlendirildiği bilinmektedir⁹⁶. 1280 yılında Abaka'nın emri ile İlhanlı hazinesine ait *incü* ve *iktaları* idare etmekle görevlendirilmiş olduğu bilinen müellif 1288 yılında Sultan Gıyaseddin Mes'ud (1282-1296, 1302-1308) tarafından saltanat naibliğine getirilmiştir⁹⁷. Bu yönüyle müellifin hem İlhanlı hem Selçuklu sarayında vazifeler ifa etmiş olması iki sarayı ve bölgeyi de iyi bilmesini sağlamış olmalıdır. Bu bilgiler, Aydın Taneri'nin Aksarâyî'nin sosyal konularda İbn Bibi'ye nazaran daha ileri bir kaynak olduğunu⁹⁸ söylemesini destekler niteliktedir. Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî'nin, 1288 yılında Mücireddin Emir Şah'ın hizmetinde bulunduğu, 1292 yılında Kılıç Arslan-Türkmen İsyanı'nda ve 1297 yılında Baltu İsyanı'nda Moğollar lehine bir takım hizmetlerde bulunduğu bilinmektedir. Mücireddin'in ölümüne kadar (1301) Mücireddin'in hizmetinde olduğu ve Mücireddin'in ölümünden sonra Gazan Han'ın emri ve yarlığı ile Anadolu Selçuklu ülkesinin vakıflar nâzırlığına atandığı müellif hakkında bilinenler arasındadır. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekte ise de 1323 yılından sonra ölmüş olması gerektiği⁹⁹ ve 70 ila 100 yaşları arasında öldüğü¹⁰⁰ sanılmaktadır.

⁹⁰ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, **Müsameretü'l Ahbar**, (Çev. Mürsel Öztürk), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. XIII.

⁹¹ Aksaraylı Mehmed Oğlu Kerîmüddin Mahmud, **Müsâmeret ül-Ahbâr**, haz.: Osman Turan, 1.Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1944, s. 33.

⁹² Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, a.g.e., s. XIII.

⁹³ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, a.g.e., s. XIII; Aksaraylı Mehmed Oğlu Kerîmüddin Mahmud, a.g.e., s. 33.

⁹⁴ Aydın Taneri, "Müsâmeretü'l-Ahbârın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değerlendirilmesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 4(6), 1966, s. 128.

⁹⁵ "ben de o divanda bir kalem sahibi idim. Fakat onlara uymam zorunlu olduğundan ve diğeri tamâhkârlar gibi kimsenin malına el uzatmadığımdan Tanrının yardımıyla bu fesattan bir zarar görmeden kurtuldum"; bkz.: Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, a.g.e., s. XIII-XIV.

⁹⁶ Aksaraylı Mehmed Oğlu Kerîmüddin Mahmud, a.g.e., s. 34.

⁹⁷ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, a.g.e., s. XIV.

⁹⁸ Taneri, a.g.m., s. 130.

⁹⁹ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarâyî, a.g.e., s. XIV-XV.

¹⁰⁰ Taneri, a.g.m., s. 129.

Eserin dili Farsçadır. Tam adı *Müsâmeretü'l-Aḥbâr ve Müsâyeretü'l-Aḥyâr*'dir. 1323 yılında kaleme alındığı bilinen eser İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han tarafından Anadolu'ya hükümdar olarak atanan Emir Çoban Noyan'ın oğlu Timurtaş Noyan namına yazılmıştır¹⁰¹.

Eser Anadolu'nun Moğol hâkimiyeti altındaki dönemi üzerine yoğunlaşmış¹⁰² olmakla birlikte Selçuklular hakkında verdiği bilgiler Büyük Selçuklu hükümdarı Selçuk Beğ'den başlayarak¹⁰³ 1323 yılına kadar gelmektedir. Dolayısıyla eser hem Büyük Selçuklu hem Türkiye Selçuklu hem de Moğol tarihi için kaynak eser konumundadır. Toplamda dört bölümden oluşan eserin birinci bölümü, Rumî, Arabî, Celâlî takvimlerinden bahseder. İkinci bölümü, Hz. Muhammed döneminden başlayıp Abbasi halifelerine kadar gelen genel bir İslam Tarihi'nden bahseder. Üçüncü bölümü, Büyük Selçuklu Hakanlığından Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e kadar bilgi verir. Eserin dördüncü bölümü eserin esas muhtevasını oluşturan, beşte dördlük kısmının bulunduğu bölümdür. Müellifin kendi gözlem ve müşahedelerine dayanan bölüm bu bölümdür. Türkiye Selçuklularının XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyılın ilk yarısını içine alan tarihini işler¹⁰⁴. XIII ve XIV. yüzyıllar Moğolların ortaya çıkışı, yayılması ve İran ile Anadolu içlerine kadar hakimiyet kurdukları dönem olduğundan çalışmamız açısından eserin bu kısmı önem arz eder.

Eserin tarihî kaynak olarak önemi üç cihettendir. Bunlardan ilki İbn Bibi'nin bilgi vermeyi kestiği tarihten sonrası için bir Türkiye Selçuklu tarihi için yegâne kaynak olmasıdır¹⁰⁵. İkinci önemi ise İbn Bibi'nin verdiği bilgileri kontrol edebilmek için faydalanılabilecek tek eser olmasıdır¹⁰⁶. Üçüncüsü ise eserin kendi devrindeki âlim ve kadılar hakkında etraflıca bilgiler vermesidir. Bu sayede Anadolu Selçuklu vakfiyelerinde isimleri geçen âlim zatlar hakkında malumat edinilebilmiştir¹⁰⁷.

Posta teşkilatı vergisinin Anadolu topraklarında da toplandığına yönelik verdiği bilgiler posta teşkilatının Anadolu'ya da oturtulduğunu yansıtmaya bakımdan önemlidir. Çalışmamıza kaynaklık etmesi de sadece bu açıdan olmuştur. Eserde posta teşkilatına ait daha fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Kaşgarlı Mahmut-Dîvânü Lügâti't-Türk: Söz konusu tek el yazma nüshası bugünkü Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde olan ve toplam 319 folyodan oluşan¹⁰⁸ Dîvânü Lügâti't-Türk, yazarı Kaşgar doğumlu olmasından dolayı Mahmud el-Kaşgarî diye de bilinen, babası el-Hüseyn bin Muhammed olan Kaşgarlı Mahmuttur. Bir Türk Lehçeleri sözlüğü kapsamında olan eser ayrıca

¹⁰¹ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî, a.g.e. , s. XVI.

¹⁰² Taneri, a.g.m., s. 130.

¹⁰³ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî, a.g.e., s. 6.

¹⁰⁴ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî, a.g.e., s. XVI-XVII.

¹⁰⁵ Taneri, a.g.m., s. 130-131.

¹⁰⁶ Kerîmüddin Mahmud-ı Aksarayî, a.g.e., s. XVI.

¹⁰⁷ Taneri, a.g.m., s. 129.

¹⁰⁸ Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 5; http://www.millet.yek.gov.tr/Home/Index_?n_id=22 (07.10.2019).

Türkçenin ses-biçim özelliklerinden, Türk kültüründen, tarihi Türk Coğrafyasından, atasözleri ve deyimlerden, Türk boylarından¹⁰⁹, Türk Mitolojisinin unsurlarından ve inanç sisteminden¹¹⁰ bilgiler içerir¹¹¹. Eserin, 1072 yılında yazılmaya başlanıp 1074'te bitirildiği düşünülmektedir¹¹².

Eserin Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış olduğu, kendi hakkında yazdıklarına baktığımız takdirde Türk olduğunu düşünebileceğimiz Kaşgarlı Mahmud'un kendi söylemlerinde gözlemlenmektedir. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün sözlük kısmı haricinde eylemlerden türeyen adlardan sözcük vezinlerine kadar Türk Dilinin anlatılışı dilsel kaide ve kurallarla örülüdür. Yazarın belirttiğine göre bahsi geçen bölüm sekiz kısımdır. Bu kısımlar: *Hemze Kitabı*, *Sâlim Kitabı*, *Muzâaf Kitabı*, *Misal Kitabı*, *Zevâtü's-selâse Kitabı*, *Zevâtü'l-erba'a Kitabı*, *Gunne Kitabı*, *Cem beyne's-sâkineyn Kitaplarıdır*¹¹³. Diğer taraftan eserin dilinin Arapçadır ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır¹¹⁴. Eser de bir Türk Dünyası haritası vardır¹¹⁵.

Eser çalışmamızda “ulak” kelimesinin işlendiği kısımda kullanılmıştır. *Ulak* kelimesinin *Dîvânü Lügâti't-Türk* içinde tanımlanma şekli, kavramın Moğol hakimiyeti öncesindeki temel anlamını görmek bakımından önemlidir. Eser ayrıca Moğollardan önceki Türk postası hakkında bilgi verilerken kullanılmıştır.

Çin Yıllıkları (Yirmi Dört Tarih): Bilindiği üzere İslamiyet Öncesi Türk Tarihi'nin en önemli yazılı kaynakları çoğu resmî hanedan tarihi olan “Yirmi Dört Tarih” adıyla bilinen¹¹⁶ Çin Yıllıkları serisidir.

Bahsi geçen yıllıkların tarih olarak en eskisi *Shih Chi* isimli olanıdır¹¹⁷. Eserin müellifi Ssu-ma Ch'ien hakkındaki hemen hemen tüm bilgi, eseri *Shih Chi*'nin sonuna eklenmiş olan ailesi, babası ve kendisi hakkında bizzat kendisi tarafından yazılmış kısımdan elde edilmiştir. Her ne kadar Pan Ku'nun, *Chien Han Shu*'da bulunan Ssu-ma Ch'ien'e ait (M.S. 80-60 civarlarında) bir biyografi derlediği bilinmekteyse de onun da çoğunu Ssu-ma Chien'in kendi hayatını anlatmış olduğu ekten almıştır. Ssu-ma Ch'ien'in ailesinin nesillerdir Chou Hanedanı'nın tarihi kayıtlarını tutmuş olduğu ve Ssu-ma Ch'ien'in babası ve dedesinin de gayet önemli kişiler olduğu bilinmektedir. Dedesi feodal bir bey dir. Babası “büyük/baş tarihçi” anlamına gelen bir unvana

¹⁰⁹Fuzuli Bayat, **Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmud**, 1. Baskı, Ötüken Yayınevi, Ankara 2008, s. 16.

¹¹⁰Muharrem Kaya, “Divânü Lügâti't-Türk'ün Halk Bilimi Açısından Önemi”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, 8(31), 2002/3, s. 44-46.

¹¹¹Bayat, e.g.e., s. 16.

¹¹²Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Çalışmalar**, C. 1, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 255; Toker Yayınları Edebî Heyeti, **Kaşgarlı MAhmud ve Divan-ı Lûgat-it Türk**, 1. Baskı, Toker Yayınları, İstanbul 1986, s. 7.

¹¹³Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 11-15.

¹¹⁴Saadettin Gömeç, “İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 20(31), 2000, s. 76.

¹¹⁵Bkz.; Kaşgarlı Mahmud, a.g.e., s. 730-731.

¹¹⁶James R. Ware, “Notes on The History of The Wei Shu”, **Journal of the American Oriental Society**, 52(1), 1932, s. 35.

¹¹⁷Gömeç, a.g.m., s. 78.

sahiptir. Lung-men doğumlu olan Ssu-ma Ch'ien, babasının ölümünden üç yıl sonra babasının unvanı ile taltif edilmiştir¹¹⁸. Han Wu Ti zamanında (M.Ö. 140-M.Ö. 87) bir komisyonla birlikte bir takvim hazırlamış ve bu takvim biter bitmez de tarih eserini yazmaya başlamıştır (M.Ö. 104). M.Ö. 99 dolaylarında hapse girip çıktığı bilinen Ch'ien'in hapisten çıktıktan sonra imparatorluk sekreterliğine atandığı ve M.Ö. 91 dolaylarında da eserini bitirmiş ya da bitirmeye yaklaşmış olduğu bilinmektedir¹¹⁹.

Shih Chih toplamda 130 bölümden oluşmaktadır. 12 bölüm *Pen-chi* (imparator yıllıkları) bölümü, 10 bölüm *Piao* (kronoloji tabloları ve bilimsel çalışmalar) bölümü, 30 bölüm *shih-chia* (soyula aileler) bölümü ve 70 bölüm *Lieh-chuan* (hatıralar, tarihi kayıtlar) bölümü vardır¹²⁰. *Shih Chih*'nin tasnifi kendinden sonraki Çin yıllıkları için biçimsel olarak örnek olmuş ve *Ming Shih* isimli yıllığa kadar *Shih Chih*'nin sistemi takip edilmiştir. Ssu-ma Chi'en eserinin son on bölümünü yazmış ancak derleyemeden ölmüştür (M.Ö. 86). Eser torunu Yang Yün tarafından imparatora sunulmuş ve resmî basımı sağlanmıştır¹²¹. Eser M.Ö. 2691-M.Ö. 87 yılları arasını ihtiva eder. Bu tarih aralığına bakıldığında Hiung-nu Tarihi ile ilgili içeriğe sahip olduğu düşünülebilir.

Çin yıllıklarından faydalandığımız bir diğer yıllık ise Türkçesi *İlk/Önceki Han Sülalesi Tarihi* diye çevrilmiş olan *Ch'ien Han Shudur*. Esasen eserin yazımına başlayan kişi (Pan Ku'nun babası olan) Pan Piaodur. Pan Piao'nun ölümünden sonra oğlu Pan Ku eseri yazmayı sürdürmüş ancak onun da ölümünden sonra eseri tamamlama görevi kardeşi Pan Chao ve tarihçi Ma Hsü'ye verilmiştir. Bu bilgilerin ışığında dört kişinin uğraşları ile oluşturulmuş olan *Ch'ien Han Shu* toplamda 100 bölümden oluşmaktadır. *Pen-Chi* (12 bölümdür ve imparator biyografilerinden bahseder), *Piao*(10 bölümdür ve takvim, merasimler, yasalar, ilmi risaleleri içerir), *Chih* (hanedan üyelerinin soy kütükleri ve soylu kişiler ile yüksek devlet görevlileri hakkında tablo ve bilgiler içerir) ve *Chuan* (ünlü kişilerin biyografileri ve yabancı topluluklar hakkında monografiler içerir) olmakla dört temel bölümden oluşan eser hemen her bölümünün sonunda bir yorum kısmı taşıması sebebiyle ayrıca dikkat çeker. Eser Han Hanedanı'nın kuruluşundan (M.Ö. 206) Wang Mang¹²²'in ilk yıllarına (M.S. 9 civarı) kadar gelen bir konu yelpazesini içerir. Eserden William H. Nienhauser'nın *The Grand Scribe's Record* isimli çevirisi aracılığıyla faydalanmış bulunmaktayız.

Çin yıllıklarının verdiği bilgiler çalışmamızın Çin postası ve *payza* ile ilgili yerlerinde Çin'deki itimat ve otorite gösterge levhaları üzerine kullanılmıştır. Çin itimat levhaları hakkında bilgilerin takip edilmesi Moğol *payzalarının* gelişimini takip etmek açısından konu için önemlidir. Ayrıca Moğol Öncesi Türklerde posta kısmında Hunların da *payza* benzeri bir itimat levhasına

¹¹⁸ Burton Watson, *Ssu-ma Ch'ien the Grand Historian of China*, 2. Baskı, Columbia University Press, New York, 1958, s. 40-48.

¹¹⁹ Bülent Okay, "Çin Tarihi'nin Kaynakları: I Shih Chi (Tarih Kayıtları)", *Doğu Dilleri Dergisi*, 3(4), Ankara 1983, s. 127-128.

¹²⁰ Ware, a.g.e., s. 104.

¹²¹ Okay, a.g.m., s. 128-130.

¹²² Wang Mang, M.S. 9. yılında İlk Han Hanedanına son veren ve kendi hükümdarlığını ilan eden Çin İmparatorudur.

sahip olduğu Çin kaynakları tarafından elde edilen bilgilerdendir. Bahsedilen iki açıdan da Çin kaynakları Moğol posta teşkilatı üzerine olan çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

24 Tarih adıyla anılan Çin hanedan yıllıklarından biri de *Liao Shih*'tir. Yuan Hanedanı tarih ofisinde Tuoketuo (托克托)(Tokto?) tarafından 1343-44 yılları arasında oluşturulmuş. Liao Shi, Moğol posta teşkilatından önceki devirde Çin'deki posta teşkilatı hakkında bilgi edinmek adına önemlidir¹²³. Özellikle Kitan *payzaları* ile ilgili ulaşılabilen bilgiler çalışma açısından önemlidir. *Liao Shi*'den Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng'in *History of Chinese Society Liao (907-1125)* isimli eseri aracılığıyla faydalanılmıştır.

Yuan Shih, Song Lian ve Wang Yi tarafından yazılmıştır. Moğol hâkimiyet devrini kapsayan eser 210 bölümden oluşmaktadır. Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) 1369 yılında yazılmaya başlayıp 1370 yılında tamamlanmıştır. Daha sonra *Yuan Shih*'deki hataları gidermek amacıyla K'o Shao-min, *Hsin Yuan Shih* isimli eseri vücuda getirmiş ve 1922 yılında eserini bitirmiştir¹²⁴.

Ancak, *Yuan Shih* ve *Hsin Yuan Shih* her ne kadar konu açısından hayati öneme sahip ise de bu kaynaklardan sadece telif eserler aracılığı ile faydalanabildik. Henüz ne batı dillerine ne de Türk diline tam bir çevirisi olmadığından dolayı biz bizzat faydalanamadık. *Yuan Shih*'nin Louis Hambis tarafından kısmi bir çevirisi yapılmış ise de konumuz açısından yardımcı olmamaktadır. Çünkü eser sadece seçereler üzerine odaklanmış bir eserdir. Yuan Shih, Hsin Yuan Shih ve Liao Shih, Moğol posta teşkilatı, posta teşkilatı ile ilgili kavramlar, Liao Hanedanında posta ve payza ile ilgili bilgiler verilirken dolaylı yollardan faydalanmıştır.

Hsüan-Tsang Seyahatnamesi ve Biyografisi: Hsüan Tsang 629-645 yılları arasında Çin'den Hindistan'a seyahat eden Çinli bir Budist rahiptir¹²⁵. Hsüan Tsang'ın doğum tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte¹²⁶ 603 yılında Ho-nan Eyaleti'ndeki Ch'in Liu'da doğduğunu söyleyenler de vardır¹²⁷. Küçük yaşta Lo-yang'daki Budist tapınağına gitmeye başladığı ve Budizmi burada öğrendiği, eğitimine Budizmin anavatani niteliğinde olan Hindistan'da devam etme isteğinin yetkililerce geri çevrilmesinden sonra 629 yılında Çin'den gizlice kaçtığı bilinmektedir. Hindistan'a olan yolculuğu on altı yıl sürmüştür. Memleketine geri dönmeyi başarmış olan Hsüan Tsang'ın dönüşünde imparatora sunduğu *Batı Bölgeleri Kayıtları* isimli rapor

¹²³ Heming Yong ve Jing Peng, **Chinese Lexicography A History from 1046 BC to AD 1911**, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 382; Endymion Wilkinson, **Chinese History A Manual, Revised and Enlarged**, 1. Baskı, Harvard University Press, Harvard, 2000, s. 863.

¹²⁴ Sema Orsoy, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", Hasan Celal Güzel v.d. (Ed.), 1. Baskı, **Türkler**, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 573-574; Sussan A. Stussy, "Ke Shamin [K'o Shao-mn] (1850-1933)", D. R. Woolf (Ed.), **A Global Encyclopedia of Historical Wrting**, C. 2, 1. Baskı, Garland Publishing, New York, 1998, s. 504.

¹²⁵ Kemal Çağdaş, "Hüent-Tsang Biografisinin Uygurca Tercümesinde Geçen Sanskrit Kelimelerin İzahı", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 12(1-2), 1954, s. 127.

¹²⁶ Gürhan Kirilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53(1), 2013, s. 64.

¹²⁷ Samuel Beal, **Buddhist Records of the Western World**, C. 1, 1. Baskı, Trübner & Co., Londra, 1884, s. XVIII.

burada bahsedilmekte olan Hsüan Tsang Seyahatnamesini oluşturmuştur¹²⁸. Hsüan Tsang'ın biyografisi talebesi Huei-li tarafından yazılmış ve 665 yılı dolaylarında Yen-ts'ung tarafından tamamlanmıştır. “Eserin Çince başlığı Ta-Tse-en-sse San-tsang fa-schi Tschuan”¹²⁹ dir.

Hsüan Tsang'ın seyahatnamesi Çin'den Hindistan'a kadar olan sahayı detaylı şekilde anlatması, Batı Göktürkleri ve Kuşanlar gibi önemli devletlerden detayla bahsetmesi¹³⁰ ve Kuça, Kaşgar, Taşkent, Turfan, Aksu gibi önemli Türk bölgelerinden bilgiler bulunması¹³¹ açısıyla Türk Tarihi için önem arz etmektedir. Tüm bunlarla birlikte Hsüan Tsang'ın gittiği yerlerdeki toplulukların idari yapısı, üretim biçimleri gibi konularda anlaşılabilen detaylı notları ve seyahat notlarını rapor halinde Çin İmparatoru Tai-tsung'a sunması onun bir seyyah ya da hacı olmasıyla birlikte bir casus da olabileceğine işaret etmektedir. Eser özellikle de Batı Göktürkleri lideri Tong Yabgunun sarayı, teşkilatı ve Göktürk adetleri, merasimleri hakkında verdiği bilgilerden dolayı Göktürk tarihi hakkında ayrıca önem taşır. Eserden faydalananlar arasında meşhur Türkolog E. Chavannes, Soğdlar ve Göktürkler üzerine çalışmaları olan Japon tarihçi Masao Mori, Kuşan tarihi ile ilgilenen A. K. Narain bulunmaktadır. Eserin British Museum ve Paris'e dağılmış durumda olan Dunhuang nüshası, Gaoli Nüshası, Kuzey ve Güney Song dönemlerinde oluşturulmuş nüshası ve Ming Nüshası mevcuttur. Bunlardan başka Yongle ve Jiaqing nüshalarının varlığı da bilinmektedir¹³². S. Julien'in iki ciltlik *Memoires sur les Countrées Occidentales par Hiouen-thsang*, Paris 1857 künyeli eserinde işlemiştir¹³³. Hsüan Tsang'ın biyografyasının Çincesi ise yine Stanislas Julien tarafından çalışılmış *Histoire de la Vie de Hioen-Tsang et de Ses Voyages Dans l'Inde* adı ile 1853 yılında yayınlanmıştır.

Çalışmamızda Türk postasıyla ilgili yerlerde kullanıldığı gibi *ulak* kelimesi hakkında bilgi verilen kısımda da kullanılmış. *Ulak* teriminin Moğollardan daha önce de İç Asya'da Türkler arasında varlık gösterdiğinin emarelerinden birini teşkil etmesi dolayısıyla Türklerin Moğol postasına yapmış oldukları katkıları yansıtan öğelerden biri olması hasebiyle çalışmamız açısından önemli olmuştur.

Tamīm İbn Baḥr Seyahat-nâmesi: Tamīm İbn Baḥr, İbn Fadlan'dan önce, 821 yılında Abbasi halifeliği tarafından Türk topraklarına gönderilen elçilik heyeti ile Uygur başkentine gittiği bilinen bir seyyahdır. Bağdat'tan yola çıktığı ve yaklaşık 3,500 mil (yaklaşık 4,828 kilometre) yol katettiği bilinmektedir¹³⁴.

¹²⁸ Kırilen, a.g.m., s. 64.

¹²⁹ Birebir alıntı olduğundan aynen eserde geçtiği şekilde verilmiştir: Çağdaş, a.g.m., s. 127.

¹³⁰ Kırilen, a.g.m., s. 64-72.

¹³¹ Beal, a.g.e., s. XIX.

¹³² Kırilen, a.g.m., s. 64.

¹³³ Gömeç, “Kaynakları”, 80.

¹³⁴ Stephan Gosch ve Peter Stearns, **Premodern Travel in World History**, 1. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2008, s. 113.

İbn Baħr'ın eseri Uygur tarihi için kıymetli olduğu kadar yolculuğu esnasında geçtiği bölgeler hakkında verdiği bilgiler açısından da kıymetlidir. Türk adırı, Uygur ve Türk askeri sistemi, Dokuz Oğuz kavramı¹³⁵, dönemin Çin-Uygur ilişkisi, Türkistan şehirleri ve coğrafyası, Kimekler, Hazarlar hakkında bilgiler ierir¹³⁶. Seyahatname zerine bilinen en önemli çalışmanın V. Minorsky tarafından “Tamım İbn Baħr’s Journey to the Uyghurs” başlığıyla yapılmıřtır¹³⁷. İbn Baħr'ın eserinden Ebu'l-fadl el-Vâsi'irdi'den istikrazlar yapmış olduğu fark edilmiştir. İbnü'l-Fakıh, Kudâme, İbn Hurdâzbih gibi Arap âlimler tarafından eserden faydalanıldığı bilinmektedir¹³⁸. Çalışmamızda seyahatnameden V. Minorsky'nin eseri aracılığıyla faydalanılmıştır.

İbn Baħr'ın seyahatnamesi Moğollar'dan önce Türklerde istasyonlar aracılığıyla işleyen atlı bir posta ve ulaştırma sisteminin olduğunun görülmesi açısından önemlidir.

Yeh-l Ch'u-tsai Seyahatnamesi: Yeh-liu Ch'u-tsai 1189¹³⁹ ya da 1190 yılında Yan memleketinde doğmuştur. R. Grousset, Yeh-liu Ch'u-tsai'nin inlileşmiş bir Moğol olduğunu bildirirken¹⁴⁰ Denis Sinor, Yeh-liu Ch'u-tsai'nin yönetici boyu olan Yeh-liu boyuna mensup olduğunu belirtmiřtir¹⁴¹. Kendisinin Konfiyus felsefesi üzerine eğitim aldığı, yetenekli bir astronom olduğu, coğrafya ve aritmetikte de bilgili olduğu bilinmektedir. Pekin'in Moğollarca ele geçirilmesinden önce Curen hkmetinde devlet memuriyetinde bulunduğu bilinmektedir¹⁴². Seyahatnamesi dışında arkadaşlarına yazdığı mektuplarının da tarih açısından kaynak niteliğinde olduğu belirtilmiřtir¹⁴³.

Yeh-l, Çinggis'in 1215 Pekin kuşatmasında esir alınmış ve kısa süre sonra Çinggis Han tarafından yetenekleri öğrenilerek yüksek memuriyetlere getirilmiştir. inggis Han'ın müşavirliğini yaptığı bilinmekle beraber¹⁴⁴ onun oğlu Ogödey zamanında da baş vezir olmuřtur¹⁴⁵. Yeh-l'nn Çinggis Han'ın Harezimşah Devletini yıkacak olduğu batı seferleri esnasında Çinggis'in yanında olduğu bilinmektedir¹⁴⁶. Yeh-l'nn gittiği her şehir hakkında tutmuş olduğu notlarından¹⁴⁷ *Hsi Yu Lu (Batı Seyahatleri Hakkında Raporlar)* isimli seyahatnamesi oluşmuştur. Seyahatnamesi

¹³⁵ Istvan Zimonyi, **Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century**, 1. Baskı, Brill, Lieden, 2016, s. 141-142.

¹³⁶ Minorsky, a.g.m., s. 283-285.

¹³⁷ Gömeç, “Kaynakları”, s. 80.

¹³⁸ Minorsky, a.g.m., s. 276.

¹³⁹ Denis Sinor, “The Kitan and The Kara Khitay”, M. S. Asimov ve C. E. Bosworth (Ed.), **History of Civilization of Central Asia**, C. 4, 1. Baskı, Unesco Publishing, Paris, 1998, s. 247.

¹⁴⁰ Ganizhamal Kushenova, “Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai: Devlet İdare Anlayışı ve Uygulamaları”, **Bilig Dergisi**, S. 42, 2007, s. 231.

¹⁴¹ Sinor, a.g.m., s. 247.

¹⁴² Kushenova, a.g.m., s. 231.

¹⁴³ W. Eberhard, **Çin Tarihi**, 3. Baskı, Türk Tarihi Yayınları, Ankara, 1995, s. 292.

¹⁴⁴ zkan İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, Erkin Ekrem ve Serhat Küçük (Haz.), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 338.

¹⁴⁵ Ganizhamal Kushenova, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı”, **Bilig Dergisi**, S. 38, Türkistan 2006, s. 186.

¹⁴⁶ Sinor, a.g.m., s. 247.

¹⁴⁷ İzgi, a.g.e., s. 338.

Beşbalık, Hua-Chou (Kao-ch'ang), Hotan, Almalık, Talas, Kuça gibi önemli İpek Yolu merkezleri hakkında notlar barındırmaktadır¹⁴⁸. Seyahatnamesinin şiirleri bünyesinde barındırması¹⁴⁹ esere ayrı bir hava katmaktadır. Seyahatname Budist seyyahların geçmediği şehirler hakkında bilgiler bulundurması açısından da önemlidir.

Moğol Tarihi ile ilgili bir kaynak olmasının yanı sıra Türk şehirlerinden bahsetmesi¹⁵⁰ hasebiyle Çinggis dönemi Moğol postası işlenirken ve güzergâhların tespitinde önemli kaynaklardan biri olmuştur. Diğer taraftan posta teşkilatının Ogödey Kağandan önce mevcut olduğu ve işlediği konusunda bilgi vermesi açısından önemlidir ve çalışmamızda bu doğrultuda kullanılmıştır.

Hei Ta Shi Lu: Hei-ta Shi-lu (*Kara Tatarlar Hakkında İnceleme Raporu ya da Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar*), Peng Ta Ya ve Hsiu Ting'in raporlarının birleşiminden meydana gelmiş ana kaynak cinsinden bir eserdir ki 1233-1236 yılları arasındaki Moğol tarihi hakkında bilgi verir. Eserin müellifleri Peng Ta Ya 1232 yılında Hsiu Ting 1235 yılında Moğolistan'a gitmiş Song elçileridir. Peng Ta Ya Ogödey'e gönderilen elçi Tsou Shen-chih'nin heyetinde yer almıştır. Hsiu Ting ise Tsou-shen Chih'nin ikinci gidişinde onun heyetinde bulunmuştur. XIII. Yüzyılın ikinci çeyreği dolaylarında Song Hanedanı ile Moğolların Chin Hanedanı'nda (1115-1234) karşı ortak hedeflerinin var olmasının sonucu olarak gelişen diplomasi doğrultusunda farklı tarihlerde Moğolistan'a giden müellifler yolda birbirilerine tesadüf etmeleri vesilesiyle birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmuşlardır. Seyahatleri sonucu oluşan raporlarını birbiri ile mukayese ederek teyit etmelerinden sonra Hsiu Ting raporları birleştirme kararı almışlardır. Eserde olumlu bir Moğol algısı söz konusudur. Olumlu Moğol algısının arkasındaki sebep bahsi geçen diplomatik ortaklık olmalıdır¹⁵¹.

Eserin önemli yanlarından biri erken Moğol tarihi üzerine görgü şahidi olan nadir eserlerden olmasıdır. Moğol yurtlarından, yiyecek içeceklerine, ordanın düzeninden *yama* kadar geniş pek çok sahada bilgi veren bir kaynaktır. Bahsi geçen tarihteki Moğolların sosyal hayatına yönelik önemli bilgiler içermektedir. Eserin asıl nüshası bugün için ulaşılabilir değildir. Varlığı Yao tz'u tarafından kopyalanması sayesinde korunabilmiştir¹⁵². Eserden *daruga*, *yam*, ve posta

¹⁴⁸ Muhaddere N. Özerdim, ““Hsi-Yü” Olarak Çin Türkistan'ının Tarihi Sınırlanması ve Tarihi Önemi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 15(1-3), 1957, s. 213.

¹⁴⁹ Eberhard, a.g.e., s. 292.

¹⁵⁰ Muhaddere N. Özerdim, “Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistan'ının Şehirleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 8(1-2), 1950, s. 166.

¹⁵¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, (Çev. Ankhbayar Danuu), Mustafa Uyar (haz.), 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 9, 26-29; Chad D. Garcia, “A New Kind of Northerner: Initial Song Perceptions of the Mongol”, **Journal of Song-Yuan Studies**, 42, 2012, s. 310-313; Bat-Ochir Bold, **Mongolian Nomadic Society: A Reconstruction of the 'Medieval' History of Mongolia**, 1. Baskı, Curzon Press, Richmond, 2001, s. 6; **Other Routes: 1500 Years of African and Asian Travel Writing**, Tabish Khair v.d. (Ed.), 1. Baskı, Signal Books, Oxford 2006, s. 103.

¹⁵² Buell, a.g.e., s. 161; **Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 34, 97-162.

teşkilatı ile ilgili vergiler noktalarında faydalanılmıştır. Ogödey döneminde posta için kullanılmıştır.

Marco Polo ve Seyahatnamesi: (*Il Milione*): Marco Polo 1271 yılında seyahate çıkıp 1295 yılında geri dönmüştür. Evli ve üç çocuk babası olduğu bilinen Marco Polo'nun seyahatinden döndükten sonra Cenova ve Venedik Cumhuriyetleri arasında vuku bulan savaşa katıldığı bilinmektedir. 1298 Curzola savaşında gemi kaptanlığı etmiş ve mürettebatıyla beraber esir düşmüştür. 8 Ocak 1324 yılında öldüğü bilinmektedir¹⁵³.

İngilizce adı *Travels of Marco Polo*¹⁵⁴, İtalyanca adı *Il Millione* olduğu bilinen eseri bir seyahatname niteliğindedir¹⁵⁵. Marco Polo'nun seyahatnamesi sadece Moğol coğrafyası üzerine değil çok çeşitli coğrafyalar hakkında da bilgiler barındırmaktadır. Ermenistan, Gürcistan, Musul, Tebriz, Bedeşan, Keşmir, Pamir¹⁵⁶, (Zipangu diye andığı) Japonya¹⁵⁷ gibi bölgelerden de eserinde bahsettiği bilinmektedir. Marco Polo, baba ve amcasıyla beraber çıktığı seyahatine Ayas limanından başlayıp oradan Güney Doğu Anadolu'ya gelmiştir. Marco Polo, Güneydoğu Anadolu'dan İran'a geçmiş ve Tebriz, Yezd, Kirman, Hürmüz'den geçerek Hindukuş Dağları üzerinden Orta Asya'ya girmiştir ve Güney Takalamakan hattını takiben Kubilay Han'ın merkezine ulaşmıştır. Nihayet 1275 yılında Kubilay Han'ın huzuruna çıktıkları bilinmektedir¹⁵⁸.

Marco Polo, Kubilay Han, Kubilay Han'ın eşleri ve eşlerinin Kubilay Han'ın yanında oturma düzenine kadar varan detaylı bilgiler vermiştir. Kubilay Han'ın sarayının mimari detayları hakkında dahi bilgiler mevcuttur. Diğer taraftan eserinde *kağan* kavramından, Moğollarda festival ve bayramlardan¹⁵⁹ bölgedeki yiyecek, içecek, bitkilere¹⁶⁰; yaşam tarzından adetlerine, ekonomilerine ve yönetimlerine kadar değinen bilgiler mevcuttur¹⁶¹. Eserin 85 tane el yazma nüshasının var olduğu bilinmekle birlikte en önemli olanının Paris Kütüphanesi'ndeki nüshası olduğu belirtilmiştir¹⁶².

Marco Polo'nun notları posta teşkilatının Kubilay devri için son derece önemlidir. Marco Polo'nun seyahatnamesi bilhassa istasyonlar hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir. Moğol topraklarını baştanbaşa geçmiş olduğundan dolayı sadece merkezi imparatorluk için değil Çin sahası ve Altın-Orda sahasındaki Moğol postası içinde önemli bilgiler içerir. Diğer kaynaklarda bulunmayan bilgilere yer vermesi bakından önemli olduğu kadar geçmiş olduğu yollardan oluşan

¹⁵³ Ayşen Şatıroğlu, "Marco Polo'nun Doğu İle İlgili Gözlemleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, III/5, İstanbul 1999, s. 130-133.

¹⁵⁴ Bkz.: Marco Polo, *The Travels of Marco Polo*, (Çev.: Manuel Komroff), New York 1953.

¹⁵⁵ Şakiroğlu, a.g.m., s. 41.

¹⁵⁶ Şatıroğlu, a.g.m., s. 133-135.

¹⁵⁷ Şakiroğlu, a.g.m., s. 41.

¹⁵⁸ Şakiroğlu, a.g.m., s. 41.

¹⁵⁹ Şatıroğlu, a.g.m., s. 135-137.

¹⁶⁰ Şakiroğlu, a.g.m., s. 42.

¹⁶¹ Şatıroğlu, a.g.m., s. 133-134.

¹⁶² Marco Polo, a.g.e., s. XXIII.

rota da Moğol posta teşkilatının yollar ağını yansıtmaya açısından önemlidir. Polo'nun verdiği bilgiler Moğol posta teşkilatının Kubilay öncesi ve sonrasındaki durumunu takip edebilmek adına öneme haiz olmasının yanı sıra çalışmamızda Moğol posta teşkilatında Çin etkisinin tespit edilmeye çalışıldığı kısımda çokça başvurulan eserlerden olmuştur.

Giovanni Da Pian Del Carpini ve Seyahatnamesi (*Historia Mongalorum*): 1245-47 dolaylarında Moğollardan söz eden Carpini'nin hayatına yönelik bilgiler Fransisken Tarikatı tarihçisi olduğu bilinen Waddin'in *d'Avezac* isimli eserinden edinilmiştir. Ergin Ayan bu eserden verilen tarihlerden yola çıkarak Carpini'nin doğum tarihinin yaklaşık olarak 1182 olduğunu saptamıştır. Fransız menşeli olan Carpini 16 Nisan 1245 yılında Moğollara elçilik vazifesiyle gönderilene kadar Köln ve İspanya gibi pek çok yerde Fransisken rahipleri adına vazifeler ifa etmiş bir tarikat mensubudur. Fransisken Tarikatına gönülden bağlı olduğu ve samimi bir Hıristiyan olduğunu 65 yaşında olmasına rağmen Papa'nın Moğollara elçi olarak gitmesine yönelik olan isteğini reddetmemiş olmasından anlayabiliriz. Carpini'nin eserine kendi yazmış olduğu önsözden anlaşılacağı üzere Moğol toprakları tarafına elçi olarak gönderilme sebebi Moğollar hakkında istihbarati malumat elde etmek ve Avrupa topraklarına bir Moğol akını yapılması kararlaştırıldığı takdirde önceden haber vermektir. Bunun yanında misyonerlik faaliyetlerini yürütmüş olduğu da düşünülebilir. Carpini'nin 1247 dolaylarında döndüğü ve 1248 ve 1252 yılları arasında öldüğü düşünülmektedir¹⁶³.

Raymond Beazley'in eserinin başlangıcındaki "On A Hitherto Unexamined Manuscript of John De Plano Carpini" başlıklı kısımda belirtildiği gibi Carpini'nin seyahat raporu onun *Historia Mongalorum* isimli eserinin en son kısmıdır. Carpini'nin eseri seyahat raporundan başka başlıklar da taşımaktadır. Eserdeki diğer sekiz kısımdan daha değerli olduğu söylenen bu sonuncu kısmın uzun süre boyunca sadece *Petau* nüshasında var olduğu düşünülmüş ancak sonradan Corpus nüshasında da var olduğu fark edilmiştir¹⁶⁴.

Carpini'nin seyahatnamesi Ogödey'in son dönemleri ve Göyük Kağan dönemindeki (1246-1248) posta teşkilatı hakkında bilgiler barındırmaktadır. Carpini'nin verdiği bilgiler özellikle Ogödey reformlarının posta ulaklarının halkın arasına girmelerini tamamen engelleyemediğini yansıtmaya açısından önemlidir. Carpini seyahatnamesi Kubilay Han dönemine nazaran Ogödey ve Göyük kağanların (1246-1248) zamanlarında Moğol posta teşkilatının çöl ve yerleşim olmayan bölgeler gibi zor coğrafyalarda yetersiz kaldığını tespit edebilmek adına bilgiler sağlar.

Wilhelm Von Rubruck ve Seyahatnamesi (*Itinerarium*): Hakkında neredeyse hiç malumata sahip olunmadığı söylenen Wilhelm'in eski bir Fransız köyü olan Rubruck yerlisi olduğu

¹⁶³ Johan de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, çev. Ergin Ayan, Trabzon 2012, s. 10-24.

¹⁶⁴ C. Raymond Beazley, "On A Hitherto Unexamined Manuscript of John De Plano Carpini", *The Texts And Versions of John De Plano Carpini and William De Rubruq*, Londra 1903, s. 1.

bilinmekle beraber ne doğum ne de ölüm tarihi net değildir. Dilinin Latince olduğu¹⁶⁵ ve Fransız kralının elçisi olduğunun bilinmesi¹⁶⁶ belki etnik kökeni açısından bir fikir uyandıracak niteliktedir. İdare edecek kadar Arapça ve Moğolca bildiği söylenen Rubruck'un 1253 ilkbaharında yolculuk hazırlıklarını tamamlamak için İstanbul'da bulunduğu bilinmektedir¹⁶⁷. Moğol İmparatorluk merkezinde bulunduğu dönem Mongka Kağan devrine (1251-1259) rast gelmektedir¹⁶⁸.

Rubruck'un seyahatinin Türk Tarihi açısından önemi onun Uygurlar üzerine ve Moğol İmparatorluğu'ndaki Uygur etkisi bağlamında verdiği bilgilerden gelir. Uygur coğrafyası, inancı, adetleri; Uygur Budizmi, Uygur yazısı ve Moğol Bürokrasisi gibi konularda kıymetli bilgiler vermiştir. Uygurlar konusunda Carpini'den daha etraflı bilgiler verdiği A. Tayfun Özcan tarafından söylenmiştir¹⁶⁹. Özcan'ın Rubruck'a atfettiği önem etnolojik açıklamalarından ve detaylı tasvir ve anlatımlarından, coğrafi beyanlarından, diğer seyahatnamelerdeki yanlışlıkları düzelmiş olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Onun eserinin sadece Uygurlar ve merkezi Moğollardan malumat aktarmadığı, Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım, Deş-i Kıpçak sahası gibi bölgelerden de önemli malumatlar verdiği bilinmektedir¹⁷⁰.

Rubruck seyahatnamesi *yam* kavramının kullanım ve anlamı açısından farklı bilgiler vermesinden dolayı dikkat çekmektedir. Mongka Kağan dönemindeki posta teşkilatının sistemini üzerine verdiği bilgiler de kayda değerdir. Bu kapsamdaki bilgiler arasında en dikkat çekicisi istasyonların aylık olarak teftiş edildiği yönünde verdiği bilgilerdir. Bu bilgilerin *Câmiü't-Tevârih*'teki bilgilerle kıyaslanması sonucu Çinggis döneminde yıllık olan denetimlerin Mongka Kağan dönemine gelindiğinde aylık denetime dönecek şekilde azaldığı tespit edilebilmiştir.

---

¹⁶⁵ William Woodville Rockhill, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of The World 1253-55*, Londra, 1900, s. XXXV-XXXVII.

¹⁶⁶ Gömeç, "Kaynakları", s. 81.

¹⁶⁷ Rockhill, a.g.e., s. XXXVI-XXXVII.

¹⁶⁸ Altay Tayfun Özcan, "Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Konya 2013, s. 150-154.

¹⁶⁹ Özcan, a.g.m., s. 150-154.

¹⁷⁰ Ergin Ayan, "Moğol Devri Avrupalı Seyyahlara Göre Karadenizin Kuzeyi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 30, Trabzon 2011, s. 44-59.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MOĞOL POSTA TEŞKİLATINA DAİR KAVRAMLAR

Moğol Posta Teşkilatının işleyişi ve Çinggisoğullarındaki durumunu anlatmadan önce posta teşkilatında kullanılan terimlerin izah edilmesi gereklidir. Çünkü aşağıda konu işlenirken bu kavramların anlamı, ortaya çıkış süreçleri ve hikâyelerinin bilinmesi konunun akıcılığı ve anlaşılması açısından önemlidir.

1.1. Yam

Yam kelimesinin kökenini belirlemeye yönelik ilk girişim Edgar Blochet tarafından yapılmıştır¹⁷¹. Blochet, *Câmi'ü't-Tevârih*'in edisyon kritiğini yaptığı çalışmada, *yam* kelimesinin kökeni ile ilgili bilgiler vermiştir¹⁷². Blochet, kelimenin muhtemelen Çincedeki posta atı anlamına gelen *yé-ma* (驛馬) ya da posta, menzil anlamına gelen *yé-mu* (驛務) kelimelerinin bir uyarlaması olduğunu söylemiştir. Blochet, kelimenin Doğu Türkçesi içerisinde de kullanıldığını belirtmiş ve Uygurca-Çince bir sözlükte¹⁷³, Uygurca *yam* kelimesinin Çince *yen* (眼) kelimesi ile karşılandığını zikretmiştir¹⁷⁴. Ancak, farklı düşünen pek çok tarihçi ve dilci de söz konusudur. Öncelikle Doerfer, Blochet'nin tezinin fonetik açıdan imkansız olduğunu

¹⁷¹ Márton Vér, *The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Szeget, 2016, s. 92.

¹⁷² Fadl Allah Rashid Ed-din, *Djami El-Tévarikh Histoire Générale du Monde par Fadl Allah Rashid Ed-Din, Tarikh-i Moubarek-i Gazani Historie des Mongols*, E. Blochet (Ed.), C. 2, 1. Baskı, Luzak & Company, Londra, 1911, s. 311.

¹⁷³ Maalesef Blochet sözlük hakkında etraflıca bilgi vermemiş sadece “*le Vocabulaire Ouighour-Chinois*[Uygurca – Çince Sözlük]” ifadesi ile yetinmiştir. Böyle bir sözlüğün yazılmasını nasıl bir durum gerektirebilirdi sorusu akla Uygur ve Çin ilişkilerinin geliştiği bir dönemi getirmektedir. Ancak Uygur tarihinde böyle bir dönem sadece tek bir tarihi periyot için söz konusu değildir. Büyük Uygur Kağanlığı zamanında (745-840) ya da onun dağılmasından sonra kurulan Kao Ch'ang Uygur Devleti (911-1209) ile Kan-chou Uygur Devleti zamanlarında da Çin-Uygur ilişkisi mevcut olmuştur. Büyük Uygur Kağanlığında Çinliler ile kız alıp verildiğine bakılacak olursa Büyük Uygur Kağanlığının da Çin ile sıkı ilişkileri olmuştur. Bununla beraber Turfan Uygur Devleti'nin de Çin ile dostane ilişkiler içinde olduğu, ticaret ilişkilerini geliştirip elçilerin iki devlet arasında gidip geldiği bilinmektedir. Verilen tüm bilgiler sözlüğün 744-1209 tarihleri arasında yazılabileceğini göstermektedir. Ancak Kan-chou Uygurlarının doğrudan Çin'in askeri kuvvetine bağlanıp “*yola koyuluş ordusu*” olarak adlandırılmaları ve Çin'in tehditlerine karşı askeri hareketler gerçekleştirmiş olmaları göz önüne alındığında Kan-chou Uygurlarının Çin ile çok daha sıkı bir ilişki içinde olduğu akla gelmektedir. Hatta 905 yılında bir Çinli kumandanın isyanı Kan-chou Uygurları tarafından bastırılmış ve Kan-chouların Çin nezdindeki önemi daha da artmıştır. Zorlama bir değerlendirme de olsa bahsi geçen sözlüğün Kan-chou Uygurları döneminde yazıldığı düşünülebilir. Uygurlar hakkındaki bilgiler için bkz.: Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlar”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 42, 2. Baskı, Türk Diyanet Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 242-243; Ahmet Taşağıl, “Türk”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 42, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 471; Kao Ch'ang ve Çin arasında elçilerin gidip gelmesi bilgisi için bkz.: E. Bretschneider, *Medival Researches from Eastern Asiatic Sources*, C. 2, 2. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, Londra, 1910, s. 29; Büyük Uygur Kağanlığı ile Çin'in kız alıp vermesi hususunda bkz.: İzgi, a.g.e., s. 31-32.

¹⁷⁴ Fadl Allah Rashid Ed-din, a.g.e., s. 311.

söylemiştir. Diğer taraftan Willi Bang kelimenin proto-Türkçeye dayandığını belirtirken B. Vladimirtstov, kelimenin

XIII. yüzyılda, Moğol İmparatorluğunun ortaya çıktığı zamanda oluştuğunu zikretmiştir. Bu suretle kelimenin Moğolca şekli olan *jamın* Uygurlara *yam* olarak geçtiğini bildirmiştir¹⁷⁵. Pelliot, iki noktayı delil göstererek Vladimirtsov'a karşı çıkmaktadır. Delillerden birincisi, Marco Polo ve Rubruck gibi Moğol hâkimiyet döneminde Moğolistan'a gelmiş olan seyyahların eserlerinde de kelimenin Türkçe versiyonunun kaydedilmiş olmasıdır. Bahsedilen nokta göstermektedir ki, Marco Polo¹⁷⁶ ve Rubruck¹⁷⁷ Moğolistan'a geldiğinde kelimenin *yam* şekli kullanımda bulunmaktadır. Dolayısıyla *yam* kelimesinin aslı Moğolca şekli olan *jam* olsaydı kullanışta olan versiyonunun *jam* olması gerekirdi. Pelliot'un ikinci olarak öne sürdüğü delil ise *Yam* kelimesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Pelliot VI. yüzyıla ait *Nan Ch'i-shu*¹⁷⁸ isimli bir Çin kaynağında *yamçin/giamçin*¹⁷⁹ kelimesinin Tobalarla¹⁸⁰ ilgili kelimeler arasında belirtildiğini söylemiştir. Bu bilgilere şüphesiz Hsiung-nular'da bir çeşit payzanın kullanımda olduğunu¹⁸¹, Hsiung-nuların posta sistemine sahip olduğunu ve *Nan Ch'i-shu*'da Tobaların menşei ile ilgili olarak Hsiung-nuların zikredilmiş olduğunu¹⁸² göz önünde tutarak bakmak gereklidir. Bu durum kelimenin XIII. yüzyıldan çok daha önce varlık gösterdiğine işaret ederken diğer yandan da “yam” kelimesinin Çince'den ziyade Türkçe ya da Moğolca olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Pelliot'un Vladimirtsov'un öne sürdüğü fikre karşı çıkmasını destekleyen diğer bir bilgi *yam* kelimesinin bir özel isim olmak suretiyle de olsa X.

¹⁷⁵ Her ne kadar Ver, Vladimirtsov'un *yam* kelimesini XIII. yüzyıla tarihlediğini söylemiş ise de Vladimirtsov'un “Заметки к Древнетюркским и Старомонгольским текстам” isimli makalesinde Vladimirtsov'un *yam* kelimesini XIV. yüzyıla tarihlendirdiği görülmektedir. Ancak Vladimirtsov'un *yam* kelimesinin Moğolca kökenli olup Türkçe'ye Moğolca'dan geçtiğini ve Moğol İmparatorluğu'ndan önce Türk dillerinde *yam* kelimesinin kullanımına dair örnek olacak bir kaynak olmadığını öne süren görüşü, yukarıda zikredilmiş makalesinde de aynıdır: Vêr, a.g.t., s. 92; Paul Pelliot, “Sur *yam* ou *jam*, “relais postal””, **T'oung Pao**, 28(2-3), 1930, s. 192-193; Я. Владимиров, “Заметки к Древнетюркским и Старомонгольским текстам”, **Доклады Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик**, C. 16, 1929, s. 290-293; W. Bang'ın beyanı için bkz: Vêr, a.g.t., s. 92.

¹⁷⁶ Terim Marco Polo'da *yamb* şeklinde geçmektedir. Bkz.: Marco Polo, **The Travels of Marco Polo The Venetian**, (Çev. John Masefield), 3. Baskı, J. M. Dent & Sons LTD., Londra 1914, s. 207.

¹⁷⁷ William of Rubruck, **The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of The World 1253-55**, (Çev. William Woodville Rockhill), 2. Baskı, Bedford Press, Londra 1900, s. 165.

¹⁷⁸ Nan-ch'i Shu, Han Hanedanı'nın yıkılmasının ardından gelen karışıklık dönemi içerisinde, 479-501 yılları arasında varlık göstermiş Güney Ch'i Devleti'nin yıllığıdır. 489-537 yılları arasında Hsiao Tzu-hsien tarafından yazılmıştır. Eserin yazıldığı esnada Toba devletinin de varlık gösteriyor olması bilgilerin sağlıklılığı konusunda göz önünde tutulmalıdır. Varis Çakan'ın verdiği bilgilere göre *Nan Ch'i-shu*, Tobaların menşei ile ilgili olarak Hsiung-nulardan bahsetmektedir. Bu bilgiler ışığında *yamin* Çin içinde ilk geçişi V. yüzyılın sonu ile VI. yüzyılın başına tarihlenmektedir: Eberhard, a.g.e., s.109-185; Ian Harris, **Cambodian Buddhism History and Practice**, 1. Baskı, University of Hawai'i Press, Hawai'i 2005, s. 5; Lala Zuo, “A Geographical Study of the Records of the Verifications of the Responses of Guanshiyin in Three Volumes”, **Sino-Platonik Papers**, S. 182, Pennsylvania 2008, s. 45.

¹⁷⁹ Pelliot mezkûr kelime için *yamçin* yazımını kullanırken Vasary *yiamçin* yazımını kullanmıştır: Pelliot, a.g.m., s. 194-195; István Vásáry, **Eski İç Asya'nın Tarihi**, (Çev. İsmail Doğan), 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 70; Varis Çakan, **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, 2. Baskı, Binyıl Yayınevi, Ankara, 2009, s. 136.

¹⁸⁰ Tobaların etnik olarak hangi zümreye girdiği konusunda bir fikir ayrılığı söz konusudur. L. Liğeti ve P. Pelliot, Tobaların dil öğelerine dayanarak Moğol olduklarını iddia ederken Wieger, Tunguz olduklarını öne sürmektedir. Ancak W. Eberhard, Tobalarla ilgili mitolojik, kültürel öğeleri araştırarak Tobaların Tunguz olma ihtimalinin bulunmadığı sonucuna vardığı gibi Tobaların yönetici kabilelerini incelemesi sonucu 119 kabileden 68'ini teşhis etmiş ve buna dayanarak Tobaların Türk-Moğol karışık bir hanedana sahip olduğunu söylemiştir. Eberhard'ın Tobaların yönetici kabileleri arasında teşhis edebildiği 68 kabilenin 28'inin Türk, 39'unun Proto-Moğol olması *yam* kelimesinin kökeni hakkındaki tartışmalarda göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Dahası Varis Çakan'ın *Nan Ch'i-shu*'da Hsiung-nuların Tobaların menşei ile ilişkilendirilmesi “yam” kelimesinin Türkler ve Moğollarla ilişkilendirilmesini kuvvetlendirir. Vasary, a.g.e., s. 70; W. Eberhard, “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girer?”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1(2), 1943 Ankara, s. 19-30; Çakan, a.g.e., s. 136.

¹⁸¹ Bkz.: Giriş bölümündeki bilgiler.

¹⁸² “söz konusu eser (...) Tobalardan bahsederken onların menşei ile ilgili olarak Hunlardan da bahsetmektedir”: Çakan, a.g.e., s. 136.

yüzyıla ya da XI. yüzyılın başlarına tarihlenen Turfan Havzasında bulunmuş Soğutça bir metinde de geçmesidir. Bahsi geçen Soğutça metin *yam* kelimesinin XIII. Yüzyıldan önce mevcut olduğuna işaret eden diğer bir noktadır. Sonuç olarak Pelliot'un fikri *yam* kelimesinin Altayik kökenli olduğu yönündedir¹⁸³. Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra “yam” kelimesinin Türklere ait yazıtlardan olan *Köjeelig-Hovu Yazıtı*'nda da bir yer ismi olarak geçtiği bilinmektedir. *Yam*, ilgili yazıtta “karşı yamda (-ki?) yurdum ne yazık! Yerim, suyum ne yazık! Obada eşim dul kaldı. Eyvah! Ne yazık”¹⁸⁴ şeklinde geçmektedir. Metindeki *kürsi yamda* kısmı hakkında net bir karara varılamamış ise de bir yer ismi olduğu yönünde fikirler mevcuttur. Diğer taraftan Barutçu Özönder metindeki *kürsi* kelimesini *körşi* şeklinde okumuş ve “karşı” anlamı vermiştir. Erhan Aydın, “yam” kelimesinin –xç küçülme eki alarak yamaç haline geldiğini belirtmek hasebiyle *yam* kelimesinin yamaç kelimesi için kök olduğunu işaret etmiştir¹⁸⁵. Tuncer Gülensoy'un eserinde de *yamaç* kelimesinin kökünün *yam* olarak gösterilmiş olması Özönder'in fikrini destekler niteliktedir¹⁸⁶. *Yam* kelimesi İran bölgesinde, Tebriz'in kuzeybatısında bulunan bir bölgede tekrardan yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yamçı” isimli bu bölgenin, adını İlhanlı hâkimiyeti döneminde aldığı belirtilmiştir. Yamçı şehrinin de tepelik bir bölgede bulunması *yam* kelimesinin yukarıdaki “yamaç” kelimesi ile ilgisini bir nebze daha kuvvetlendirir niteliktedir. Diğer taraftan “yam” ve “yan” kelimesinin arasında bir ilişki olduğu ve “yam” kelimesinin, yan kelimesindeki “n” harfinin “m” harfine dönüşmesiyle oluştuğuna yönelik fikirler de mevcuttur. *Yam* kelimesinin bu şekilde yer adı olarak karşımıza çıkmasının arkasında iki sebep olabilir. Bunlardan biri, bölgelerde posta istasyonlarının bulunması hasebiyle bölgelerin *yam* ismi ile adlandırılmış olabileceğidir. Diğeri “yamaç” kelimesinin “dağın veya tepenin herhangi bir yanı (yani “ucu”), ön, karşılık¹⁸⁷” şeklinde tanımlanmış olmasıyla alakalıdır. “Yam” kelimesinin kelime anlamı itibarıyla uç, yan gibi bir anlama gelmesi sonucu istasyonlar *yam* ismini almış olabilir¹⁸⁸. Çünkü istasyonlar yollardaki “uç” noktaları mesabesindedir. Yukarıdaki bilgilere bakılırsa, Eduard Erkes'in, Pelliot'un fikrini daha da öteye taşıyarak *yam* kelimesinin Çinceye Türkçeden ödünç alım yapılan ilk kelimelerden biri olduğunu söylemesi aşırılık olmaz. Bu görüşlerin yanı sıra Bazin, kelimenin proto-Türkçe olduğunu söylerken Herzfeld, eski Farsça *yuman* kelimesinden türetildiğini söylemiştir. Henry Serruys'un kelimenin Çinceye Moğolcadan geçtiğini söylediği, Gerard Clauson'un da kelimenin

¹⁸³ Vér, a.g.t., s. 92; Pelliot, a.g.m. s, 192-195; Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo*, Imprimerie Nationale, Paris, 1963, s. 748.

¹⁸⁴ “...*kürsi yamda elim esizim e yerim suwum esizim e kuyda kunçuyum tul yita esizim ...*”.

¹⁸⁵ Erhan Aydın, *Eski Türk Yer Adları*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 113.

¹⁸⁶ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü –Etimolojik Sözlük Denemesi*, 1. Baskı, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2007, s. 1050.

¹⁸⁷ Gerçi bu kelimenin *karşılık*, *karşı* anlamının da yam ile alakasını kurmak mümkündür. “Yamaca çıkmak” kelime gurubunun “gelmekte olan birini karşılamak”, yani “karşılamaya çıkmak” şeklinde tanımlanmış olduğu göz önüne alınırsa “yam” kelimesinin “karşı” anlamına gelebileceği düşünülebilir. Gelen postacıları karşılayan istasyonların *yam* olarak adlandırılması hasebiyle de bu kapsamda bir alakası mevcut olabilir: Gülensoy, a.g.e., s. 1050; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul, basım tarihi yok, s. 723,724; Gülensoy, a.g.e., s. 1050; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 5, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 5185.

¹⁸⁸ Erhan Aydın, *Eski Türk Yer Adları*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 113; Hassan Hazrati, “Yamçı’daki Türk Boyları Üzerine”, Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz (Ed.), *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslar arası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri içerisinde*, 1. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 297.

Çince kökenli olduğu ve Çince'den Moğolcaya geçtiğini beyan ettiği bilinmektedir. Kelimenin Çin kökenli olması konusunda akla bir takım sorular gelmektedir. Eğer kelimenin kökü Çince ise ne için VI. yüzyıla ait bir Çin kaynağı kelimeyi Tobalarla alakalı olarak göstermiştir? Kelimenin Çin sahası aracılığıyla Kitanlardan geçmesi ile Çince'den geçmesi farklı anlamları ifade eder. Eğer *yam* kelimesi Çince olsaydı muhtemelen Çin kaynakları kelimeyi sanki Çinceye yabancı bir kelimeymiş gibi Tobalarla alakalı göstermezdi. Her şeye rağmen Doerfer'in, *yam* kelimesinin Çince *ğâm* ve *žâm* formlarından kaynaklanarak Moğolca ve Toba diline geçtiğine yönelik fikirleri¹⁸⁹ ilim camiasında uzun süre kabul görmüştür. Daha sonra ise Allsen, Serruys'un teorisini yeniden gündeme getirmiş ve ilim camiasınca tatmin edici bulunmuştur. Serruys, *yam* kelimesinin Çinceye Moğolca formu aracılığıyla girdiğini söylemiştir¹⁹⁰. Allsen ise Toba dilinde posta ile alakalı olan *yiamchin* ve *pürtükçin* (posta istasyonu görevlisi) kelimelerinin varlığına dikkat çektiikten sonra Toba dilinin Çinceyle alakası olmadığı yönünde genel bir kanının var olduğunu zikrederek *yam* kelimesinin de Çince olmadığını vurgulamıştır¹⁹¹. Yukarıdaki tüm bilgilere bakıldığında *yam* kelimesinin kökeni konusunda bir fikir birliğinin mevcut olmadığı gözükmektedir. Her ne kadar böyle bir tartışma konusunda kesin yargılar belirtilmesi sakıncalı olsa da mevcut bilgilerden bazı sonuçlara ulaşmaya çalışmak mümkündür. Yukarıdaki bilgiler ışığında *yam* kelimesinin Çince'den ziyade Türkçe ya da Moğolca olması muhtemeldir. Moğol döneminde dahî kelimenin *yam* hali ile seyyahların kayıtlarına geçmiş olması kelimenin Moğolcadan ziyade Türkçe kökenli olduğunu işaret etmektedir. Blochet'nin *yé-ma* ve *yé-mu* kelimelerinin Çince'nin hangi döneminde kullanılmış olduğunu belirtmemesinden kaynaklı belirsizlik göz önüne alınırsa kelimenin posta ile alakalı olarak en eski kullanımı Tobalara aittir. Eğer Blochet'nin verdiği kelimelerin tarihi belirtilmiş olsaydı daha kesin bir söylemde bulunmak mümkün olurdu. Ancak maalesef şuan için elde olan bilgiler kelimenin posta ile alakalı en eski formunun Tobalara ait olduğu yönündedir. Bu noktada *yam* kelimesinin Çinceye Türkçe ya da Moğolca aracılığıyla girdiği fikri baskın gelmektedir. Daha belirgin şekilde varılabilecek diğer bir sonuç ise kelimenin XIII. yüzyıldan önce varlık göstermekte olduğudur. Son olarak *yam* kelimesinin dilsel kökeni ile ilgili tartışmaları Moğol posta teşkilatı olan *yamın* işleyişi, kaideleri ve sisteminin kökeni ile eş değer tutmamak gerektiği vurgulanmalıdır. *Yam* kelimesinin dilsel kökeni Moğolca, Çince ya da Türkçe olabilir. Ancak bu durum Moğolların posta sistemini de kelime ile birlikte bütün olarak Çinlilerden ya da Türklerden aynen kopyalayarak almışlar demek değildir ya da onu hiçbir yerden etkilenmeksizin oluşturmuşlar demek değildir. Bu konuda karar vermek için sadece dilsel verilere dayanarak fikir yürütmek eksiklik doğuracaktır. Dolayısıyla işlevsel ve sistemsal köken üzerine fikir beyan etmek için Çin, Moğol ve Türk postası hakkında elde edilmiş bilgileri karşılaştırmak gerekir. Bu bilgilerden Türk ve Çin postası ile ilgili

¹⁸⁹ Gerhard Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**, 2. Baskı, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 4, Wiesbaden, 1975, s. 110.

¹⁹⁰ Vêr, a.g.t., s. 92; Pelliot, a.g.m. s, 192-195.

¹⁹¹ T. T. Allsen, "Imperial Posts, West, East, East and North: A Review Article Adam J. Silverstain, Postal System in the Pre-Modern Islamic World (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), xii + 214 pp., ISBN 978-0-521-85868-7", **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, C. 2, 1982, s. 241.

bilgiler çalışmamızın giriş kısmında verilmiştir. Moğol posta teşkilatının sistemi 2. ve 3. Bölümlerde işlenecektir. Bu başlık sadece *yam* kelimesinin dilsel sınırlarını konu almaktadır.

Moğol dönemi içerisinde *yam* kelimesinin çeşitli anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bir yandan posta istasyonlarının her birine *yam* adı verilirken diğer yandan bütün posta teşkilatı da *yam* olarak adlandırılmıştır¹⁹². Bu anlamlarının yanı sıra İlyas Kamalov'un¹⁹³ ve Abdülkadir Yuvalı'nın¹⁹⁴ beyanlarına bakıldığında Altın-Orda ve İlhanlılarda *yam* isimli bir verginin de mevcut olduğu görülmektedir¹⁹⁵. Mongka Timur Han'ın Rus Metopoliti Kiril'e 10 Ağustos 1267 yılında verdiği yarlık metninde geçen "(...) Baştan beri olduğu gibi (onlardan) vergi (dan') veya saban veya ulak veya süsün kim olursa olsun istemesin. Onlar *yam*, çerig, tamga, vermesinler (...)"¹⁹⁶ ifadelerinde görüleceği üzere *yam* vergilerle birlikte sıralanmıştır. Yarlığın verildiği kişiden alınmaması emredilen vergiler sayılırken, aralarında *yam* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Kamalov, *yam* vergisini "Altın Orda'da posta istasyonlarının işleyişini sağlamak için halktan alınan bir vergi" olarak tanımlamaktadır¹⁹⁷. Ancak posta istasyonlarının hangi ihtiyacını ne şekilde karşıladığı bahsi geçen tanımda açıkça ifade edilmemiştir. Kamalov'un açıklaması, *yam* vergisi nakdî olarak alınan bir vergi midir, aynî olarak alınan bir vergi midir gibi sorulara tam cevap verememektedir. Ancak posta istasyonlarında kullanılan atların temini için *ulag* vergisi¹⁹⁸ nin, posta kuryelerine yiyecek sağlamak için *süsün*¹⁹⁹ vergisinin ve yolcuların atları için yem sağlama yükümlülüğü için *ulufe* alındığı göz önüne alınırsa geriye posta istasyonlarının işleyişi için gerekli olan iki şey kalır. Bunlardan birincisi posta istasyonunda çalışacak insan gücü ikincisi ise nakdî ödenektir. Posta sisteminin ihtiyacı olan malların alınmasını sağlamak açısından nakdî alınan bir vergi veya aynî alınan bir vergi ya da yükümlülük olabilir. Ancak Altın-Orda Hanlığında halk nakit vergiden ziyade ulaklara ayni verimler gerçekleştirmiştir. Bu durum doğal olarak Altın-Orda için *yam* vergisinin, posta teşkilatının insan gücünü karşılamaya yönelik aynî bir vergi olduğu fikrini ön plana çıkartmaktadır. Posta teşkilatında çalışmak için insan gücü bazlı alımlar yapılabileceği bu noktada düşünülmesi gereken bir noktadır. *Yamçı* kelimesi hakkındaki bilgiler *yam vergisi* konusunda fikir oluşturmak için yardımcı olabilir.

Yamçı (ya da Igor De Rachewiltz'in çalışmasında geçen formu ile *jamçi*) kelimesi, Rachewiltz'in *Moğolların Gizli Tarihi* üzerine yaptığı İngilizce çeviri çalışmasında "*bir posta*

¹⁹² Vér, a.g.t., s. 91.

¹⁹³ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, (Çev. İlyas Kamalov), 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 213.

¹⁹⁴ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 366.

¹⁹⁵ Rızaeddin Fahreddin, a.g.e., s. 213; aynı bilgi için bkz: İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul 2009, 32.

¹⁹⁶ İlyas Kamalov-Özlem Özyetkin, *Altın-Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, Ankara 2017, s. 63.

¹⁹⁷ Kamalov, a.g.e., s. 167.

¹⁹⁸ Bu noktada farklı bir hususa da değinmek gerekmektedir. Her ne kadar posta atı sağlama vergisi-zorunluluğu Moğol vergilendirme sisteminde *ulak* vergisi ile sağlanmışsa da 1206-1280 arasına tarihlendirilmiş ve Turfan dolaylarında bulunmuş Uyurca bir belgede posta atı sağlama yükümlülüğü için *ulak* tabiri kullanılmamıştır. Bu belgede, mevzu bahis olan yükümlülüğü ifade etmek için *yam at* tabiri kullanılmıştır. *Ulak* vergisi ile ilgili bilgiler aşağıda, "Ulak" başlığında verilecektir. Bahsedilen Uyur belgesinin transkripsiyonu, İngilizce ve Türkçe tercümesi için bkz.: Vér, a.g.t., s. 105-106, 161-162.

¹⁹⁹ Bkz. I. Bölümün ilgili başlığı.

istasyonunun sorumlusu/bir posta istasyonunun idaresindeki kişi” şeklinde tanımlanmıştır²⁰⁰. Mehmet Levent Kayanın *Moğolların Gizli Tarihçesi* isimli eserinde ilgili kelime *yolcu*²⁰¹, Ahmet Temir’in *Moğolların Gizli Tarihi* üzerine yaptığı Türkçe tercüme çalışmasında *postacı*²⁰², Kozin’in *Moğolların Gizli Tarihi* üzerine yaptığı tercümede *bekçi* şeklinde çevrilmiştir. *Yamçı* kelimesi, Doerfer’in TMEN (*Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*) isimli çalışmasında *posta* müdürü, posta halkı ve posta sürücüsü şeklinde tanımlanmıştır²⁰³. Allsen’in verdiği bilgilere göre *yamçı* kelimesi Toba dilinde *yamchin* şekli ile bulunmakta ve “posta istasyon şefi” anlamına gelmektedir. Allsen kelimenin Moğollarda da aynı anlamı taşıdığını belirtmiştir. *Yamçı* kelimesi, Özyetgin ve Kemalöglü’nun birlikte hazırladığı *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar* isimli eserde *postacı, ulak, haberci* şeklinde tanımlanmıştır²⁰⁴. Ancak Rachewiltz’in iki eseri içerisindeki bilgiler ve Temir’in çevirisi²⁰⁵ karşılaştırıldığında *ulak* ve *haberci* anlamlarını karşılayan başka kelimeler de varlık sergilemektedir. Bu kapsamdaki kelimelerden birisi *elçi* kelimesidir²⁰⁶. Buell’in, *elçi* kelimesi hakkında verdiği bilgilere göre, yukarıda zikredilen *elçi*, haberci ve posta sürücüsü olmaktan ziyade bugün de devletlerarası diplomaside bulunan elçi anlamında bir haberci olmalıdır²⁰⁷. Rachewiltz’in “elçi” kelimesini İngilizceye çevirirken kullandığı *messenger* kelimesinin elçi kelimesinin diplomatik anlamını da havi olması Buell’in fikrini desteklemektedir. Rachewiltz’in *Index to the Secret History of the Mongols* isimli eserindeki Latin harf çevirimli Moğolca metin ile Ahmet Temir’in *Moğolların Gizli Tarihi* çevirisi karşılaştırıldığı takdirde *ulaçın/ula’acin* kelimesinin Temir tarafından *biniciler* olarak çevrildiği görülmektedir²⁰⁸. *Ula’acin* kelimesinin kökü olan *ulak*²⁰⁹ kelimesinin posta atı anlamına geldiği ve *ula’aç/ulaç*²¹⁰ kelimesinin Moğolca-Türkçe sözlüklerde *ulak* ve yedekli ulaşım işçisi²¹¹ şeklinde çevrilmiş olması göz önüne

²⁰⁰ Igor De Rachewiltz, *The Secret History of Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, C. 1-2, 1. Baskı, Brill, Leiden, 2004, s. 216, 1028.

²⁰¹ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 250.

²⁰² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 204.

²⁰³ Doerfer, a.g.e., C. 4, s. 118-119.

²⁰⁴ Özyetgin ve Kemalöglü, a.g.e., s. 146.

²⁰⁵ İki eser oluşturulurken kullanılmış olan nüshalar ve kaynaklar büyük ölçüde örtüşmektedir: *Moğolların Gizli Tarihi*, s. XXXI; Igor De Rachewiltz, *Index To The Secret History of Mongols*, 1. Baskı, Associate Chairman Publications, Bloomington, 1972, s. 2-7.

²⁰⁶ Rachewiltz, *Moğolların Gizli Tarihi*’nin Latin harf çevirmeni verdiği eserindeki *elçin* kelimesinin karşılığı olarak *Moğolların Gizli Tarihi*’nin İngilizce tercümesini yaptığı eserinde *messengers* kelimesini kullanmıştır: Rachewiltz, *Index to the Secret History of Mongols*, s. 171; Rachewiltz, *The Secret History of Mongols A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, s. 214.

²⁰⁷ Buell, a.g.e., s. 148.

²⁰⁸ Bu bilgi için Rachewiltz’in *Index to The Secret History of The Mongols* isimli eserinin transkripsiyon kısmının 11905 ve 11916 satırları arasındaki kısmını Temir’in çevirisinin 203 ve 204. sayfaları ile karşılaştırınız: Rachewiltz, *Index To The Secret History*, s. 173-172, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 203-204.

²⁰⁹ Bkz.: çalışmamızın birinci bölümünün ikinci alt başlığı.

²¹⁰ Kelimenin Türkçe karşılığı olan *ulakçı*, Louis Hambis tarafından “posta atları sorumlusu” olarak tanımlanmıştır. *Ulakçı* kelimesinin eserde geçişi, Altın-Orda prensi *Ulakçı*’nın ismi ile ilgili bir kısımdadır. Dolayısıyla *ulakçı*, Altın-Orda’da posta atlarından sorumlu iken merkez Moğollarında *ula’aç* formu ile binici anlamına geliyor olabilir: Hambis’in *ulakçı* tanımı için bkz.: Louis Hambis, *Le Chapitre CVII Du Yuan Che, Les Généalogies Impériales Mongoles Dans L’histoire Chinoise Officielle De La Dynastie Mongole*, 1. Baskı, Brill, Leiden, 1945, s. 54.

²¹¹ “Yedekli ulaşım işçisi” çok sarıh bir tanım değilse de Lessing’in *ulag* ve *ulaç* kelimesi ile alakalı verdiği diğer kelimelerin tanımlarına bakıldığında bahsi geçen anlam netleşir ve posta binicisi, posta kuryesi gibi bir anlama sahip olabileceği ortaya çıkar. Lessing, *Ulādah-/Ulagada-* fiilini konaklayarak yolculuk etmek, yedeklemeli sistemi kullanmak şeklinde açıklamıştır. *Ula* kelimesini ise *ulak atları, yedekli taşımacılık* kelimeleri ile çevirmiştir: Ferdinand Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, 1. Baskı, Türk Hava Kurumu Basım Evi İşletmeciliği, Ankara, 2003, s. 1340.

alınırsa²¹² posta binicisi anlamına gelen kelimenin *yamçı*'den ziyade *ula'aç* kelimesi olması daha muhtemeldir. Diğer taraftan kelimenin daha eski bir formu olan *yiamchin* kelimesinin de posta istasyonu şefi olması *yamçı* kelimesinin de posta istasyon yöneticisi anlamında olabileceği fikrini güçlendirir²¹³. Ancak, eğer ki *yamçı* kelimesi de posta sürücüsü anlamına geliyorsa aynı şeyi karşılamak için iki farklı kelime kullanılmış demektir. Diğer bir ihtimal ise merkez Moğolları için posta sürücüsü, postacı anlamında *ulaçin* kelimesinin, Altın Orda'da ise aynı anlamı karşılamak için *yamçı* kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Yukarıda görüldüğü üzere *yamçı* kelimesinin neyi karşıladığı konusunda fikir birliği bulunmamaktaysa da bu bilgiler yam vergisi açısından göz önüne alındığında bahsi geçen verginin sürücü ya da posta istasyonunda çalışacak kişilerin temin edildiği insan gücüne dayanan aynî bir vergi olabileceği fikri kuvvet kazanır.

Rubruck'un verdiği bilgilere göre *yam* kelimesinin üç farklı kullanımı vardır. Rubruck, bir posta istasyonunun şefine *yam* dendiğini kaydederken aynı zamanda her bir posta istasyon binası için de *yam* kelimesini kullanmıştır. Rubruck, elçi kabul eden kişi için de eserinde *yam* kelimesini kullanmıştır.²¹⁴ Rubruck'ta bahsedilen elçi karşılayan kişinin *yam* olarak adlandırılması Wittfogel ve Chia-Shêng'in eserindeki bilgilerle bir arada düşünülürse belki bir nebze daha anlam kazanır. *History of Liao Dynasty* isimli eserde Liao Hanedanı'ndaki *imparatorluk başkenti* (daha sonra *yüce başkent*) şeklinde adlandırılan şehrin güney-batısında bir posta istasyonunun bulunduğu ve merkeze gelen elçilerin bu istasyonda konaklatıldığı zikredilmektedir. Bu bilgiler, Moğollar'da da Liao Hanedanı'ndaki gibi bir durumun söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Eğer durum bu şekilde ise elçileri karşılayan kişi posta istasyonu sorumlusu olmasından dolayı *yam* olarak adlandırılmış olabilir. Rubruck'un elçi karşılayan kişiye *yam* demesi, devrin Moğol başkenti ile ilgili olarak geçmiştir. Her ne kadar Moğollar Liao Hanedanı gibi tamamıyla yerleşik bir toplum değilse de başkentin yakınlarında gelenleri karşılayan bir posta istasyonu olabileceği Liaolar ile ilgili bilgi göz önüne alındığında bir ihtimal olarak belirlemektedir.²¹⁵

1.2. Ulak

“Ulak”, Türkçe kökenli olup *ula-* fiilinden türetilmiş bir isimdir²¹⁶. *Ula-* fiilinin; bağlamak, birleştirmek, eklemek²¹⁷, birbirine bağlamak, kırık bir şeyi tamir etmek²¹⁸, takip etmek, arkasından

²¹² Lessing, a.g.e., s. 1340; B. Airunbolor ve A. Yaşar Natsag, **Türkçe-Moğolca Moğolca-Türkçe Sözlük**, 1. Baskı, Emphaty Conseling, Training & Publishing, UlaanBaatar, 2008, s. 548.

²¹³ Allsen, “Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article”, s. 241.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Wilhelm von Rubruck, a.g.e., s. 53, 78, 80, 88; William of Rubruck, a.g.e., s. 177.

²¹⁵ Karl A. Wittfogel ve Fêng Chia-Shêng, **History of Chinese Society Liao (907-1125)**, 2. Baskı, Lancaster Press, Philadelphia, 1961, s. 370.

²¹⁶ Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, 1. Baskı, Clarendon Press, Oxford, 1972, s. 136; Gerhard Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, C. 2, 1. Baskı, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1965, s. 105; Marcel Erdal, **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon**, C. 1, 1. Baskı, Otto Harrassowitz Publishing House, Wiesbaden, 1991, s. 212; Vér, a.g.t., s. 77.

²¹⁷ Doerfer, a.g.e., s. 105; Fikret Yıldırım v.d., **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitik**, 1. Baskı, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2013, s. 510; Talât Tekin, **Orhon Türkçesi Grameri**, 2. Baskı, Sanat Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 148, 256.

²¹⁸ Clauson, a.g.e., s. 126.

gelmek²¹⁹ gibi anlamları vardır. Bu gözle bakıldığında “ulak” hem posta atı hem posta kuryesi anlamı itibarıyla bir makamdan ya da kişiden çıkan bilgi, emir, haberin pek çok noktaya dağıtılması hasebiyle makam ve kişilerin iletişim ağını birbirine “bağlaması” bakımından *ula-* fiilinden türeyerek gelişmiştir demek doğru olacaktır.

Paul Pelliot, Hsüan-tsang’ın seyahat notlarında²²⁰ *ulag* kelimesinin geçtiğini ve Radlov’un bu durumu *ulak* kelimesinin ilk görünüşü olarak öne sürdüğünü belirtmiştir²²¹. Dahası Çince Fransızcaya bir çeviri olan *Hsüan-Tsang’ın Hayatı ve Seyahatleri* isimli eserdeki bilgilere göre Orta Asya bölgesinde de posta atları kullanımdadır ve eserde “oulo-oulak” şeklinde geçmektedir²²². Bu bilgiden başka, T’ang döneminde Çin’in batı sınırlarındaki ulaşım ve iletişim üzerine çalışan Arakawa’nın ele almış olduğu biri VII. yüzyıla diğeri VIII. yüzyıla ait iki Çince belge de *ulag* kelimesinin tarihi arka planı açısından önemlidir. Bunlardan ilkinde *wu-luo-zi* (ulakçı) kelimesi, ikincisinde *wu-lo-ma* (ulak atı) kelimesi Arakawa ve Vér tarafından “ulag” kelimesinden döndürme kelimeler olarak algılanmıştır²²³. Gerard Doerfer’in de “ulag” kelimesinin Çinceye *wou-lo* şekliyle geçmiş olduğunu zikretmesi²²⁴ bunlardan ilkinin *ulakçı* ikincisinin *ulak* atı olduğuna yönelik bilgileri destekler niteliktedir. Hemen hemen çoğu temel çalışma ve sözlüğün *ulak* kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu kabul etmesi, öte yandan Arakawa’nın Türk Kağanlığının Tarım Havzasına posta teşkilatını yerleştirdiğini bildirmesi ve T’ang İmparatorluğunun söz konusu coğrafyaya yayılımı göz önüne alınırsa; Çinceye Türkler aracılığıyla geçtiği fikri kuvvet kazanır. Vér, T’ang Hanedanının İç Asya’ya yayılmasından sonra bölgede kendi posta sistemleri olan *Yi*’nin coğrafi şartlar dolayısıyla işe yaramaması sonucu bölgedeki mevcut posta sistemini devam ettirmeleriyle *ulak* kelimesinin Çince içine girmiş olabileceğini beyan etmiştir²²⁵. Silverstein, Moğolların posta teşkilatını doğrudan Çinlilerden almasının kullanışsız bir posta sistemini doğuracağını belirtmiştir. Bahsedilen fikrini ise Çin’in coğrafi yapısı ile İç Asya’nın coğrafi yapısının birbirinden farklı olmasından dolayı Moğolların Çin posta teşkilatını aynen almasının coğrafya ile posta sisteminin uyuşmaması durumunu doğuracağı yönünde temellendirmiştir. Silverstein’in yukarıdaki fikirleri göz önüne alındığında Vér’in iddiası güç kazanır²²⁶. Çünkü eğer Çin posta teşkilatı İç Asya için kullanışlı değilse, Çin’in bölgeye kendi posta teşkilatını yerleştirmesi de aynı ölçüde kullanışsız bir posta sistemini doğuracaktır. Her ne kadar bahsi geçen transferin T’ang döneminde olduğu üzerinde durulmuş ise de T’ang Hanedanı öncesinde de

²¹⁹ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, C. 4, Ankara 2011, s.123.

²²⁰ Pelliot, *ulak* kelimesinin Hsüan-tsang’ın seyahat notlarında geçtiğini Stanislas Julien’in Fransızca çevirisine referans vererek bildirmiştir. Julien’in Fransızca çevirisini incelendiğinde *ulak* kelimesinin, söz konusu seyahatnamede *oulak* şeklinde geçtiği görülmektedir. Julien tarafından “Türkçe-Uygurca bir kelime, posta atı” şeklinde tarif edilmiştir. Pelliot’ya göre *oulak*, *ulak* kelimesinin Çin dilindeki formudur. Stanislas’ın tanımı için bkz.: Hiouen-Thsang, **Mémoires Sur Les Contrées Occidentales**, C. 2., s. 463; Pelliot’un bahsi için bkz.:Paul Pelliot, “Neuf Notes sur des questions d’Asie centrale”, s. 220.

²²¹ Pelliot, “Neuf Notes sur des questions d’Asie centrale”, s. 220.

²²² Yen-Thsong, a.g.e., s. 63.

²²³ Vér, a.g.t., s. 77-79, 275-276.

²²⁴ Doerfer, a.g.e., s. 106.

²²⁵ Vér, a.g.t., s. 77-79, 275-276.

²²⁶ Silverstein, a.g.e., s. 143.

gerçekleşme ihtimali vardır. Çin'in daha 608 yılında (yani T'ang Hanedanı'ndan önce) Kan-su'da posta istasyonlarına sahip olduğu bilgisi hesaba katılırsa ulak kelimesi Çin'e T'ang Hanedanı'ndan önce de girmiş olabilirdi²²⁷.

Moğollarda “ulak” hem posta getirip götüreren memurlar için hem de posta hizmetine tahsis edilmiş atlar için kullanılmıştır²²⁸. “Ulak” kelimesi Altın Orda'da, “halkın posta servisinin devamı için binek atı sağlama yükümlülüğü” olarak karşımıza çıkmaktadır²²⁹. Ancak Uygurca belgelerin çevirileri arasında “ulakçı” kelimesinin “seyis” olarak çevrilmiş olması²³⁰, *Moğolların Gizli Tarihi*'nin Kozin çevirisinde ise “posta durakları için bekçiler (yamçın) ve tatarlar (ulaçın) ayırılım” şeklinde geçmesi²³¹ ve *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te “ulak” kelimesinin “Beyin emriyle bir habercinin hizmetine koşulan ve habercinin böylesi başka bir ata ulaşana kadar bindiği at” olarak tanımlanması²³² “ulag” kelimesinin daha eski anlamının posta atı olduğunu düşündürmektedir. Reşidüddin'in eserinde dahi *ulak* kelimesi “at” anlamını korumaktadır²³³. Bir önceki başlıkta *ula'aç/ulāç* kelimesi hakkında verilen bilgiler de göz önüne alınırsa Moğol posta teşkilatında *ulak* (ya da *ula'a*) posta atı, *ula'aç/ulāç* posta sürücüsü için kullanılmaktadır.

1.3. Darugaçi

Moğol merkezî teşkilatının en önemli hizmetlerini gören altı büronun içerisinde bulunduğu ve Moğol bürokrasisinde (A. T. Özcana'a göre) 1214²³⁴ ya da (T. Allsen'e göre) 1212-1213²³⁵'ten beri var olan²³⁶ *daruga/darugaçi*'nin bir unvan olduğu ve Moğollarda *baskak* unvanıyla aynı memuriyeti ifade ettiği belirtilmiştir²³⁷. *Darugaçi* kelimesinin kökünün *daru-* olduğu bilinmektedir. *Daru-* fiili tıpkı *baskak* kelimesinin kökü olan *bas-* fiili gibi baskı yapmak, zorlamak, bastırmak, baskı kurmak anlamına gelmektedir²³⁸. XIV. yüzyıla ait Moğolca bir sözlük olan *Mukaddimetü'l Âdab* da *daru-* ve *bas-* fiillerinin aynı anlamı taşıdığına yönelik bilgiler vermektedir²³⁹. D. Buell, kelimenin fiil kökünün yukarıdaki anlamlarını kabul etmekle beraber kelimenin *basmak* anlamını

²²⁷ René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 120

²²⁸ Faris Çerçi, “Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devletinde Ulak Organizasyonu”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 20, Erzurum 2003, s. 199; Özyetkin, a.g.e., s. 146; Lessing, a.g.e., s. 1340.

²²⁹ Özyetkin, a.g.e., s. 146.

²³⁰ Vér, a.g.t., s. 81.

²³¹ A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, (Çev. Hasan Eren), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 36.

²³² Mahmüd el-Kâşgarî, **Dîvânü Lügâti't Türk**, (Çev. Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi), 2. Baskı, Kocabı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 618.

²³³ Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongol**, (Çev. W. M. Thackston), C. 2, 1. Baskı, Harvard University Press, Harvard, 1998, s. 73-74.

²³⁴ Altay Tayfun Özcan, **Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)**, Ankara 2017, s. 378-379.

²³⁵ Thomas Allsen, “The Yüan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century”, **China among Equals the Middle Kingdom and its Neighbors, 10th-14th Centuries**, Londra 1983, s. 274.

²³⁶ Dilber İlimli Usul, **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016, s. 36-37.

²³⁷ Özcan, a.g.e., s. 375; Osman G. Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, 1. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009, s. 182; I. Vásáry, “The Golden Horde Term Daruga and Its Survival in Russia”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 30(2), 1976, s. 188.

²³⁸ Usul, a.g.t., s. 38; Özcan, a.g.e., s. 375.

hiçbir belgenin onun mührünü taşımadan geçerli olmadığını işaret edercesine “mühür basmak” ile özdeşleştirmiştir²⁴⁰. Vassal devletlerde hiçbir belgenin onun tarafından onaylanmadan geçerli olamayacağını belirtmesi²⁴¹ Buell’in bahsi geçen yaklaşımını da kelimenin anlamları arasında katmayı gerektirir.

Darugalık makamının Kara Hitaylar’dan alınmış olmasının muhtemel olduğuna yönelik bir görüş var²⁴² ise de Özcan, bu durumun aksini iddia etmiştir. Özcan, Kara Hitaylar’daki *baskak* ile Moğollar’daki *baskak* (=Daruga, Darugaçi) kurumlarının işlev bakımından aynı olmadığını beyan etmiştir. Kara Hitaylar²⁴³’daki *baskak*ların “halk yöneticisi” olduğuna vurgu yapan Özcan, Moğol *baskak*larının halk idarecisi olmaktan ziyade halk idarecilerinin yanındaki “denetleyici”, “işleri kolaylaştırıcı” ve “emniyet sağlayıcı” memurlar olduğunu bildirmiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *daruga* olarak geçen kimselerin Cüveynî’de *baskak* olarak geçmesi, Cüveynî’de “*baskak*” olarak geçen kimselerin de *Yuan Shih*’de *daluhuachi* olarak geçmesi ve Türkçenin yaygın olduğu yerlerde

²³⁹ N. N. Poppe, Rusçasını hazırladığı sözlükte geçen “daruba düşmanı (داروبه دشمنی)” ve “basti düşmanı (باستی دشمنی)” ifadelerinin ikisini de “düşmanı bastı (подавил врага)” şeklinde çevirmiştir. Bkz.: н. н. Поппе, **МОНГОЛЬСКИЙ СЛОВАРЬ МУКАДДИМАТ АЛ-АДАБ**, первое издание, типография Академии наук СССР, москва, 1938, s. 138; Zemaşerî, **Mukaddimetü’l-Edeb – Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü-**, N. N. Poppe (Haz.), (Çev. Mustafa S. Kaçalın), 2. Baskı, Türk dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 42.

²⁴⁰ Buell, a.g.e., s. 147.

²⁴¹ Her ne kadar *daruga* hakkında, tabi hükümdarların hâkimiyet sahasında onun imzalamadığı belgelerin geçersiz olduğu söylenmiş ise de her tabi hükümdara *darugaçi* atanmadığı da Özcan tarafından belirtilmiştir. *Darugaçi* atamanın daha çok tabi hükümdara merkez tarafından duyulan güvenle alakalı olduğu ve *darugaçi* atanmamış taabi hükümdarların var olduğu bu hususta göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla, *darugaçi* atanmamış bir hükümdarın varlığı *darugaçi* tarafından onaylanmamış belgelerin yürürlüğe konulmasının bazı durumlarda söz konusu olduğunu ortaya çıkartmaktadır: Denise Aigle, “Persia under Mongol Domination, The Effectiveness and Failings of a Dual Administrative System”, **Bulletin d’Etudes Orientales, Institut Français du Proche-Orient**, C. 57, Paris 2006, s. 72; Özcan, a.g.e., s. 382-383; Christopher P. Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, 1. Baskı, Facts On File Inc., New York, 2004, s. 134.

²⁴² Atwood, a.g.e., s. 134; Peter Jackson, “The Mongol Age in Eastern Inner Asia”, **The Cambridge History of Inner Asia The Chingissid Age**, ed.: Nicola Di Cosmo, A. J. Frank ve Peter B. Golden, Cambridge 2009, s. 35; Buell, a.g.e., s. 119; Peter B. Golden, **Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppe**, Cătălin Hriban (Ed.), 1. Baskı, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011, s. 402.

²⁴³ Kara Hitaylar, T’ang İmparatorluğunun yıkılışından sonra, 916 yılında Jahol mevkiinde kurulup 1114’te tarih sahnesinden çekilen ve Uygurlarla çok sıkı ilişkilerinin olduğu söylenen Büyük Kitan Devleti’nin (ya da Çin tarihlerinin kayıtlarındaki ismiyle Liao Hanedanı’nın) ardıllarının oluşturduğu bir devlettir. İç Asyanın büyük bir çoğunluğuyla birlikte Kuzey Çin’i de egemenliğine almış olan Kitanlar, Çin’deki devletleri dağıldıktan sonra Yeh-lü Ta-shih önderliğinde batya doğru hareket edip Kara Hitaylar olarak anılan Batı Hitay Devletini kurmuştur. Yeh-lü Taşi ismi, Herbert Franke’nin “Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri” isimli makalesinde “Yeh-lü Ta-shih”, István Vásary’nin *Eski İç Asya’nın Tarihi* isimli eserinde “Yehlü Taşi” şeklinde geçmektedir. Denis Sinor’un Yeh-lü ailesinin, Liao Hanedanı’nın yönetici ailesi olduğunu bildirmesi Kara Hitayların, doğudaki Liao Hanedanı’nın kalıntıları tarafından kurulduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Kitanların 1211’de tarih sahnesinden çekildikten sonra Moğol egemenliğine girdikleri bilinmektedir. Bu şekilde bakıldığında devlet idaresine dair pek çok öğelerini Uygurlarla olan sıkı münasebetlerinden edinmiş olan Kitanların *baskak* ünvanını da Uygurlardan almış olmaları muhtemeldir. Konuya yukarıdaki bilgiler çerçevesinde yaklaşıldığında Moğolların *baskaklık* kurumunu Kitanlar’dan alması mümkün gözükmektedir. Ancak Moğol daruga ve *baskak*larının görev ve işlevlerinin farklı olması en azından içerik olarak Moğol *baskaklık* ve *darugaçılık* kurumunun Kara Hitaylar’dakinden farklı olduğuna işaret etmektedir. Öyle gözükmektedir ki, bir terim olarak *baskak*, Moğol sahasına Kara Hitaylar tarafından sokulmuşsa bile bu durum komple kurumun kopye edilmesi şeklinde olmamıştır: Yusufcan Yasin, “Kitan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 34, Konya 2013, s. 315-327; Lazslo Rasony, **Tarihte Türklük**, 3. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 162, 174; Ahmet Taşağıl, “Karaitaylar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul 2002, s. 415-416; Mehmet Tezcan, “I-İ Chih-i/I-İFa-İ ve “Beş Tuzak” (Çinlilerin Hunları Yıkmak İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler”, **Türkler**, C. 1, Ankara 2002, s.745; Valerie Hansen, “The Kitan People, the Liao Dynasty (916-1125) and their World”, **Orientalia**, XLII/1, Hong Kong 2011, s. 34-35; Herbert Franke, “Kitan ve Cürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri”, (Çev. İsenbekte Togan), Derleyen: Denis Sinor, A. Gün Soysal (Ed.), **Erken İç Asya Tarihi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 550; Vásary, a.g.e., s. 155; Sinor, a.g.m., s. 237

baskak, Moğolcanın baskın olduğu yerlerde *daruga* tabirinin kullanıldığının bildirilmesi göz önüne alındığında Moğolların “baskak” kelimesini sadece “daruga” kelimesinin bir karşılığı olarak kullandıklarını, Kara Hitaylar’dan kurumu olduğu gibi almadıklarını göstermektedir. Bunlarla birlikte Altın Orda sahasında “daruga” ve “baskak” kelimelerinin aynı memuriyeti ifade etmediğine yönelik bilgiler de söz konusudur²⁴⁴.

Daruga, posta teşkilatı konusu açısından ele alındığında; kelimenin ve kurumun kökeninden ziyade, *darugaçi* unvanlı memurların görevlerinin tanımlanması ön plana çıkmaktadır. İki çeşit *darugaçi* mevcuttur. Bunlardan üst rütbeli olanına *yeke darugaçi* denmektedir ve doğrudan büyük hanın temsilcisi olduğu görülmektedir. Rus kroniklerinde geçen *büyük baskak (velikiy baskak)* ibaresi Altın-Orda’da da durumun değişiklik sergilemediğini göstermektedir. Bunun haricinde prenslerin ve merkeze bağlı Çinggisoğullarının da kendi *darugaçilerine* sahip oldukları görülmektedir.²⁴⁵ *Darugaçilerin* hem idarî hem malî vazifeleri ve sorumlulukları vardır. *Darugaçilerin*, atandıkları bölgede vergi toplama sorumluluğuna sahip oldukları²⁴⁶ bilinmektedir. Vergi toplamak *darugaçilerin* temel görevi olsa da farklı görevler de üstlenmişlerdir²⁴⁷. Tabi hükümdarların yönetimlerini denetlemek, buldukları bölgede yardımcı askeri kuvvet toplamak, uyuşmazlıkları ve sürtüşmeleri engellemek, nüfus sayımı yapmak *darugaçinin* görevleri arasında sayılmıştır²⁴⁸. Bulduğu bölgede kağanın ve merkezi otoritenin temsilcisi olduğu söylenen *darugaçinin* görevleri arasında posta işleri ile ilgilenmenin olması dikkate değerdir ki, çalışmamız kapsamına alınmasının sebebi de onun posta teşkilatı içerisindeki konumudur. Buldukları bölgelerde postacı ve posta istasyonlarının yöneticisi konumundadırlar²⁴⁹. *Darugaçilerin* yetkilerinin buldukları coğrafyaya göre değişmesi de söz konusudur. Kushenova, Rus sahasında *darugaçilerin* iç işlere fazla müdahale etmediğini bildirirken Çağatay Hanlığı sahasında *darugaçilerin* yetkilerinin daha geniş olduğunu belirtmiştir²⁵⁰.

Daruga/Darugaçilerin Vali konumunda olduğunu beyan edenler²⁵¹ mevcut olduğu gibi validen üstün olduğunu belirtenler de mevcuttur²⁵². Bu konuda bir sonuca varmak için *darugaçilerin* yetki sınırlarına bakmak gerekmektedir. Öncelikle *darugaçilerin* icrâ sahasının

²⁴⁴ Özcan, a.g.e., s. 375-377, 389-404.

²⁴⁵ Buell, a.g.e., s. 147; Özcan, a.g.e., s. 384-386,400.

²⁴⁶ Aigle, a.g.m., s. 73; Igor de Rachewiltz, “Turks in China under the Mongols: A Preliminary Investigation of Turco-Mongol Relations in the 13th and 14th Centuries”, **China among Equals The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries**, Londra 1983, s. 285; Özcan, a.g.e., s. 380.

²⁴⁷ Özcan, a.g.e., s. 380, 388.

²⁴⁸ Jackson, a.g.m., s. 35;Allsen, a.g.m., s. 252; Aigle, a.g.m., s. 71-72; Michael Prawadin, **The Mongol Empire Its Rise and Legacy**, (Çev. Eden Paul ve Cedar Paul), 3. Baskı, George Allen & Unwin Ltd., Londra 1953, s. 202.

²⁴⁹ Buell, a.g.e., s. 147; Özyetkin, a.g.e., s. 144; Özcan, a.g.e., s. 388, Aigle, a.g.m., s. 71; Bertold Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1200-1220**, (Çev. Cemal Köprülü), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 372, 506; Kushenova, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, s. 192.

²⁵⁰ Kushenova, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, s. 186-187.

²⁵¹ Özyetkin, a.g.e., s. 144; Aigle, a.g.m., s. 71.

²⁵² Ögel’in valilik ve *daruga* ile ilgili söylemi ve Mahmut Yalavaç’ın darugalık sınırları hakkında bkz.: Bahaeddin Ögel, **Sino-Turcica Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 257; Usul, a.g.t., s. 79, 59; Kushenova’nın söylemi için bkz.: Kushenova, Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, s. 192.

validen geniş olması söz konusudur. Sadece bir şehre değil birden çok şehre atandığına²⁵³ yönelik bilgiler mevcuttur. Körgüz'ün *darugaçisinin*, Cüveynî'nin babasına tayin edilen Buku *darugaçinin*²⁵⁴ ve Karajang'ın babasının *darugaçilik* yaptığı bölgelerin²⁵⁵ sınırlarının validen geniş olması bu noktada hatırlanması gereken bir husustur²⁵⁶. Ayrıca *darugaçilerin* valilerden ayrı olarak askeri alanda da varlık sergilemesi²⁵⁷ göz önüne alınmalıdır. Yukarıdaki bütün bilgilere bakıldığında *darugaçiliğin* bölgeden bölgeye yetkisinin, durumunun ve nüfuzunun değiştiği fark edilmektedir. Bunun yanı sıra hem nüfus sayımı hem vergi üzerine olan diğer vazifeleri ile beraber posta işlerinden de sorumlu olması hasebiyle Moğol posta teşkilatı açısından etkin ve önemli bir yere sahiptir.

1.4. Kopçur

“Kopçur”un gerek kelime gerek vergi olarak Moğollardan önce Uygurlarda gözüktüğüne yönelik fikirler varsa da kelimenin Moğolca kökenli olduğu ve Türkçe’ye Moğolcadan geçtiğine yönelik tespitler bu fikre şüphe düşürmektedir. Eğer gerçekten Uygurlarda *kopçurun* varlığı Moğollardan eski ise kelimenin Türk diline Moğol İmparatorluğundan önceki dönemlerde girmiş olması mevzu bahistir²⁵⁸.

Kopçur/Kobçur, Moğolca yakalamak, toplamak gibi anlamlara gelen kubçi- fiilinden türemiştir. Sonuna aldığı –gur eki ile birlikte talep etmek anlamına gelmektedir. Kopçi-/kupçi- fiil kökünden türeyen kelimenin yaygın kullanımı *kupçirin* şeklinde olmuştur²⁵⁹. Osman Nedim Tuna, kelimenin alakalı olabileceği kökler arasında *kapçi-* ve *hupçi-* kelimelerini de saymış ve anlamını *kupçi/gobçi-*fiiline yakın olacak şekilde sızdırmak, zorla çıkarmak, elde etmek, sıkıştırıp almak olarak belirtmiştir²⁶⁰. “Kopçur”a, Uygur belgelerinde de hayvan vergisi anlamıyla Uygurlardada rastlanmaktadır²⁶¹. Kelime ile ilgili bilgi verenler arasında P. Pelliot da vardır. Pelliot, *kupçir* (*qubçir*) kelimesinin ‘phags-pa yazılı fermanlarda rahiplere bağışlanan vergi muafiyeti ile ilgili olarak geçtiğini yazmıştır²⁶². *Kopçur* vergisinin, Moğollarda otlatma vergisi olarak onda bir²⁶³

²⁵³ Ch’i T’ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ummi Türk Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1970, s. 184.

²⁵⁴ Körgüz Horasan ve Irak’ın yönetiminde bulunuyordu. Ona atanan *darugaçinin* vazife sahası da aynı bölgeyi kapsamış olmalıdır. Cüveynî’nin babası ise Gürcistan ve Anadolu’nun yönetimine atanmıştır. Aynı durum onun *darugaçisi* için de geçerlidir. Görüldüğü üzere iki *darugaçinin* icrât sahası eyaletten çok daha büyüktür. Adeta devletleri kapsayacak mesafelerde icrât görmüşlerdir: Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 409, 411.

²⁵⁵ Karajang’ın babası Chiang-su, An-hoi ve Hu-peh eyaletlerinin sınırlarını kapsayan bir alanın *darugaçiliğini* yapmıştır: T’ang, a.g.t., s. 82-83.

²⁵⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 409, 411.

²⁵⁷ T’ang, a.g.t., s. 103-105.

²⁵⁸ A. Melek Özyetgin, **Eski Türk Vergi Terimleri**, 1. Baskı, Köksav, Ankara, 2004, s. 88-89.

²⁵⁹ Gerhard Doerfer, **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen**, C. 1, Wiesbaden 1965, s. 387.

²⁶⁰ Osman Nedim Tuna, “Osmanlıca’da Moğolca Ödünç Kelimeler I”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 17, 1972, s. 226-227.

²⁶¹ Ahmet Caferoğlu, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, 4(0), 1934, s. 40-41.

²⁶² Bu yönde bir bilgiye sadece Pelliot’un beyanlarında rastlanmıştır. Bkz.: Paul Pelliot, “Qubçiri-Qubçir et Qubçi-ur-Qubçür”, **T’oung Pao**, C. 37, 1944, s. 153.

²⁶³ İlyas Kamalov’un verdiği bilgilere göre otlatma vergisi olan ve hayvan ödenerek ifa edilen *kopçur vergisi* göçebe olmayanlardan da alınmıştır. Göçebe olmayanlardan da onda bir oranında alındığı ayrıca belirtilmiştir: Kamalov, **Orda**

oranında hayvanlardan alınan bir vergi²⁶⁴ olduğu da *kopçur* hakkında verilen bilgiler arasındadır. Aynı isim altında kişi başı alınan bir verginin var olduğu da görülmektedir²⁶⁵. Kişi başına alınan vergi olduğu takdirde tek bir çeşit vergi olmaktan ziyade pek çok verginin bir çatıda birleştirilmesinden oluşan toplu bir vergi olduğu fark edilmektedir. Aşağıdaki Mongka Kağan²⁶⁶'a ait ifadelerde görüleceği üzere *kopçur* kapsamlı ve şahısların vergi yükümlülüklerinin birden çoğunu kapsayan bir vergidir.

Halktan çeşitli adlar altında vergiler toplanmakta, bu da karışıklığa sebep olmaktadır. Bu karışıklık Maveraünnehr'de Sahip Yalvaç'ın uyguladığı, adına *kopçur* denilen sistemin her yere yayılmasıyla giderilebilir. Buna göre, ayrı ayrı her kişinin gelirinden ve servetinden yılda ne kadar vergi vermesi gerektiği belirlenir. O kişi, o miktarı ödediği zaman bir daha ondan vergi istenmez²⁶⁷.

Yukarıdaki satırlar *kopçur* vergisinin Mongka Kağan zamanında (1251-1259) yapılan reformlar ile yerleşiklerden de alınan, kişi başı vergi şekline döndüğünü işaret etmektedir²⁶⁸. Monka'nın vergi reformlarından sonra *kopçur*'un hayvan vergisi olarak alınması uygulamasının son bulduğunu düşünmemek lazım. Özyetgin, Kubilay döneminde yerleşiklerden nakit olarak alınan *kopçur*un göçebelere hâlâ hayvan üzerinden aynı bir şekilde alındığını söylemiştir²⁶⁹.

“Kopçur”, hakkındaki bilgilere Ahmet Caferoğlu'nun makalesindeki bilgiler aracılığıyla bir yaklaşım getirildiğinde kelimenin kökü ve anlamı hakkında farklı fikirlerde oluşmaktadır. Caferoğlu'nun Uygur vesikaları ile ilgili makalesinde “kap” isimli bir vergiye rast gelimesinin yanı sıra, bahsi geçen “kap” kelimesinin anlamının “torba” manasında olan “kap”a çok yakın olduğu Caferoğlu tarafından belirtilmiştir²⁷⁰. Torbanın, içine koyulan şeyleri bir araya getirip topladığı hatırlandığında Türkçe “kopça” ve Moğolca “tapça’an” kelimesi akla gelir. “Kopçur” kelimesinin formları arasında “kapçur”²⁷¹ formuna rast gelinmesi “kopçur”, “kapçur”, “kap” kelimeleri arasında

ve Rusya, s. 164.

²⁶⁴ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı(1227-1345)**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 64; Buell, a.g.e., s. 225; Yakubovskiy, a.g.e., s. 64; Rızaeddin Fakreddin, a.g.e.,s. 210; Spuler, a.g.e., s. 337; Özgüdenli, a.g.e., s. 285.

²⁶⁵ Atwood, a.g.e., s. 340; Usul, a.g.t., s. 61; Özgüdenli, a.g.e., s. 285, 291; Michal Biran, “The Mongols in Central Asia from Chinggis Khan’s invasion to the rise of Temür: The Ögödeid and Chaghadaid Realms”, **The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age**, Nicola Di Cosmo, vd. (Ed.), 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 61, Vér, a.g.t., s. 179; David Morgan, **The Mongols**, 2. Baskı, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s. 88.

²⁶⁶ Moğol İmparatorluğunun dördüncü büyük hanıdır. 1251-1259 yılları arası, Mongka Kağan'ın hüküm sürdüğü dönemdir. Mongka Kağan ile birlikte büyük hanlıkta Ogödey neslinin hakimiyet dönemi bitmiş ve Çinggis Han'ın en küçük oğlu Tuli neslinin hakimiyet dönemi başlamıştır: Buell, a.g.e., s. 195-196.

²⁶⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 416.

²⁶⁸ Bununla birlikte Melek Özyetkin'in yayınlamış olduğu Uygur belgelerinde *kopçuru* hayvan vergisi olarak daha erken dönemlerde görmek mümkündür. Eğer Thomas Allsen'in *kopçur* ve *kalan* vergileri hakkında bilgi barındıran Uygur belgesi hakkında yapmış olduğu tarihlendirme doğru ise *kopçur* Moğol hâkimiyet dönemi öncesindeki Uygurlarda mevcut olan bir vergi olmakla beraber kişi başı alınan bir vergidir. Bu bilgilere göre *kopçur* yerleşiklerden nakdî, göçebelere hayvan üzerinden aynı alınan bir vergidir. Ancak sadece Moğol tarihi içerisinde düşünülürse hayvan vergisi olan *kopçur*un diğer kişi başı alınan *kopçur*dan daha eski olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur: Morgan, a.g.e., s. 88; Özyetgin, **Eski Türk Vergi Terimleri**, s. 26.

²⁶⁹ Özyetgin, **Eski Türk Vergi Terimleri**, s. 26.

²⁷⁰ Caferoğlu, a.g.m., 38.

²⁷¹ Özyetgin, Aşık Paşa'nın *Garibnâme* adlı eserinde geçen “kapçur” kelimesinin “kopçur”un bir imlası olduğu söylemiştir. Özyetkin, **Eski Türk Vergi Terimleri**, s. 91. “Kapçur’un *Garibnâme*’de geçişi için bkz.: Zeki Kaymaz, **Aşık Paşa Garib-nâme (Dil Özellikleri-KısmîTranskripsiyon-Söz Dizini)**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1989, s. 267.

bir ilişki formu olduğunu güçlendirmektedir. Kopça'nın birleştirici özelliği ve *Moğolların Gizli Tarihi*'nin Moğolca başlığındaki “tobça'an”ın “tarihi bilgileri bir arada toplamaya” olan atfı göz önüne alınmalıdır. “Kopçur” kelimesine “kopça” ve “topça'an” kelimeleri açısından nazar edildiğinde, Mongka kağan zamanında gerçekleştirilen vergi birleştirmesi ile oluşturulan “çatı vergiye” neden “kopçur” adı verdiği bir nebze daha anlam kazanır.

Posta işleri için alınan vergiler arasında *kopçur* vergisi de mevcuttur²⁷². *Târîh-i Cihângüşâ*, “Cengiz Han'ın Ortaya Çıktıktan Sonra Koyduğu Kurallar ve Buyurduğu Yasalar”²⁷³ başlığı altında verilen bilgilere göre Mongka Kağan'ın reformlarından önce posta istasyonlarının ihtiyaçlarının karşılanmasında iki ayrı vergi olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, posta istasyonlarının gıda, insan, hayvan ve diğer gereçlerinin masrafının iki tümen arasında paylaşılması şeklinde alınan vergidir. Ancak Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*'nın yukarıda belirtilmiş bölümünde posta istasyonlarının ihtiyacını karşılamak için halktan yine *kopçur* ismi altında “ekstra” bir vergi alındığını belirtmektedir²⁷⁴.

Cüveynî aynı eserinde Mongka Han'ın farklı farklı vergileri *kopçur* isimli bir verginin altında topladığını söyledikten sonra bu vergiden hariç posta işleri ve askerler için ilave vergiler alınacağını da söylemiştir. Emir Argun'un topladığı *kopçur* vergisinin asker ve posta işleri için yeterli olmadığını ve bundan dolayı fazladan vergi aldığı belirtilmesi tam bu noktada göz önüne alınması gereken bir husustur²⁷⁵. Emir Argun²⁷⁶ hakkında belirtilmiş olan durum, Mongka Kağan'ın *kopçur* düzenlemeleri hakkında da fikir verecek niteliktedir. Mongka Kağan'ın sözleri ve Emir Argun için belirtilmiş olan vergi tahsil tarzı göz önüne alındığında posta vergilerinin de *kopçura* dâhil olmasına rağmen yeterli gelmediği durumlarda posta teşkilatı için ekstra vergi alınmasının meşru olduğu gözükmemektedir. Yukarıda verilen tüm bilgiler Mongka Kağan'ın vergi düzenlemelerinden önce de posta teşkilatı için alınan bir *kopçur* vergisinin var olduğunu göstermektedir. Ancak Mongka Kağan'dan önce *kopçur* vergisi posta işleri açısından ekstra alınan bir vergiyken Mongka Kağan'dan sonra posta teşkilatı için alınan asıl vergi olmak yönünde değişmiştir²⁷⁷.

Son olarak, yukarıda belirtilmiş olduğu veçhile *ulag* ve *yam* vergileri ile posta istasyonlarının aynî ihtiyaçları karşılanmıştır. Vergiler mecmusu olan *kopçurun* para olarak alındığı göz önüne alınırsa *kopçur vergisi* ile de posta teşkilatının nakdi ihtiyaçlarının karşılandığını söylemek doğru

²⁷² Atwood, a.g.e., s. 259; Silverstein, a.g.e., s. 156; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 92.

²⁷³ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 84.

²⁷⁴ Atwood, a.g.e., s. 259; Silverstein, a.g.e., s. 156; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 90-91.

²⁷⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 420.

²⁷⁶ Oyrat kabilesinden olan ve Göyük ile Mongka Kağanlar dönemi içinde bitikçilik, emirlik, baskaklık yapmış önemli bir devlet adamı olan Emir Argun, Moğol vergi sisteminde öncü bir konuma sahiptir. Mongka Kağan'ın, büyük kurultay sırasında da Emir Argunla memleketin sorunları hakkında istişare etmiş olduğu bilinmektedir. Argun'un özellikle vergi hususunda beyan ettiği fikirler *kopçur* vergisinin oluşmasında etkili olmuştur: Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 409-421; İlhan Erdem, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV/38, Ankara 2005, s. 7.

²⁷⁷ Atwood, a.g.e., s. 197; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 420.

olmalıdır. Mongka Kağan'ın reformları böylelikle Ogödey Kağan'ın reformlarını da kapsamaktadır.

1.5. Karavul

Moğolların Gizli Tarihi isimli eserde “hara’ul”²⁷⁸ şeklinde bulunan kelimenin Moğol döneminden önce ve sonra da varlığını devam ettirdiği ve *Dede Korkut Kitabı*’nda da *karavul*²⁷⁹ şekliyle kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime bugün “karakol” şeklini almış olmakla hala yaşamaktadır. Kelimeye, Altın Orda, Çağatay, İlhanlı ve merkezi Moğol imparatorluğunda rastlanmaktadır. Kelimenin Altın Orda sahasında nöbetçi, muhafız, keşif kolu anlamlarına geldiği görülmektedir²⁸⁰. Aynı şekilde “kara’ul/hara’ul” kelimesinin Çinggis zamanında da “keşif kolu, öncü, kolcu” gibi anlamlara geldiği P. Pelliot ve L. Hambis’in *Histoire Des Campagnes De Gengis Khan Cheng-Wou Ts’in-Tcheng Lou* isimli eserinde belirtilmiştir²⁸¹. *Moğolların Gizli Tarihi*’ne göre iki formu bulunmaktadır. Bir sabit *karavul* olduğu gibi bir de sabit olmayan *karavulun* varlığı söz konusudur. “Sa’urin hara’ul” kelime gurubu “*ileri karakol postası*”, “hara’ul” kelimesini de “karakol postası” olarak çevrilmiştir²⁸². Söz konusu *karavulların* irdelenmesi gerekmektedir.

Moğolların Gizli Tarihi’nde Çinggis Han ve Onghan’ın Camuka’ya karşı savaş kararı almasından sonra ileriye uç, yani öncüler gönderildiği belirtilmiştir. Bu öncülerin de kendi içlerinden türlü coğrafyalara sabit (*Sa’urin hara’ul*) ve sabit olmayan *hara’ul* (*haravul*, *karavul*) gönderdiği belirtilmiştir. Önceden belirlenmiş bölgelere gönderilmiş *hara’ullardan* Çihurhu denilen bir bölgeye gönderilmiş *hara’ul*’dan “düşman yaklaşıyor” diye haber getirilmiştir.²⁸³ *Moğolların Gizli Tarihi*’ndeki bu bilgiler açık bir şekilde istihbaratsal ve lojistik bir desteğe dolayısıyla haberleşmeye işaret etmektedir. Bu noktada Timothy May’in *yam* hakkında verdiği bilgiler göz önüne alınmalıdır. May, savaş esnasında ordu içerisinde iletişim kopukluluğunun vuku bulmaması için Moğolların önceden belirlenmiş harekât programlarına göre çalıştığını belirtmiştir. May, bahsi geçen harekât programının koordinasyon, tedarik sağlanması, harekât sahasının uygun olup olmadığının görülmesi ve hareket halindeki ordunun birimleri arasında iletişimin sağlanması noktasında yardımcı olduğunu belirttikten sonra bu gibi konular için en önemli aracın *yam* olduğunu belirtmiştir. *Karavul* kelimesi, May’in yukarıda belirtilmiş beyanları ve *Dede Korkut Kitabı*’nın “karavul” kelimesi ile ilgili verdiği bilgiler²⁸⁴ açısından değerlendirildiğinde *yam*’ın sınır

²⁷⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 70.

²⁷⁹ **Dede Korkut Kitabı**, C. 1, (Çev. ve Haz. Muharrem Ergin), 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 236; **Dedekorkut Kitabı**, C. 2, (Çev. ve Haz. Muharrem Ergin), 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 169.

²⁸⁰ Özyetkin, a.g.e., s. 144.

²⁸¹ Paul Pelliot ve Louis Hambis, **Histoire Des Campagnes De Gengis Khan Cheng-Wou Ts’in-Tcheng Lou**, C. 1, 1. Baskı, Brill, Leiden, 1951, s. 310, 318.

²⁸² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 70.

²⁸³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 70-71.

²⁸⁴ Karavul kelimesi *Dede Korkut Kitabı*’nda “karakol”, “gözcü”, “gözetleyici”; karavulluk kelimesi ise *karakolluk*, *gözetleyicilik*, *sınır bekçiliği* anlamlarıyla geçmiştir. Ferdinand D. Lessing’in editörlüğünü yaptığı *Moğolca-İngilizce Sözlük* isimli eserde *hara’ul* kelimesinin karşılığı olarak “gözcü”, “karakol”, “muhafız”, “kolcu” kelimeleri verilmiştir. Karavul kelimesinin “gözcü”, “gözetleyici” anlamlarını da taşıma onun “bakmak” anlamına gelen *kara-/hara-* fiiliyle de

bölgelerinden haber getirmekte olduğu belirmektedir. Ayrıca gözcü ve *alginci*²⁸⁵lerin elde etmiş oldukları istihbaratları *yam* aracılığıyla (ya da onun uyarlanmış bir versiyonuyla) gerekli yerlere ulaştırıldıkları Buell tarafından belirtilmiştir²⁸⁶. Tüm bu bilgiler ışığında *har'aul/karavul*, orduyu ileriden gelen düşman birlikleri hakkında bilgilendirmesi ve orduya haber vermesi, ordu içerisinde haberleşmeyi sağlayan organlardan olması açısından ordu içerisindeki bir posta teşkilatı şeklindedir. *Alginçiler* gibi *haraulların* da haberleri *yam* ya da onun orduya uyarlanmış bir versiyonuyla ulaştırması söz konusu olmalıdır. Dolayısıyla *hara'ullar* da posta teşkilatı ile ilgili kavramlar arasında gösterilmelidir.

1.6. Payza

“Hükümdar tarafından verilen itimat levhası”, “(elinde tutan kişinin) kağanın otoritesiyle hareket edildiğinin kanıtı olarak kağana ait bir yazıtı taşıyan levha”, “yetki levhası” şeklinde tanımlanan *Payza*²⁸⁷ kelimesi²⁸⁸ Çince *p'ai-tse* olarak transkribe edilen “牌子” imgesinden türemiştir ve Moğollara Çin'den geçtiği düşünülmektedir²⁸⁹. İbrahim Kafesoğlu'nun eserinde kelimenin esasının Çince *p'ai-tse* olduğu ve beyaz levha, belge, nişan anlamlarına geldiği bildirilmiştir²⁹⁰.

Payzanın Çin'de T'ang²⁹¹ ve Sung imparatorlukları döneminde kullanıldığının ya da *payza* ile ilgili kaynaklara T'ang Hanedanı döneminde rast gelinebildiğinin²⁹² söylenmesi²⁹³ *payzanın* Moğollara Çinlilerden geçtiği fikrini güçlendirmekteyse de *payza* daha çok Sha-to ve Kitanlarla alakalandırılmıştır ki, Carl Max Kortepeter ve W. Eberhard, Sha-tolar'daki *payzayı* Tarhanlık

bir bağının olabileceğini akla etirmektedir. *Karavulluk* kelimesinin sınır bekçiliği olarak anlamlandırılmış olması, -lık/-lik ekinin bir şeylerle teşhis edilmiş olmayı ifade eden bir sıfat yapma eki ya da soyut ve somut isimler ve sıfatlar yapan bir ek olması *karavul* kelimesinin bir yandan da sınır karakolu anlamını taşıdığını göstermektedir. Bkz.: **Dede Korkut Kitabı**, Muharrem Ergin (Haz.), C. 2, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 149; -lık/lik/luk/lük eki için bkz.: Gabain, a.g.e., s. 44; *hara'ul/karavul* kelimelerinin *hara-* ve *kara-* fiilleri ile alakalı olabileceği hususunda bkz.: Lessing, a.g.e., s. 932, 933; Pelliot ve Hambis, a.g.e., s. 259.

²⁸⁵ *Alginçilerin hara'ullardan farklı olduğu bilinmektedir. Alginçilerin, hem ordunun en az 50 kilometre ilerisinde hareket eden ve düşmanın sürpriz bir saldırı yapmasını engellemek amacıyla olan birlik olduğu hem de daha sonra bölgesel kontrolü sağlamak için oluşturulan tangmaların bir parçası olarak daha uzun süreli yerleşik bir hal alan birim olduğu Buell tarafından belirtilmiştir. Hara'ullar ise daha çok gözcülük yapmak, hareket sahasının durumunu öğrenmek için uçlar, öncüler tarafından farklı bölgelere gönderilen birliklerdir. Bu bilgilerden görüldüğü üzere alginçiler daha kısa mesafede ileri gönderilen birliklerdir ve Haraullar gibi farklı bölgelere dağılmazlar: Buell, a.g.e., s. 42, 104, 261; Timothy May, **The Mongol Art of War**, 1. Baskı, Westholm Publishing, Pennsylvania 2007, s. 69-71.*

²⁸⁶ May, a.g.e., s. 65, 70.

²⁸⁷ Reşidüddin'in Câmîü't-Tevarih'inde “پاژزا”.

²⁸⁸ Doerfer, a.g.e., C. 1, s. 239; Vér, a.g.t., s. 46; Atwood, a.g.e., s. 89, 199, Morgan, a.g.e., s. 91.

²⁸⁹ Vér, a.g.t., s. 46; Doerfer, a.g.e., C. 1, s. 239; Spuler, a.g.e., s. 318; Silverstein, a.g.e., s. 143; Züriye Çelik, **Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2014, s. 46; Buell, a.g.e., s. 209.

²⁹⁰ Kafesoğlu ayrıca bahsi geçen kavramın Sha-t'olarda tarhanlıkla da alakalı olarak *paizah* şekliyle var olduğunu belirtmiştir: İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2011, s. 234.

²⁹¹ Özyetkin'in beyanı *payza*'nın uygulama açısından Tang ve Sung Hanedanları zamanında varlık gösterdiğini bildirmek bağlamında olmalıdır.

²⁹² Ancak Obrusánszky'nin kendisi dahi *payzanın* kökeni olarak Hunları göstermiştir ve kelime olarak da Liao Hanedanı döneminde meydana geldiğini eklemiştir. Bu takdirde Obrusánszky'nin bahsettiği, *payzanın* olgusal yapısı olmalıdır: Obrusánszky, a.g.m., s. 112.

²⁹³ A. Melek Özyetkin, “Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Hacı Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı”, **Türkoloji Dergisi**, 13(1), 1993, s. 180; Çelik, a.g.t., s. 46.

fermanları ile özdeşleştirmişlerdir²⁹⁴. Diğer taraftan Eberhard'ın T'ang itimat ve yetkilendirme levhaları ile ilgili verdiği bilgiler, Moğol *payzalarından* ziyade eski *chieh*lerin şekli özellikleriyle uyusmaktadır. Söz konusu durum, *payzanın* T'ang Hanedanı'nın son dönemlerindeki yapısının hala *chieh* modelinde olduğuna işaret etmektedir. T'ang yasalarında *ejderha çeteleleri* (T'ang Kanunlar Külliyyatı²⁹⁵'nda İngilizce tercümesi ile *dragon telly*) ve *fu* isimli itimat alametlerine rastlanırken²⁹⁶ *payza* ifadesine rastlanmaması da klasik Tang döneminde *payzanın* varolduğu fikrine gölge düşürmektedir. Diğer bir ifadeyle, yukarıdaki bilgiler ışığında söylenebilir ki, T'ang Hanedanı'nın sonlarına kadar *payza* şekilsel ve kullanım biçimi açısından henüz oluşmamış olabilir. Çünkü *T'ang Kanunlar Külliyyatı* (*The Tang Code*) çoğunlukla klasik T'ang dönemi olan VII. yüzyılda oluşturulduğu düşünülen bir yasalar bütünüdür²⁹⁷. Dolayısıyla *p'ai-tse* T'ang döneminin sonlarında gözükmüş ise *T'ang Kanunlar Külliyyatı*'nda rast gelinmemesi normaldir. Diğer taraftan T'ang Hanedanı'nda *payza* adının kullanıldığı son devirde Eberhard'ın verdiği bilgilere göre T'ang Hanedanı'nın kuvvetli bir şekilde Sha-to etkisi altında olduğu göz önüne alınmalıdır. T'ang Hanedanı öncesinde *payza* benzeri levhaların Çin'de varlığı bir gerçek ise de Sha-tolar ya da Kitanlar tarafından bir değişikliğe maruz bırakılmış olmalıdır. Çünkü Çin posta teşkilatında da işlendiği üzere Çin posta teşkilatında kullanılan levha ya da görev kimlikleri olan *chieh*ler iki parçalı idi. Elde olan *payza* örneklerinin böyle bir yapısından bahsetmek mümkün değildir²⁹⁸. Diğer taraftan Çin sistemi içerisinde askeri sisteme ait *payza* benzeri levhalar ile posta teşkilatında kullanılanlar farklılık arz etmiştir. Askeri yapılı olanlar *fu*, posta teşkilatında kullanılanlar *chieh* olarak adlandırılmıştır²⁹⁹. Diğer bir önemli fark T'ang öncesi posta teşkilatında *chieh*lerden ayrı olarak erzak tedariki için gereken *tsuan* isimli belgeler de gerekmiştir. Moğol *payzaları* ile ilgili bilgiler incelendiği takdirde eski Çin'den farklı olarak *payzaların* tek başlarına hem *fu* hem *chieh* hem de *tsuan*ları karşıladığı görülür. Morgan, Moğol *payzalarının* Kitan üsluplu olduğunu ve Kitan *payzalarının* Moğol *payzalarının* ataları konumunda olduğunu zikretmiştir³⁰⁰. Öyle ki Barthold, Kara Kitanların da tıpkı Moğollar gibi memurlara verilen ferman ve belirleyici işaretlere *payza* dediğini belirtmiştir³⁰¹. Morgan ve Barthold'un ifadeleri doğru kabul edildiği takdirde Kitan *payzalarının* da Moğol *payzaları* gibi olmaları gerekir ki, bu takdirde *chieh*lerin iki parçalı yapısını taşımadıkları sonucuna varılabilir. Diğer taraftan Moğol *payzalarının* hem askeri hem siyasi hem de seyahat ve posta işlerinde kullanıldığı göz önüne alınırsa Moğol *payzalarının* Çin'deki itimat ve

²⁹⁴ Carl Max Cortepeter, "The Origin and Nature of Turkish Power", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 10, 1968, s. 254.

²⁹⁵ *Tang Code*.

²⁹⁶ Bunlardan başka İsenbike Togan ve Gülnar Kara ile Chadie Baysal'ın hazırladığı *Eski Tang Tarihi* isimli çalışmada Tang döneminde elçilere verilen "elçilik berati" olarak çevirilmiş bir şeye de rast gelinmektedir. İsenbike Togan ve diğerleri, **Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a "Türkler" Bölümü, (Açıklamalı Metin Neşri)**, 2. Baskı, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurmu Yayınları, Ankara, 2006, s. 20.

²⁹⁷ **The Tang Code**, (Çev.: Wallace Johnson), C. 2, 1. Baskı, Princeton University Press, New Jersey, 1997, s. 5-6

²⁹⁸ *Payza* ve *chieh* örnekleri için bkz. çalışmamızın ekler kısmı: Ek-4.

²⁹⁹; Falkenhansen, a.g.m., s. 83; Kan, a.g.m, s. 91-98; Ssu-ma Ch'ien, a.g.e., s. 25, 131-132.; Shih-ti, a.g.m., s. 93-94; Bumbacher, a.g.e., s. 13-25.

³⁰⁰ Morgan, a.g.e., s. 94.

³⁰¹ V. V. Barthold, **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, haz.: Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara 2006, s. 103.

yetki gösterge levhalarından oldukça farklılaşmış olduğu belirir. Kitanların mevzubahis olması ayrıca Uygurları da bu konuya dahil eder. Herbert Franke'nin Liao Hanedanı ve Kitanlarla ilgili verdiği bilgilere göre Liao Kitanları'nın en önemli iki soyu vardır. Bunlardan biri yönetici soy olan Yeh-lü soyu, diğeri H. Franke tarafından Uygur olduğu söylenen ve yönetici soya kız veren Hisao soyudur. Uygurların, Liao Hanedanındaki bu önemli konumları Kitanların Liao Hanedanı'nda Uygur etkilerinin de söz konusu olabileceğine işaret eder³⁰². Sonuç itibarı ile eldeki bilgilere göre Moğol *payzaları* Sha-to ya da Kitan dönemlerinden birinde farklılaşıp kendine has bir yapıya bürünmek yoluyla Çin sahası üzerinden Moğollara geçmiş olabilir. Nihayet *payza*, Çin'de T'ang öncesi dönemde var olan 3 ayrı çeşit itimat alamet ve belgesinin birleştirilmiş formu gibi bir hal almıştır.

Silverstein'in Tyanalı Apollonius³⁰³'a dayanarak verdiği bilgiler ise ikinci bir tartışmaya kapı aralar niteliktedir. Silverstein, M.S. I. yüzyılda, Tyanalı Apollonius'un Ecbatana'dan Hindistan'a olan yolculuğu esnasında kralın ve kraliyet ailesinin otoritesiyle seyahat edildiğini işaret eden altın bir tabletin varlığından haber verdiğini belirtmiştir³⁰⁴. Yukarıdaki bilgiler *payza* uygulamasının batıdan doğuya, yani Moğollara taşınmış olabileme ihtimalini de gündeme getirmektedir. Ak Hunlar zamanından beri Ktesifon ve Ecbatana, Hindistan coğrafyası ile Türkler arasında iyi ya da kötü sıkı bir ilişki olduğu göz önüne alınmalıdır³⁰⁵. Kurulu olan ilişki *payza* uygulamasının batıdan Türk-Moğol sahasına girdikten sonra Kitanlar aracılığıyla kendine özgü bir yapı ile gelişebileceğini de bir ihtimal olarak sunmaktadır. Moğol *payzalarının* Kitan üsluplu olması ve Kitanların eski Çin'de kullanılan *chieh* söylemi yerine *payzayı* kullanması soru işareti uyandırıcıdır. Meseleye yukarıda

³⁰² Franke, a.g.m., s. 542.

³⁰³ Tyanalı Apollonius M.S. I yüzyılda Greko-Roman coğrafyasının en meşhur filozoflarından. Kendi zamanı içerisinde savaş, müzakere ya da ticaret harici bir sebeple Hindistan'a seyahat eden tek Yunanlı olduğu Apollonius hakkında belirtilenler arasındadır. Apollonius'u önemli kılan noktalarından biri Hindistana olan seyahatini, coğrafyanın ritlerini, öğretini ve doktrinlerini öğrenmek için yapmış olmasıdır. Philostratus eserinde dört ay boyunca Brahminlerin konuğu olduğu söylenen Apollonius ile ilgili verdiği bilgileri ona Ninova'da katılan yoldaşı Damis'in notları vasıtasıyla edindiğini söylemiştir. Bugün Apollonius'a ait tek parça halinde ele geçen tam eser Philostratus'un eseridir. Philostratus'un kaynakları arasında doğrudan Apollonius'un kendi mektuplarının ve bilimsel eserlerinin de bulunduğu zikredilmiştir. Ancak maalesef Apollonius'un bilimsel çalışmalarının günümüze ulaşamamıştır. Her ne kadar Philostratus'un Apollonius'un hayatı hakkında yazdıklarını bazı mucizevi öğelerle süslediği Osmond De Beauvoir Priaulx tarafından bildirilmişse de Ecbatana ile Hindistan arasındaki yolculuğu esnasında *payza* benzeri itimat levhalarına rastlanmış olduğunu uydurması için mantıklı bir sebep görülmemektedir: Flavius Philostratus, **The Life of Apollonius of Tyana**, (Çev. F. C. Conybeare), 1-2, 1. Baskı, William Heinemann Ltd Publishers, Londra 1912, s. V-IX; Osmond De Beauvoir Priaulx, **The Indian Travels of Apollonius of Tyana and The Indian Embassies to Rome from the Reign of Augustus to the Death of Justinian**, Londra 1873, s. 1-2; G. R. S. Mead, **Apollonius of Tyana The Philosopher-Reformer of the First Century A.D.**, Londra 1901, s. 28-29, 53-54.

³⁰⁴ Silverstein, a.g.e., s. 143; ayrıca bkz.: Priaulx, a.g.e., s. 3-4; Flavius Philostratus, a.g.e., s. 119.

³⁰⁵ İran ve Hindistan sahası ile iç Asya'nın arasında tarih boyunca kuvvetli bir etkileşim olmuştur. Doğu Patriği I. Mar Yabbalah'm (415-420) Ktesifon'dan Ak Hun topraklarına misyonerler göndermesi, Göktürklerin gerek Budizm gerek Soğudlu tüccarlar ve gerek savaşlar vasıtasıyla İran ve Hindistan sahaları ile etkileşim içerisinde olması ve İpek Yolunun kaçınılmaz etkisi göz önüne alındığında bahsi geçen sahalılar ile Türklerin sıkı bir ilişki içerisinde olduğu beyanın altı doldurulmuş olur. Hatta Türkler bununla da kalmamış Çin ile İran ve Hindistan coğrafyası arasında adeta bir kültürel transfer köprüsü konumunda olmuşlardır. Özellikle bu hususta Çin'de devlet kurmuş Chü-ch'ü ve Tobaların Budizm'in ve Batı Göktürklerinin Maniheizm'in Çin'e yayılmasında oynadıkları rol göz önünde tutulmalıdır. Yukarıdaki bilgiler Hind ve Doğu İran ile İç Asya arasındaki ilişkinin ne denli aktif, hareketli ve Türklerin doğu ile batı arasındaki durumunun kültür transferinde ne denli kayda değer bir yapı arzettiğini işaret etmektedir: Hans Wilhelm Haussig, **İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, (Çev. Müjdat Kayayerli), Kayseri 1997, s. 239; Ünver Günay-Harun Güngör, **Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul 2009, s. 159-171, 187; Ahmet Taşağıl, **Göktürkler I-II-III**, Ankara 2012, s. 31-34; Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu**, C. 2, Ankara 2015, s. 449-450.

Kitanlar hakkında bilgi verilmiş olan dipnotu ve Tyanalı Apollonius'u göz önünde tutarak bakıldığında kesin bir söylemden kaçınarak *payza* uygulamasının Çin kökenli olma ihtimalinin yanı sıra batı, yani İran kökenli olma ihtimalinin de söz konusu olduğunu ihtimaller arasına katmak gerekir. Diğer taraftan Sha-to'lardan öncesi için Çin'de geçerli olan kelimenin *fu-chieh* olması ve *payza* kelimesinin çoğunlukla Kitanlar ve S'ha-tolar ile ilişkilendirilmesi *payzanın* Çin kökenli olmasının aleyhinde varlık sergileyen durumlardır. Konuya aynı ihtiyaçların aynı tedbirleri doğurması penceresinden bakmak da mümkündür.

Payza isimli otorite gösterge (ya da yetkilendirme) levhalarının Çinggis Kağan döneminden beri Moğollar'da var oldukları bilinmektedir³⁰⁶. Çinggis Kağan ve Ogödey Kağan zamanlarında *payzalarla* ilgili fazla problem olmaması söz konusuysa da Ogödey Kağan'ın ölümünden sonra *payzalarla* ilgili problemlerin baş göstermeye başladığı görülmektedir. Şöyle ki Ogödey Kağan'ın ölümü ile Göyük'ün başa geçişi (1246) arasındaki otorite boşluğunu fırsat bilen hanedan mensupları keyfi şekilde *payzalar* yayınlamıştır. Göyük'ün başa geçtiğinde bu duruma yönelik tedbirler aldığı bilinmekteyse de bizzat kendi döneminde dahî *payza* yayınlamak hususunda suistimal ve iltimasların söz konusu olduğu gözükmektedir. Bundan dolayı *payzalar* üzerine ilk reformlar Göyük Kağan, ilk ciddi reformlarsa Mongka Kağan tarafından yapılmıştır. Bu reformlar daha çok *payza* verilmesini kısıtlama ve önceden verilen *payzaları* toplama yönünde olmuştur. Hatta Mongka Kağan, Çinggis Kağan döneminde verilen *payzalar* da dâhil olmak üzere kendi dönemine kadarki bütün *payzaları* toplatmıştır. Mongka Kağanın bir diğer reformuysa *ortag*³⁰⁷ların *payza* elde etmelerinin önünü kesmiş olmasıdır. Yine Kubilay Kağan da *payza* yayınlanmasını sınırlanmak yönünde faaliyet göstermiştir³⁰⁸. Göyük ve Mongka'nın reformları sonrasında en ciddi reformların İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Öncelikle *payzaların* sadece görevde bulunan süre boyunca verilmesi uygulaması çıkarılmıştır. Gazan Han'ın diğer düzenlemeleri kadınların ve prenslerin *payza* verme yetkilerini ellerinden alması ve üzerinde *payza* verilen kişinin ismini taşıyan *payzalar* yaptırmış olmasıdır³⁰⁹. Göyük (1246-1248) ve Mongka (1251-1259) kağanlar dönemindeki problemler göz önüne alındığında Gazan Han'ın bu reformu, keyfi bir şekilde *payzaların* verilmesini ve paralelinde ekonomik açıdan devlete yük oluşunu ortadan kaldıracaktır³¹⁰.

Moğol İmparatorluğu'nda kullanılan *payzaların* üç cins olduğu görülmektedir. Payzanın cinslerinden biri, elinde bulundurana posta teşkilatını kullanma yetkisi verirken ikinci cinsi yöneticilere ve askeri lidere verilmiş olup görevlerini belgeler. Üçüncü cins *payza*, devriye gezen

³⁰⁶ Atwood, a.g.e., s. 89, 258; Vér, a.g.t., s. 46; Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s. 166.

³⁰⁷ *Ortaglarla* ilgili daha geniş bilgiler çalışmanın “Merkezi Moğol Devletinde Posta” adlı başlığında verilecektir. Bu noktada *ortagların* sadece tüccarların bir araya gelmesiyle oluşturdukları bir nevi şirketimsi oluşum olduğunu söylemekle yetinilecektir.

³⁰⁸ Atwood, a.g.e., s. 259; Vér, a.g.t., s. 48-49; Silverstein, a.g.e., s. 151-152; Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s. 232, 411, 486.

³⁰⁹ Yuvalı, a.g.e., s. 115; Atwood, a.g.e., s. 199, 433; Spuler, a.g.e., s. 319.

³¹⁰ Spuler, a.g.e., s. 319.

nöbetçilere ve gece seyahatinde bulunanlara verilen *payza* türüdür³¹¹. *Arban, jaun, mingan* ve *tumen*³¹² lerin başında bulunanların her birinin *payza* sahibi olduğu görülmektedir. *Arban, jaun* ve *mingan* tabirleri Moğolların halkı ondalık sisteme göre teşkilatlandırmış olmasının bir sonucudur³¹³. Cüveynî'nin eserinde, Argun'un emri altındaki halkı binlik sisteme göre teşkilatlandırdığının belirtilmesi de yukarıdaki fikri destekler niteliktedir³¹⁴. Ancak halkın bu şekilde teşkilatlandırılmış olması beyhude değildir. Halkın onluk, yüzlük, binlik dilimlerle teşkilatlandırılmış olması askeri teşkilat ile sıkı münasebet barındırmaktadır. Vladimirtsov'un verdiği bilgilere göre mezkûr sistemin inşa edilmesinin arkasındaki sebep devlet nüfusunun, on asker çıkarabilecek halk, yüz asker çıkarabilecek halk ve bin asker çıkarabilecek halk şeklinde algılanmasıdır³¹⁵. *Arbanın* on haneyi, *jaunun* yüz haneyi ve *minganın* bin haneyi işaret ettiği Atwoot tarafından da belirtilmiştir. Ayrıca bu yöneticilerden yüzlüklerin yöneticisine gümüş, binliklerin yöneticisine altın ve yıldızla işlenmiş, tümen, yani on bin beylerine ise aslan başlı altın *payzalar* verildiği bilinmektedir. Aslan başlı *Payzalar* İlhanlı sahasında *payze-i serşir* adı altında geçmiştir³¹⁶. *Meng-ta pei-lu*'da ikinci dereceden memurlar ve komutanlara kadar tüm resmî görevlilere *pars başlı payza* verildiğinin belirtilmesi³¹⁷, Halep ve Şam hâkimi Melik Nasır'ın Mongka Kağan'a itaatini bildirmesinden sonra *payza* alması, Emir Argun'un 1251 toplantısından sonra Mongka Kağan'dan *payza* alması³¹⁸, Abbasi halifesinin temsilcisi *kâdu'l-kudat* Fahreddin'in Moğol topraklarında güvenlik içinde seyahat edeceğine dair *payza* alması³¹⁹ *payza* türleri bakımından Boahai Dang'ın beyanını destekler niteliktedir. *Payzaların* yapıldığı maddeler, altın, gümüş, demir ve hatta ağaç olabileceği gibi *payzanın* maddesi kişinin rütbesine göre değişmektedir³²⁰. Kronolojik olarak en eski *payzalar* kaplan işlemeli olup daha Çinggis Han zamanında bile bu *payzalara* rastlanmaktadır. Ardından 1270 yılına kadar kullanımda olan ve sadece yazılı kaynaklarda ismi geçen *haiqing pai* (□□□) isimli tablet gelmektedir. 1270 yılından itibaren ise sadece Yuan Hanedanı sahasında kullanılan *ch'eng-i p'ai-tse* (□□□□) olarak

³¹¹ Baohai Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", *Zentralasiatische Studien*, C. 31, Bonn 1995, s. 42-45; Vér, a.g.t., s. 46; kimlere *payza* verildiği husunda ayrıca bkz.: Spuler, a.g.e., 319-320.

³¹² *Mongolian-English Dictionary*, Ferdinand D. Lessing (Ed.), 1. Baskı, University of California Press, Los Angeles, 1960, s. 49, 539,853.

³¹³ Atwoot, a.g.e., s. 139; Yakubovskiy, a.g.e., s. 82; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), Ankara 2011, s. 37; Ahmet Temir, "Die Sozial-Militârische Organisation Der Mongolen Um 1200 n. Chr.", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8 (3-4), 1960, s. 225, Vladimirtsov, a.g.e., s. 61, 157; Dai Matsui ve Li Gang, "An Old Uighur Receipt Document Newly Discovered in the Turfan Museum", *Written Monuments of Orient*, C. 2, 2016, s. 71.

³¹⁴ Cüveynî, a.g.e., 430.

³¹⁵ Vladimirtsov, a.g.e., s. 61, 157.

³¹⁶ Atwoot, a.g.e., s. 139; Yakubovskiy, a.g.e., s. 82.

³¹⁷ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, s. 79.

³¹⁸ Yuvalı, a.g.e., s. 166, 316.

³¹⁹ Özdemir, a.g.e., s. 200.

³²⁰ Yakubovskiy, a.g.e., s. 81; Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (Çev. Füsün Doruker), 1. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 46; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 223; Atwood, a.g.e., s. 434; Özyetkin, a.g.e., s. 145; Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 13.

adlandırılan *payza* gelmektedir ki, üzerindeki yazılar ‘P’ags-pa alfabesi³²¹ ile yazılmıştır. 1277’den sonra *payza* tabletlerinin altından değil demirden yapıldığı da bilinmektedir³²².

Ch’i Tang’ın verdiği bilgilere göre askeri ve yönetim sahasında kullanılan *payzaların* arasında bir hiyerarşi vardır. Binbaşılara gümüş *payza*, mareşal ve generallere altın, ulu mareşal, ulu general ve *darugaçilere* altın kaplanlı *payza* verilmiş olması bu yönde değerlendirilebilir³²³.

Moğol *payzalarının* (*p’ai-tselelerinin*) üzerinde türlü yazıların da bulunduğu bilinmektedir. Örneğin XIII. yüzyıla ait olan ve Minusinsk bölgesinde bulunmuş olan *payza* ‘*Phags-pa* yazılı Moğolca yazılar barındırmaktadır. Bu *payzanın* üzerinde “ölümsüz göğün³²⁴ gücüyle. Hanın adı kutlu olsun. Saygı göstermeyen suçlu sayılsın ve ölsün” yazmaktadır³²⁵. 1962 yılında bulunmuş, Yuan Hanedanına ait olan ve bulunduğu yerle alakalı olarak *Yang-chou* şeklinde adlandırılmış tablette ise Çince, ‘*Phags-pa* harfli Moğolca ve Farsça yazılar bulunmuştur. Çince yazıların bulunduğu yüzünde üç satır vardır ve bu üç satırın birincisinde “Kontrol Altına Alma Komisyonu ve Askeri Kumanda Şefliği³²⁶”, ikincisinde “ivedi resmî mesele”, üçüncüsünde “gece seyahati geçerlidir” yazmaktadır. Moğolca yazılı yüzde ‘*Phags-pa* alfabesi kullanılmış satırda ise “seyahat etme yetkisi veren tablet” yazmaktadır. Farsça kısımda ise “gece seyahat etme yetkisi veren tablet” yazmaktadır. *Yang-chou payzasında* bir de seri numarası olduğu gözlenmiştir³²⁷. Bunların haricinde Marco Polo ve babasına verilen tablette “üç elçiye her yerde saygı gösterilmesi ve bizzat hükümdara olduğu gibi hizmet edilmesi”nin yazılı olduğu bilinmektedir³²⁸. Ch’ang-Ch’un’u karşılamak için gönderilen Liu Zong’a verilen *payzanın* üzerinde “(Hükümdarın) kendisi gelmiş gibi (onun adına) her işi halledin” yazmıştır. 1220 yılını Moğollar arasında geçirmiş ve 1221 yılında Moğol komutanı Mugali ile görüşmüş olan Çin elçisi Shao Hung’un verdiği bilgilere göre Çinggis Han dönemindeki *payzalarda* önceki iki *payzadaki* yazılara benzer şekilde “Tanrının takdiri ile yaratılmış Çinggis Han’ın emridir: her işi çözün” ve “Cengiz Han’ın emridir: acil”

³²¹ ‘Phags-pa alfabesi, Kubilay Han’ın imparatorluk bünyesindeki çok dillilik engelini bir nebze de olsa aşmak için Tibet genel valisi ve *milli üstat* ünvanlı keşiş ‘P’ags-pa’dan Moğolca, Çince ve imparatorlukta diğer dilleri ifade edebilecek bir alfabe hazırlamasını istemesi sonucunda zikredilen keşiş tarafından oluşturulmuştur. ‘P’ags-pa yazısı 1269 yılında resmi yazı sistemi olarak ilan edilmiştir: Cristopher I. Beckwith, **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağından Günümüze Orta Asya Tarihi**, (Çev. Kürşat Yıldırım), 1. Baskı, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 165.

³²² Vêr, a.g.t., s. 46; Dang, a.g.m., s. 38,45.

³²³ *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler* isimli eserin 23, 24, 34, 36 numaralı sayfalarında geçen *kaplanlı payzalarda* altın ibaresi gözükmemekteyse de 80 ve 105 numaralı sayfalarında *altın kaplanlı payza* ibaresine rastlanmaktadır. 34 numaralı sayfada ulu generale verilen *payza* sadece *kaplanlı* olarak belirtilirken 105 numaralı sayfada yine başka bir ulu generale *altın kaplanlı payza* verildiği yazmaktadır. Ancak, *altın payza* verilen görevlilerin kaplanlı payza verilenlerden daha düşük seviyeli olduğu göz önüne alınırsa onların üstü olan görevlilere verilen *kaplanlı payzaların* da altın olması gereklidir. Ch’i T’ang, eserinin bu kısımlarında Yüan Shu’yu kullanmıştır: Ch’i T’ang, a.g.t., s. 23-24, 34, 36, 80, 105.

³²⁴ Moğolca aslında geçen *denriyin* kelimesi *tengri* kelimesinin bir formu olsa gerektir. Eğer hal böyle ise ilgili kısım “göğün” şeklinde çevrilebileceği gibi “Tanrının” şeklinde de çevrilebilir olmalıdır.

³²⁵ **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Semih Rifat (Ed.), 1. Baskı, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2006, s. 38-39.

³²⁶ 宣慰使司都元帅府 ibaresi Rachewiltz tarafından İngilizceye “Pasification Commission and Chief Military Command” şeklinde çevrilmiştir. Bkz.: Igor de Rachewiltz, “Two Recently Published P’ai-tzu Discovered in China”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 36 (1-2), 1982, s. 413-417.

³²⁷ Igor de Rachewiltz, “Two Recently Published P’ai-tzu Discovered in China”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 36 (1-2), 1982, s. 413-417.

³²⁸ Yakubovskiy, a.g.e., s. 81-82.

yazmaktadır³²⁹. Marco Polo ve Liu Zong'a verilen *payzaların* üzerindeki yazıların *Liao Shu*'da Kitan *payzaları* hakkında verilen bilgilerle³³⁰ neredeyse bire bir örtüşmesi Moğol *payzaları* ile Kitan *payzaları* arasındaki ilişkiyi ve Kitan *payzalarının* Moğol *payzalarının* ataları konumunda olduğuna yönelik fikirleri kuvvetlendirmektedir.

Posta teşkilatı açısından *payza* için belirtilmesi gereken ilk ve en önemli nokta *payzanın* posta ulaklarının gerçekten posta ulaşı olduğunu ispatlamasıdır. Diğer bir değişle, onların resmî görevde olduklarının ispatıdır. Bundan dolayıdır ki, Ogödey dönemi posta reformlarına kadar posta ulakları ellerinde bulundurdukları *payzalar* sayesinde halktan rahatça ihtiyaç duydukları şeyleri temin etmişlerdir³³¹. Ogödey'in istasyon reformundan sonra *payzalar*, ulakların posta istasyonlarından faydalanmasında kimlik rolü oynamıştır. Hosung Shim'in Ögedey reformundan sonraki dönem için *payzayı* "talep belgesi" şeklinde tanımlaması da ulakların, istasyonlardan ellerindeki *payza* sayesinde yararlanabilmesiyle alakalıdır³³². Moğol imparatorluğunda posta görevlilerinin yanı sıra elçilerin³³³ ve (en azından Mongka Kağan'ın dönemine kadar) tüccarların da *payzaya* sahip olduğu ve bu sayede posta teşkilatının hizmetlerinden faydalandıkları bilinmektedir. Çinggis Han döneminde elinde *payza* bulunan kişilere yolculuk esnasında ihtiyaç duyduğu binek ve erzağın sağlanmasına yönelik³³⁴ bir emrin bulunduğu göz önüne alınırsa yukarıda bahsedilmiş imkânlardan tüccarlar da yararlanmış olmalıdır. Ayrıca *ortag* isimli tüccarların elde ettikleri *payzalar* sayesinde vergilerden de muaf oldukları bildirilmiştir³³⁵. Ancak Cüveynî'ye göre *payzalar* tüccarları sadece ekstra vergilerden muaf tutmuştur. Mongka Kağan dönemi (1251-1259) itibarıyla *ortaglar* bahsedilen ayrıcalıklarını kaybetmişlerdir³³⁶.

1.7. Diğer Kavramlar

Süsün: *Süsün* Moğolca şigüsü, şigüsü kelimesinden türemiş olup yiyecek, erzak manasındadır³³⁷. Doerfer kelimeyi "özellikle devlet kuryeleri için yol azığı" şeklinde tanımlamıştır³³⁸. Terim olarak imparatorluk emri ile seyahat edenlere ve ulaklara erzak sağlama yükümlülüğü anlamını taşımaktadır. Kelime Altın-Orda'da ve İlhanlı'da kullanmıştır. Ruslara

³²⁹ Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, s. 16, 79.

³³⁰ Wittfogel, a.g.e., s. 168.

³³¹ Silverstein, a.g.e., s. 142-147; Artwood, a.g.e., s. 368; Marshall, a.g.e., s. 46.

³³² Hosung Shim, "Yam", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, Timothy May (Ed.), 1. Baskı, Abc-Clio, California, 2017, s. 110.

³³³ *Moğolların Gizli Tarihçesi*, (Çev. M. Levent Kaya), 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 249; Yakubovskiy, a.g.e., s. 81-82.

³³⁴ Farsça Oğuzname'de ise Oğuz Kağan'ın elçisine "[şimdiki zamanın yarlığı ve payza usulü yerine]" altın uçlu ok ve yay verdiği geçmektedir: Togan, *Oğuz Destanı*, s. 27; Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 227.

³³⁵ Yakubovskiy, a.g.e., s. 28; Atwood, a.g.e., s. 238, 258, 429.

³³⁶ Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 486.

³³⁷ Vér, a.g.t., s. 105.

³³⁸ Doerfer, a.g.e., C. 1, s. 362.

verilmiş olan yarlıklarda *korm* olarak geçmektedir³³⁹. Kelimenin *Moğolların Gizli Tarihi* §280’de geçmektedir³⁴⁰.

Ulufe: Ulufe ile ilgili bir tanıma tarafımızdan sadece Melek Özyetkin ve İlyas Kamalov’un birlikte yayına hazırladığı *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar* isimli eserde rast gelinmiştir. *Ulufe* terim olarak, “Altın Orda yarlıklarında hanın asker, elçi ve memurlarının atları için yem sağlama yükümlülüğü” şeklinde tanımlanmıştır³⁴¹. Aynı kavramın, Taydula Hanbike’nin Metropolit Feognost’a verdiği yarlıkta, Timur Kutluğ Han’ın Muhammed ve Mahmud adlı kişilere verdiği yarlığda geçtiği bilinmektedir³⁴².

Tarkan: Hsiung-nulardan (Asya Hunları’ndan) beri Türkler arasında var olduğu söylenen *tarhan* ya da *tarkan* unvanının Etrüskler’deki özel bir ad olan *tarquin* kelimesiyle, eski Yunancadaki *tarcon* kelimesiyle, Hititçedeki tarhu- (zafer kazanmak, yenmek) kökünden türediği düşünülen bir tanrı ismi olan *Tarhund* kelimesiyle alakası olabileceği zikredilmiş ise de bahsi geçen alaka net olarak çözülebilmemiş değildir. Abdülkadir Donuk, Hunlardaki hükümdar unvanı olan *tan-hu* kelimesi ile bir alakası olduğu zikredilmiş olan *Tarkan* ya da *Tarhan* kelimesinin Çin kaynaklarına *ta-kan* şeklinde geçtiğini bildirmiştir. Göktürklerde “yüksek asalet derecesi”ni ifade eden bir unvan olduğu düşünülmekteyken diğer yandan *apa* unvanıyla birlikte kullanıldığında “ordu kumandanlığı”, “başkomutanlık” unvanı haline geldiğini beyan edenler de mevcuttur. *Divanu Lügati’t-Türk*’te *bey* olarak tanımlanan kelime Uygurlarda, vekil, nazır; X. Yüzyıl Oğuzlarında başkumandan dan hemen sonra gelen makam sahibi tarafından kullanılmıştır. Hazarlarda hükümdar unvanı iken İbn Hurdâzbih’e göre hükümdardan sonra gelen ikinci üst rütbeli şahısın unvanıdır. Ancak Moğollarda *Tarhan* unvanının farklı bir yapı arz ettiği fark edilmektedir. Moğol imparatorluğunda kağanın güvenini kazanmış kişilere ve yüksek dereceli memurlara *Tarhanlık yarlığı* verilerek hususi bir yapı kazandırılmıştır. Moğollarda *Tarhan* unvanı kazanmış olanlar izin almaksızın saraya girebilir, han ailesinden olmamasına rağmen han ailesine denkmişesine hanedan mensuplarıyla evlenebilir ve dokuz kereye kadar işledikleri suçlardan muaf tutulabilirdi. Bunlara ek olarak Altın-Orda’ya ait yarlığlardan da anlaşılacağı üzere vergilerden muaf tutulmuşlardır. *Soyurgal* adı verilen bir tür tımar olan toprakları işletme hakları olduğu gibi *Tarhanlar* yetki ve imtiyazlarını oğullarına intikal ettirebilirdi. Yani *tarhanlık* babadan oğula geçebilmektedir. Ancak yarlıkların iktidar değiştikten sonra yeniden onaylanması da

³³⁹ Vér, a.g.t., s. 105; Özyetkin, a.g.e., s. 145; Özgüdenli, a.g.e., s. 329.

³⁴⁰ Rachewiltz’in *Moğolların Gizli Tarihi*’ne yaptığı Latin harf çeviriminde *si’üsün* şeklinde geçmektedir. İlgili kelime aynı çalışmada 11913 numaralı satırda bulunmaktadır: Rachewiltz, *Index to Secret History of the Mongols*, s. 172.

³⁴¹ Özyetkin, a.g.e., s. 146: Her ne kadar Hasan Abdullohoğlu “Timur Kutluğ Han” isimli makalesinde Timur Kutluğ Han’ın yarlığının açıklamalı bir çevirisini yapmış ise de *ulufe* kavramı için her hangi bir açıklama ya da tanımda bulunmamıştır: Hasan Abdullohoğlu, “Temir Kutluğ Yarlığı”, *Tükiyat Mecmuası*, C. 3, 1935, s. 218.

³⁴² Abdullohoğlu, a.g.m., s. 218; Özyetkin, a.g.e., s. 76, 51.

gerekmektedir³⁴³. Tarhan ve Tarhanlık kavramı Moğolların arasında Yuan Hanedanı'nın Çin'de son bulmasından sonraki dönemlere kadar varlık göstermeyi sürdürmüştür³⁴⁴.

Yarlık: Moğol İmparatorluğu için *yarlık*, üst rütbeden alt rütbeye gelen ve bazen bir kimseye ya da bir guruba belirli imtiyazlar bahşeden emir, buyruk, fermanıdır. Göktürkler döneminden beri Türkçede kullanılan *yarlık/yarlıg* kelimesinin Moğollarda, bağlı ülkenin yöneticisinin ve devlet erkânından kimselerin atanmasında ve onaylanmasında yayınlanan belge, tebligatname ve tehditname kapsamında formları görülmektedir³⁴⁵. *Kültigin Abidesi*'ndeki "Teñri y(a)rl(ı)k(a)dukin üçün [ö]züm kutu(u)m b(a)r üçün k(a)g(a)n ol(u)rtum" şeklindeki ifadeler, *yarlık/yarlıg* kelimesinin anlamının emir ve onaylamak, izin vermek, bahşetmek anlamlarına geldiğine işaret etmektedir³⁴⁶. Yukarıdaki *yarlık* tanımına ek olarak Togan yarlık terimini "araziye müteallik 3 *tarhanlık* arasında haraç ödemesi gerektiği halde birer fermanla haraçtan düşürülen topraklar" olarak tanımlamıştır³⁴⁷.

Ortag: *Ortag* ya da modern şekliyle *ortak*, birlikte iş yapan kimselere verilen isim olmak bağlamında modern Türkçede de bulunmaktadır. Tarihi bir terim olarak *ortak* hem tüccar kelimesini hem de tüccarların bir araya gelerek oluşturduğu ticaret birliğini ifade etmektedir. Bu cihetiyle *ortak* hem tüccarlar birliğinin hem de ona mensup olan tüccarların genel adıdır. Bahsi geçen tüccar ortaklığının benzerinin Göktürk ve Uygurlarda da var olduğuna yönelik bilgiler mevcuttur. Kurumun Moğollara Uygurlardan geçtiği *ortaklık* kurumu hakkında belirtilenler arasındadır³⁴⁸.

Yasag: *Yasak*, bir terim olarak pek çok anlamı bünyesinde barındırmaktadır. *Yasak* kelimesinin kelime ve terim anlamlarından bazılarını burada verme gereği duyulmuştur. *Yasak*, "uyulmadığı takdirde cezai müeyyidesi olan hükümlerin tamamı", "düzen", "emir", "ceza" şekillerinde tanımlanmıştır. *Yasağın* "yönetim", "hakimiyet", "idare" anlamlarını kapsadığı da kelime hakkında belirtilenlerin arasındadır. Sayılan son üç anlamın nasıl olup *yasak* kelimesi ile ilgili olduğunu anlamak zor olmamalıdır. Çünkü bozkır Türk-Moğol idaresinde hükümdar yasama, emretme, cezai icrâ ve kararda en üst merciidir. Dolayısıyla *yasag* kelimesinin yönetim, hâkimiyet anlamlarına gelmesi ve hakimiyet iradesinin bir ifadesi olması bu bakış açısından gayet doğaldır.

³⁴³ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, a.g.e, s. 134; Abdülkadir Donuk, "Eski Türk Devlet Teşkilatında <<Tarhan>> Unvanı ve Tarihi Gelişmesi", *Tarih Dergisi*, 34, 1984, s. 81-90; Saadetin Gömeç, "Boyla ve Baga Unvanı", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2010, s. 75; Özyetkin ve Kemaloğlu, a.g.e., s. XI, 45, 49-54, 146; Abdullahoğlu Hasan, "Birinci Mengli Giray Han Yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, IV, 1934, s. 106.

³⁴⁴ Louis Hambis, *Documents sur l'Histoire des Mongols a l'Époque des Ming*, 1. Baskı, Presses Universitaires de France, Paris, 1969, s. 218-219, 231.

³⁴⁵ Clauson, a.g.e., s. 906-907; Melek Özyetkin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 74; İhsan Arslan, "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(38), 2015, s. 1024; Kamalov, *Orda ve Rusya*, s. 124-125; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, a.g.e., s. 29, 31,45, 47,50; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., 2013, s. 13, 238, 239,245.

³⁴⁶ Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 22, 23.

³⁴⁷ Togan, a.g.e., s. 293-294.

³⁴⁸ Özyetkin, a.g.e., s. 171; Atwood, a.g.e., s. 429; Kemaloğlu, a.g.m., s. 56.

Bu anlamları dışında “vergi” anlamına geldiğine yönelik bilgiler de vardır. Kelime anlamı olarak XIII. Yüzyıl Türkçesi içerisinde var olduğu bilinmektedir. Her ne kadar genel kanı *yasağın* Çinggis döneminde 1206 yılındaki kurultayda oluşturulduğu yönündeysen de esas itibarı ile Çinggis öncesinde gelişen, Çinggis ve sonrasında da eklenmelerle gelişimine devam eden bir yapısının söz konusu olduğunu savunanlar da vardır. Ayrıca Morgan’ın şüphesiz Çinggis Han öncesinde yazısız bir Moğol hukuku olduğunu belirtmesi de kayda değerdir. Bu durumda *yasak* ve posta teşkilatı bağlamında iki ihtimal de göz önüne alınmalıdır. Biri posta teşkilatı ile ilgili maddenin Çinggis öncesi Moğollardan da gelmiş olabileceğidir. Diğeri Çinggis öncesi Moğollar aracılığıyla veya aracasız olarak *töre* denilen yazısız Türk devlet yönetme teamüllerinden gelebileceğidir. Ancak İsenbike Togan’ın *yasak* ve *töre* terimlerini ilkine “emir”, “nizam”, sonrakine “devlet yönetme teamülü” diyerek ayırması ve *yasak* hakkında “Buna binaen erken Moğol imparatorluğunun yeni nizamı olan *jasagh*, açık toplumun ideolojisi altında politik çözümlerin kavşağını sembolize etmiştir” demesi *yasağın* daha çok Moğollarla ilgili olduğunu işaret etmektedir³⁴⁹

---

³⁴⁹ Habibe Temizsu, **Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 43-44; Kafalı, a.g.e. s. 44; Curt Aling, **Moğol Kanunları**, (Çev. Çoşkun Üçok), 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 49; Morgan, *The Mongols*, a.g.e., s. 83-86; vergi anlamı için bkz.: *nomme*, a.g.e., s. 203; İsenbike Togan’ın beyanları için bkz.: İsenbike Togan, **Flexibility & Limitation in Steppe Formations the Kerait Khanate & Chinggis Khan**, 1. Baskı, Brill, Leiden, 1998, s. 9, 14.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MERKEZİ MOĞOLLARDA POSTA TEŞKİLATI (YAM)

Aşağıda da görüleceği üzere posta teşkilatının kurulması Ogödey ve Çinggis'e nispet edildiği için posta teşkilatının kuruluşunu da bu başlık altında incelemek gerekmektedir. Bu başlık altında Moğollar'da posta teşkilatının kimin zamanında kurulduğu, ne amaçla kuruldu, kurulmasından sonra gelişiminin ne yönde olduğu sorularına cevap verilmeye çalışılacaktır.

2.1. Moğol Posta Teşkilatının Kurulması

Moğol posta teşkilatının kurulması konusunda iki yönde fikir mevcuttur. Bunlardan birincisi, Moğol posta teşkilatının Ogödey Han devrinde kurulduğu yönünde iken³⁵⁰ ikincisi zaten Ogödey Han devrinde hali hazırda bir posta teşkilatı bulunduğu ve Ogödey Kağan'ın onun kurucusu değil ilk reformisti olduğu yönündedir³⁵¹. Moğol posta teşkilatının kuruluşu hakkında farklı fikirlerin beyan edilmiş olmasının sebebi *Moğolların Gizli Tarihi* 'ndeki bilgilerin Moğol tarihi ile ilgili olan diğer kaynaklardaki bilgilerle ve kendi içindeki bilgilerle çelişiyormuş gibi durmasıdır. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Ogödey Kağan kendi yaptığı iyi işleri sayarken posta teşkilatını kurduğunu söylemiştir. Buna rağmen üst satırlarda yapılacak bir satır arası okuma Ogödey öncesinde de posta teşkilatının var olduğunu işaret etmektedir: "(...) sonra: şimdiye kadar postalar meskûn yerlerden (ulusun içerisinde) geçtikleri için, hem geç kalıyor, hem de halka yük oluyordu."³⁵². Konu üzerinde bir sonuca varmak için Moğol *yasag*ları gözden geçirilmelidir. *Yasag*ın 25. maddesi posta teşkilatının işletilmesi üzerinedir. İlgili madde şu şekildedir: "Hükümdar ülkedeki olaylar hakkında daha çabuk bilgi edinebilmek için sürekli posta karakolları kurmalıdır"³⁵³. *Yasag*ın Çinggis Han³⁵⁴ döneminde tanzim edilmiş olduğu göz önüne alınırsa *yasag* içerisindeki posta maddesi Çinggis Han döneminin Moğol İmparatorluğunda posta teşkilatının mevcudiyetine işaret etmektedir

³⁵⁰ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul, 2017, s. 476; Vér, *a.g.t.*, s.43; *Gizli Tarih*, (Çev. Ahmet Temir), s. 205; *Gizli Tarih*, (Çev. Mehmet Levent Kaya); Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir (1229-1241)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.43; Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir (1229-1241)*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 39.

³⁵¹ Nadir Devlet, *Empires in Eurasia from Chingiz Khan to 20th Century*, 1. Baskı, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 45; Marshall, *a.g.e.*, s. 45; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 101; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 291-292; Spuler, *a.g.e.*, s. 459; Leo De Hortog, *Dünya Fatih Cengiz Han*, 4. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 47-48; İlyas Kemalöglü, "Büyük Moğol İmparatorluğu", *Avrasya'nın Sekiz Asrı: Cengizogulları*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 56.

³⁵² *Gizli Tarih*, (Çev. Ahmet Temir), s. 203-204; *Gizli Tarih*, (Çev. Mehmet Levent Kaya), s. 250.

³⁵³ Aling, *a.g.e.*, s. 55, 145; Temizsu, *a.g.e.*, s. 59.

³⁵⁴ Öyle ki, Mustafa Kafalı Moğol *yasak*larını tarif etmek için "*Cengiz Yasası*" tabirini kullanmıştır: Kafalı, *a.g.e.*, s. 9.

denilebilir. Posta teşkilatının kurulması konusunda fikir beyan etmeye elverişli diğer bir kaynaksa
Çinli seyyah

Ch'ang Ch'un'un seyahatine dair notlardır. Ch'ang Ch'un seyahat-namesinde Çinggis Han'ın elçi ve konvoylarının posta servisinden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra bizzat Ch'ang Ch'un'un Sayram dolaylarında posta istasyonlarından yararlandığı ve Çinggis Han'ın ona posta atı tahsis ettiği de bilinmektedir. Yeh-lü ch'u-ts'ai'nin seyahat notlarında da Ch'ang Ch'un'un posta istasyonlarından yararlandığı ve Taoist rahip kafilesinin elinde *payza* bulundurduğu belirtilmektedir. Konuya ışık tutan diğer bir bilgi ise Yeh-lü ch'u-ts'ai'nin Chin Hanedanı başkentine posta atı ve posta istasyonlarından faydalanarak gitmesidir³⁵⁵. *Meng-ta pei-lu*'da Moğol ulaklarının posta atlarına sınırsız erişimi olduğunun zikredilmiş olması da yukarıdaki bilgilere eklenmelidir³⁵⁶. Tüm bunlar Çinggis döneminde bir posta servisinin olduğuna işaret etmektedir. Son olarak Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ* isimli eserinde “Cengiz Han'ın Ortaya Çıkmasından Sonra Koyduğu Kurallar” başlığı altında Moğol posta teşkilatını işlemiş olması Çinggis'in posta teşkilatının kurucusu olduğu görüşünü daha da kuvvetlendirir.³⁵⁷ Öte yandan Cüveynî'nin posta teşkilatının genişleyen imparatorluğa paralel olarak ortaya çıktığını belirtmesi göz ardı edilmemelidir. Harold Lamb'ın, Çağatayın İç-Asya'da, Söbüteyin Rusya topraklarında operasyon yürütürken merkezdeki Çinggis Han'a kuryeler göndererek iletişimi kesmediklerini belirtmesi Cüveynî'nin belirttiği genişleme dönemini işaret eder gibidir. Lamb'ın verdiği diğer bir bilgi ise Çinggis Han'ın Çinli müşavirleriyle sadece mektup yoluyla iletişime geçmekle yetinmeyip bizzat yanına getirttiği ve bu tarz yolculuklar için yeni yollar kurup *yam* teşkilatını oluşturduğudur³⁵⁸.

Hosung Shim, *Câmi'ü't-Tevârîh* ve devrin seyahatname cinsinden olan kaynaklarını karşılaştırarak Çinggis devrinde bir posta yolunun olduğunu bildirmiştir. Bu yolun ise Çinggis Han'ın Harezmi seferinde izlediği güzergâh olduğunu zikretmekle beraber Ch'ang Ch'un ve Jin Hanedanı'nın elçi heyetinin *ipek yolunun* güzergâhlarını değil Çinggis Han'ın Harezmi seferinde kullandığı yolu tercih ettiğini bildirmiştir³⁵⁹. Bu bilgiler göz önünde tutulduğunda Olbricht'in neden Ogödey'in posta ile ilgili olan yapılandırmalarını sadece yeni bir yönetim altına giren bir kurumun tanzimi ve yasa dışı kullanımlarını kısıtlamak yönünde alınan bir tedbir şeklinde algıladığı anlam kazanır³⁶⁰. Yukarıdaki tüm bilgilere dayanılarak Moğol posta teşkilatının Çinggis döneminde daha basit şekilde de olsa kullanımda olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Moğol posta teşkilatının ne zaman kurulduğunun tespitinin yanı sıra incelenmesi gereken bir diğer konu da Moğol posta teşkilatının kurulma sebepleridir. Moğolların posta teşkilatı kurması konusunda üç sebep gösterilmiştir. Bunlardan birincisi, toprakların genişlemesine paralel olarak

³⁵⁵ Vêr, *a.g.t.*, s. 145-147; Li Chih-Ch'ang, **Travels of an Alchemist The journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un from China to the Hindukush at the Summons of Chingiz Khan**, (Çev. Arthur Waley), 1. Baskı, George Routledge & Sons LTD, London, 1931, s. 48-49, 65, 66, 72, 117, 119; Igor De Rachewiltz, “The Hsi-Yu Lu By Yeh-Lü Ch'u-ts'ai”, **Monumenta Serica**, C. 21, 1962, s. 18-19, 29, 32; Я. Владимиров, *a.g.m.*, s. 291.

³⁵⁶ Allsen, “Imperial Posts, West, East, East and North”, s. 243.

³⁵⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *a.g.e.*, s. 90.

³⁵⁸ Harold Lamb, **Genghis Khan the Emperor of All Men**, 1. Baskı, Robert M. McBride & Company, New York 1927, s. 161.

³⁵⁹ Shim, “The Postal Roads of Great”, s. 408-412.

³⁶⁰ Olbricht, *a.g.e.*, s. 42.

düşman hareketlerinden haber alma ihtiyacının doğmuş olmasıdır. İkincisi, olay ve hadiselerle ilgili haberleri hızlıca merkeze göndermek ve kağanın emirlerini gitmesi gereken yere ulaştırmaktır. Üçüncüsü ise doğudan batıya, batıdan doğuya giden ticari malları korumaktır³⁶¹. Sonuncu nokta üzerine ayrıca eğilmek gerekmektedir. İbnü't-Tıktakā, Cüveynî'nin mal ve eşyanın korunması için *yamın* kurulmuş olduğunu söylemesine anlam veremeyerek “posta teşkilatında haberin hızlı iletilmesinden başka bir anlam göremiyorum. Malın korunmasına gelince, onun bununla ne alakası olabilir?” demiştir³⁶². Daha ileride detaylıca belirtileceği üzere *yam* teşkilatının tüccarlarca kullanımına müsaade edilmiş olması ve istasyonlarda yolları koruyan askeri birliklerin bulundurulmuş olması hasebiyle gerçekten de Moğol posta teşkilatı “malı” korumuş olmalıdır. Bu özelliği sayesinde tüccarlara güven ortamı yaratmış ve askeri birlikler haydutluğa karşı bir önlem oluşturmuştur. Bunlara ek olarak posta teşkilatının yollardaki güvenliğin sağlanmasında pay sahibi olduğu ve vergilerin taşınmasında da kullanıldığı hesaba katılırsa posta teşkilatının *nasıl olup da malı koruduğu sorusunun* cevabı verilmiş olur. Nadir Devlet'in Moğol posta teşkilatını *Pax Mongolica*'nin yapı taşlarının arasında saymasının ve Melek Özyetkin'in *yamın* yerli ve yabancı ticarete önemli bir bağlantı noktası olduğunu söylemesinin arkasındaki bilimsel dayanak bunlardır³⁶³.

2.2. Çinggis Sonrası Merkezî Moğol İmparatorluğunda Posta Teşkilatı

Posta teşkilatı Çinggis tarafından kurulduktan sonra posta teşkilatı üzerine ıslahatlar gerçekleştiren ilk kişi Ogödey Han olmuştur. 1235 kurultayında Ogödey Han'ın posta ile ilgili gerçekleştirdiği ıslahatların iki amacı vardır:

- Posta teşkilatının halkın sırtına yüklediği yükü hafifletmek.
- Ulakların işleyişine bir düzen getirmek.

Ogödey tarafından Çinggis döneminde önemli yollar üzerinde inşa edilmiş posta istasyonlarının hizmetleri genişletilerek sayıları arttırılmıştır. Ogödey Han, çok acil olmadığı sürece ulakların halkın arasından geçmesini yasaklamıştır. Ulakların halkın arasından geçip halkın atına, erzağına el koyması halk arasında hoşnutsuzluk oluşturmuş olmalıdır. Ulakların halkın arasından geçmeye ihtiyaç duymamasını temin etmek için Ogödey Han *yamlarda* sağmalık ve kesmelik hayvanlar, binişe hazır atlar, erzak maddeleri ve hizmet elemanlarının bulundurulmasını emretmiştir. Ogödey Handan önce atlar devlet tarafından karşılanmıyordu. Ancak Ogödey Han'ın reformlarıyla atlar, devlet tarafından karşılanmaya başlamıştır. Böylece ulakların, ihtiyaçlarını

³⁶¹ Vêr, a.g.t, s. 43-44; Silverstein, a.g.e., s. 145-146; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 92-93.

³⁶² Silverstein, a.g.e., s. 157; Ramazan Şeşen çevirisinin ilgili kısmında İbnü't-Tıktakā: “Vezir Ata Melik *Cihangüşâ* adlı eserinde şöyle der: “Devletteki çeşitli işlerden biri hükümdarların malları korumak, haberleri ve meydana gelen olayları süratle almak için berid (posta) teşkilatını kurmalarıdır”. Postanın haberlerin süratle ulaşmasından başka faydası olduğunu göremiyorum. Bunun malları korumakla ne alakası var?": İbnü't-Tıktakā, *El-Fahri (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 88.

³⁶³ Özyetkin, *Orta Zaman Türk Dili*, s. 213-215; Devlet, a.g.e., s. 29; Yuvalı, a.g.e., s. 101; Silverstein, a.g.e., s. 149; Lamb, a.g.e., s. 162; Kemalöğlü, a.g.m., s. 56.

gidermek için halk arasına girmesine gerek kalmamıştır. Ayrıca yine Ogödey tarafından her 1000 kişiden biri posta sistemine ulak ya da seyis olarak alınırken her 100 koyundan biri de posta teşkilatı için ayrılmıştır. Her istasyona 20 binici atandığı da zikredilenler arasındadır. Ogödey'in posta sistemi için getirdiği bir diğer yenilik kurak bölgelere su kuyuları açılmış olmasıdır. 1235 kurultayında istasyonlara erzak tedarikinin sorumluluğu Yeh-lü ch'u-ts'ai'ye verilmiştir. Aratsen³⁶⁴ ve Tohucar³⁶⁵ da postanın tanzimi ile görevlendirilmiştir. Alınan düzenleme kararlarının imparatorluk çapında tahakkuk ettirmesini teminen prenslerin adına temsilciler seçilmiştir. Bu temsilciler posta teşkilatının imparatorluk sahasında kurulması ile vazifelenmiştir. Ogödey Han adına Bitikçi Koridai, Çağatay adına Emelegçin Tayıcutai, Batu'nun adına Suku Mulçatai, Tuluy'un adına Alçika gönderilmiştir. Yine Ogödey döneminde prensler ile merkezin iletişimini sağlamakla görevli özel bir memurun atandığı bilinmektedir. Ayrıca Çağatay ve Batu'nun hâkimiyet sahalarından merkeze doğru yol ve posta ağı kurulmuştur.³⁶⁶ Ogödey'in reformları bazı noktalarda başarılı olamamış ve boşluklar içermiştir. Bunlardan biri postacıların acil durumlarda halkın içinden geçmesini mümkün kılan yasa boşluğudur. Bu emir postacılar tarafından suistimal edilmiştir. Diğer bir boşluk posta istasyonlarına kaç at verileceğinin belirtilmemiş olmasıdır. Bu durum da halktan aşırı alımların³⁶⁷ yapılmasına mahal vermiştir.³⁶⁸

Göyük döneminde (1246-1248) posta teşkilatının durumu Carpini'nin seyahat notlarında görülebilir. Carpini'nin Göyük dönemi merkez saraya doğru olan yolculuğu içerisinde günde bazen dörde bazen beşten de fazlaya varan at değişimleri göz önüne alındığında Göyük Kağan zamanında at sıkıntısı olmadığı anlaşılmaktadır. Batu'nun sarayından Göyük Kağan'ın törenine yetişmelerinin yaklaşık on dört gün sürmüş olması posta teşkilatının Göyük Kağan zamanında iyi işlediğini gösterir. Ancak hâlâ istasyon sıkıntıları vardır, çünkü coğrafi açıdan çetin olan yerlerde posta istasyonlarının olmadığı görülmektedir. Diğer bir değişle, zor coğrafyalarda kurulacak istasyonları finanse edebilecek ölçüde gelişmiş bir iaşe sistemi henüz oluşturulamamıştır³⁶⁹.

³⁶⁴ Aratsen, Bahaeddin Ögel'in verdiği bilgilere göre bir Uygur Türküdür. Ögel, *Yuan Shih*'deki kayıtlara dayanarak Aratsen'in 1229'da posta işlerine atandığını söylemiştir. Bahaeddin Ögel'e göre Aratsen'in asıl adı Hasandır ve elçilik vazifesi yapmıştır. Bunun dışında Sarı Nehrin güneyindeki topraklarda *baş daruga (yeke daruga)* olarak görev ifa etmiş ve tavsiyeleri sayesinde Chü-yung-kuan Moğollarca düşürülmüştür: Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.1, s. 340; Ögel, **Sino-Turcica: Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, s. 322-325, 344, 390.

³⁶⁵ Tohuçar, Çinggis Han'ın Batı seferindeki önemli komutanlarından olan bir Moğoldur. Barthold'a göre Çinggis'in damadıdır. Ancak Ch'i T'ang'a göre Çinggis Han'ın evladıdır: **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 181-182; T'ang, a.g.t., s. 146, 152; Barthold, **Türkistan**, s. 434-435.

³⁶⁶ Marshall, a.g.e., s. 45-48; Yuvalı, a.g.e., s. 101; Spuler, a.g.e., s. 459; **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 203-204; **Moğolların Gizli Tarihçesi**, (Çev. Mehmet Levent Kaya), s. 249; Özyetkin, **Orta Zaman Türk Dili**, s. 212-215; Kushenova, a.g.e., s. 39-40; Kemalöglü, a.g.m., s. 56; İlyas Kemalöglü, "Altın Orda Devleti", **Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizsoğulları**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 135; Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh: Compendium of Chronicles**, s. 324-325.

³⁶⁷ Posta teşkilatında atlarla ilgili ekonomik konular, çalışmanın 2.2.1. numaralı başlığında daha detaylı işlenecektir. Ancak burada posta atlarının halktan bir tür vergi olarak alındığı ve alınan atların posta istasyonlarına dağıtıldığı ifade edilmelidir: Marshall, a.g.e., s. 45.

³⁶⁸ Kushenova, a.g.e., s. 40.

³⁶⁹ Johann De Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme**, (Çev. Ergin Ayan), 1.Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon 2000, s. 114, 134; C. Raymond Beazley, **The Text and Versions of Johan De Plano Carpini and William De Rubruquis**, 2. Baskı, Cambridge University Press, Oxford, 1903, s. 130, 132.

Göyük Kağan'ın hâkimiyet döneminin (1246-1248) sonlanmasının peşinden gelen karışık bir dönemin nihayetinde tahta geçen Mongka Kağan (1251-1259) posta teşkilatının en önemli ikinci reformistidir. Göyük Kağan ve Ogulgaymış'ın dönemlerinden (1246-1251) süre gelen sıkıntılar Mongka'nın tahta geçişine (1251) kadar geçen süredeki sıkıntılarla birleşince ekonomideki gibi posta teşkilatında da bozulmalar gerçekleşmiştir. Mongka'nın ekonomideki ve posta teşkilatındaki bozulmaları gidermek adına attığı ilk adımlardan biri *ortag*ların icrâtlarını düzenlemek olmuştur. Ankbayar Danuu ve Melek Özyetkin'in verdiği bilgilere bakıldığında *ortag*ların devlet hazinesini ve imkânlarını suistimal ettiği fikri uyanır³⁷⁰. Mongka'nın reformlarına kadar *ortag*lar ellerinde *payza* bulundurmamak hasebiyle hem vergi muafiyeti hem de posta teşkilatına erişim kazanmıştır. *Ortag*ların diğer suistimalleri bir yana posta teşkilatının imkânlarını kendi şahsi işlerinde kullanması ile Göyük Kağan ve onun vefatının arkasından gelen iç çekişmeli dönemde prens ve prenseslerin, şahsi işleri için haddinden fazla *payza* yayınlayarak posta teşkilatını fazla çalıştırması birleşince posta teşkilatında at, erzak tedariki gibi hususlarda sıkıntılar yaşanmıştır. Yukarıda zikredilmiş problemleri halletmek için Mongka Kağan iki önlem almıştır³⁷¹. Birincisi, Çinggis Han döneminden itibaren dağıtılan tüm *payzalar* toplanmıştır. İkincisi, *ortag*ların posta teşkilatından ücretsiz yararlanmasına son verilmiştir. Ancak Allsen'in verdiği bilgilere göre Yuan Hanedanı zamanında tüccarların posta teşkilatını kullanmasına yönelik kısıtlamalar gevşemiştir. Bu durum göstermektedir ki Mongka'nın kısıtlamaları kalıcı olamamıştır. Diğer yandan Mongka Kağan, *Ortag*ların posta teşkilatını kullanmalarını ücretlendirmiş ve Ogödey Kağan'ın *ulak*ların posta yollarından çıkıp halkın arasına girmemelerine yönelik emirlerini şiddetle tekrarlamıştır.

³⁷⁰ *Ortag*ların en önemli faaliyetlerinden biri iltizamla vergi toplamak olmuştur. Devletin nakit paraya ihtiyacı olduğunda *ortag*lar bir bölgenin vergi gelirini toptan verip daha sonra aynı bölgenin vergilerini kendileri toplamıştır. Ancak verdiklerinden daha fazlasını kazanmak için halktan fazla vergi toplamaları halkın sırtına fazladan yük olmuştur. *Ortag*larla ilgili diğer bir husus devlet hazinesinden düşük faizli krediler alabilmeleridir. *Ortag*lar hazineye mal sağlama vaadi ile gerektiğinde hazineden berat alabilir daha sonra bu beratı nakit paraya çevirebilirlerdi. Karşılığını bulmakta sıkıntı yaşadığı takdirde de meblağ berat sahibi olan tüccarın yaşadığı bölgedeki vergilerden karşılanırdı. Ancak Göyük ve Ogul Gaymış dönemlerinde aşırı berat verilmesi bu beratların karşılığının bulunmasında büyük problem oluşturmuştur. Öyle ki *ortag*ların Mongka'nın saltanatının başlangıcında geriye dönük borç kapsamında istediği tutar 500 bin balişi bulmuştur. Mongka *ortag*ların isteğini yerine getirmişse de daha sonra *ortag*lara karşı bir takım ciddi önemler almıştır. Bunlardan birisi "hazinenin mal alımı hususunda sınıflandırmaya tâbi tutulması" olmuştur. Bu önlemi hazinenin gereksiz malları almasını önlemek ve *ortag*ların suistimalini engellemek yönünde alınmış bir karar olarak düşünmek doğru olacaktır. Ayrıca aynı önlem muhtemelen *ortag*ların berat karşılığında vermesi gereken malı verip vermedikleri hususunda da takibatın yapılabilmesini sağlamıştır. Diğer bir tedbir, *ortag*ların da vergiye tâbi tutulması ve haksızlık yaptıkları takdirde ağır şekilde cezalandırılacak olmaları yönündeki kararlardır. Bunlar haricinde Mongka Kağan'ın *ortag*ları denetlemek için memurlar atadığı da zikredilmiştir: Özyetkin, **Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü**, s. 171-172; Ankbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), 2015, s. 5; Atwood, a.g.e., s. 429.

³⁷¹ Mongka Kağan'ın *ortag*lara karşı aldığı önlemler yukarıdaki sorunlar göz ardı edilerek kimi müellif tarafından Mongka'nın devlet idaresinden anlamayarak devletin önemli organlarından biri olan *ortag*ları bloke ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Reşidüddin tarafından "bununla birlikte daha gençliğinin baharında olmasına rağmen Mongka Kağan, mükemmel bir bilgelige ve olgun bir adamın ferasetine sahipti" şeklinde tanımlanan Mongka Kağan için bu tarz bir ifadeyi kullanmak konusunda tedbirli olmakta fayda vardır. Durum yukarıdaki sorunlar ve Kubilay'ın faaliyetleri kapsamında düşünüldüğünde Danuu'nun Mongka'nın *ortag*lar hakkında yaptığı düzenlemeleri *ortag*ların devletleştirilmesinin ilk basamağı olarak görmesinin haklı olacağı kanısındayız. Bunun yanı sıra Mongka Kağan'ın devlete zararlı hale gelmiş bir kuruma çeki düzen vermeye çalıştığını da düşünmek gerekir. Mongka Kağan için söylenen söz hususunda bkz.: Johan Andrew Boyle, **The Successors of Genghis Khan**, 1. Baskı, Clombia University Press, Colombia, 1971, s. 54; Mongka Kağan'ın *ortag*lara karşı aldığı önemlerin sebepleri için bkz.: Danuu, a.g.m., s. 5; Özyetkin, **Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü**, s. 171-172, 215; Devlet, a.g.e., s. 45; V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 480; Hortog, a.g.e., s. 48; Spuler, a.g.e., s. 460.

Ogödey Kağan zamanında dahi bu uygulamanın tam oturmadığı ve ulakların halktan erzak ve ihtiyaç maddeleri aldığı Carpini'nin notlarına yansımıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki bahsi geçen alımlar Ogödey Kağan'ın acil durumlarda ulakların halkın arasına girmesini mümkün kılan yasağının suistimal edilmesi sonucu vuku bulmuştur. Bu kanun boşluğu Mongka Kağan'ın emirleri ile doldurulmuş ve ulakların meskûn mahallere girmesi kati surette yasaklanmıştır. Diğer taraftan Mongka (1251-1259), Ogödey ve Göyük dönemlerinde postanın işleyişi açısından eksik kalmış olan at kullanım kısıtlaması üzerine de düzenlemelerde bulunmuştur. Posta ulaklarının 14 attan fazlasını alması yasaklanırken ulakların almaları gerekenden fazla erzak almaması da emredilmiştir. Posta teşkilatının finansesi konusunda daha detaylı olarak işleneceği üzere Mongka Kağan posta vergisini de diğer vergilerle birlikte yeni bir yapılandırmaya tâbi tutmuştur. Mongka'nın zikredilmesi gereken bir diğer icrâtı ise sahte elçi ve ulakların ölümle cezalandırılacağını beyan etmesidir³⁷². Mongka Kağan zamanında (1251-1259) posta sorumlusu olarak Prens Kara ve Jirkodai³⁷³ gözükmektedir. Mongka'nın reformları şu şekilde değerlendirilebilir: Mongka'nın Ogödey Kağan zamanında yayınlanan emirleri tekrarlaması, ulakların Mongka dönemine (1251-1259) kadar yine meskûn mahallere girmeyi ve halkı rahatsız etmeyi sürdürdüğünü düşündürmektedir. Her ne kadar Mongka Kağanın bu alanda yayınladığı emirler tahta yeni geçen kağanın kendinden önceki yasaları tekrar yayınlayarak onaması şeklinde düşünülebilirse de ileride görüleceği üzere ulakların sebep olduğu benzer sıkıntılar Yuan Hanedanı döneminde (1280-1368) dahi varlık göstermeye devam etmiştir. Meseleye Yuan dönemini de göz önünde tutarak bir yaklaşım getirildiğinde tekrar edilen emirler daha çok aynı problemin sürmesinden kaynaklanmaktadır demek doğru olacaktır. Göyük döneminin başında at sıkıntısı söz konusu olmamasına rağmen Mongka devrinde (1251-1259) böyle bir durumun söz konusu olması, bozulmaların Göyük'ün ilk dönemlerinden sonra vuku bulduğunu düşündürmektedir. Mongka Kağanın reformlarının bir amacı da halkın sırtındaki yükü azaltmak iken diğer bir amacı posta teşkilatının gelişi güzel kullanılmasını kısıtlamaktır. Mongka'nın reformları göz önüne alındığında bir yönüyle Mongka'nın kendinden önceki posta ile ilgili kanun boşluklarını doldurmak istediği söylenebilir.

³⁷² Spuler, a.g.e., s. 460; Stein, a.g.e., s. 151-152; Cüveyni, a.g.e., s. 90-91, 490, 496; Vêr, a.g.t., s. 48-49; V. V. Barthold, **Türkistan**, s. 479-480; Devlet, a.g.e., s. 45; Alinge, a.g.e., s. 57; Temizsu, a.g.e., s. 178; Wittfogel, a.g.e., s. 365-366.

³⁷³ Türkçede “yasak” ve “yargu” gibi y ile başlayan kelimelerin Moğolca formlarının “c” harfiyle başlaması göz önüne alınmalıdır. Haricen Moğolcadan Osmanlıcaya geçtiği söylenen ve tebliğ, emir, ilan gibi anlamlara “car” kelimesinin de eski Türkçedeki “yarlık” kelimesi ile bir alakası vardır. Aynı c-y değişimini burada da görmek mümkündür. Avrupa literatüründe Moğolların “c” sesini karşılamak için “j” harfinin kullanıldığı bu bilgilere eklendiğinde Jirkodai isminin Türkçe okunuşunun Yirkodai ya da Yirkoday şeklinde olduğu söylenebilir. Çalışmamızda geçen “jam” kelimesi hususunda da bu bilgiler göz önünde bulundurulmalıdır. Yirkoday ismi için j, c ve y harfleri merkezinde erilen bilgiler “jam” kelimesi için de aynen geçerlidir: Türkçe ve Moğolca arasındaki y-c değişimi için bkz.: Zeynep Korkmaz, “Elements Common to Turkish and Mongolian and the Place of Mongolian in Turkish Language Studies”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, C. 34, 1986, s. 40. “Car” kelimesi hakkındaki bilgiler için bkz.: Osman Nedim Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Kelimeler”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, 18 (0), 1976, s. 287-288. Batı literatüründe Moğolca “c” ve Türkçe “y” harflerinin karşılıklarına örnek kullanımlar olarak bkz.: Buell, a.g.e., s. XXV; Florence Hodous, “The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire”, **Central Asiatic Journal**, C. 56, 2012/2013, s. 87-88; Christopher P. Atwood, “Validation by Holinessor Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century”, **The International History Review**, 26 (2), s. 241, 243, 247.

Çinggis döneminde kurulan ve Ogödey, Göyük ve Mongka (1251-1259) dönemlerinde gelişimini sürdüren Moğol posta teşkilatı Kubilay'ın Çin'e hâkim olmasıyla Çin sahasında da etkinlik göstermeye başlamıştır. Çin sahası için önceden mevcut olan yolların ve istasyonların Kubilay Moğolları ve postası tarafından da kullanılmaya devam ettiğini düşünmek doğaldır. Kubilay ile Moğollar Çin postasını da bünyelerine katmış ve Çin posta mirasını devralmışlardır. Ancak Kubilay Kağan ve Moğollar Çin'de var olan posta istasyonları ile yetinmemiştir. Kubilay döneminde Kuzey ve Güney Çin'de yeni posta istasyonları kurulmuştur. Özellikle eski Güney Song İmparatorluğunun başkentliğini yapmış olan Lin-an şehrinde istasyon kurma faaliyetlerinin yoğunlaştığı gözükmektedir. Posta istasyonu kurulan diğer bölgeler arasında Chiang-che Eyaleti ve Chung-shu Eyaleti ön plana çıkmaktadır. Chiang-che'nin³⁷⁴ güney kesimlerine 262, Chung-shu'ya³⁷⁵ 198 posta istasyonu kurulmuştur. Moğolların Çin'de gerçekleştirdikleri posta istasyonu kurma faaliyetleri daha çok bölgelerin ticari etkinliğini yükseltmek yönünde icrâtlardır³⁷⁶.

Kubilay Kağan'ın reformlarından biri, sıradan posta istasyonlarını daha lüks hale getirmesidir. Atwood'un verdiği bu bilgiyi Marco Polo'nun tasvirleri³⁷⁷ de desteklemektedir. Kubilay'ın diğer bir reformu Mongka'nın yaptığı gibi tahsis edilmiş *payzalar* kısıtlama getirmiş olmasıdır. Bahsi geçen uygulamanın tekrar edilmiş olması tıpkı Mongka dönemi (1251-1259) öncesinde olduğu gibi Mongka (1251) ile Kubilay'ın tahta çıkışı arasında hanedanın keyfi *payzalar* yayınlarak teşkilatı suistimal ettiğini düşündürmektedir. Çünkü Kubilay'ın bir diğer reformu olan dağıtılan atların kaydedilmeye başlaması at sıkıntısının ve denetimsizliğinin yeniden ortaya çıktığına işaret etmektedir. Öyle gözükmektedir ki, Kubilay'ın yukarıdaki son iki reformu birbiri ile alakalıdır. Kubilay Kağan'ın Moğol postası ile ilgili bir diğer faaliyeti 1275 yılında posta işlerini bir ofis ya da büro³⁷⁸ altında toplamasıdır. Tarihi veriler takip edildiğinde bunun basamak basamak gerçekleştirildiği fark edilmektedir. 1264 yılı fermanında dahi posta sorumlusunun sadece isminin zikredilmiş olması o tarihe kadar hala posta işlerinin müstakilen bir kuruma ya da ofise bağlanmamış olduğuna işaret etmektedir. Fermana adı geçen Komukai'nin sadece Çin postası ile yetkilendirilmiş olması Moğol postası ile yetkilendirilmiş başka birisinin olması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak diğerleri adına herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu konuda net bir şey söyleyecek veriye tarafımızdan rastlanamamıştır. Nihayet 1270 yılında Çin ve Moğol postasının birleştirilmesine yönelik ilk teşebbüs gerçekleştirilmiştir. Bir ofis ile posta işlerinin merkezleştirilmesinden önce geçici bir komiserlik kurulmuş ve Uriyangkadai, Otog ve Komukai posta teşkilatını yönetmek üzere beraberce bahsi geçen komiserliğin başına atanmıştır. 1275 yılında

³⁷⁴ Zhexin Xu'nun eserinde "jiangzhe" şeklinde geçer. Bölgenin ortasından Yang-tse Nehri geçmektedir. Doğusunda Huang Hai (Sarı Deniz) vardır.

³⁷⁵ Zhexin Xu'nun eserinde Zhongshu olarak geçer. Hanbalık'ın da içinde bulunduğu sahayı kaplayan bölgedir.

³⁷⁶ Zhexin Xu, *The Perceptions of Horses In Thirteenth – and Fourteenth – Century China*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University, 2015, s. 1, 33.

³⁷⁷ Marco Polo'nun posta istasyonları ile ilgili tasvirleri için bkz.: Marco Polo, a.g.e., s. 207-208; Lamb, a.g.e., s. 167.

³⁷⁸ Özkan Dayı, *t'ung-chêng yüan* için "divan" tabirini kullanmıştır. Ancak bu terimi Çin merkezli bir devlet için kullanmak tarafımızca tercih edilmemiştir. Olbricht'in "Türkçesi "ofis" ya da "büro" olan "Kurieramt" söylemi bahsi geçen kurumu nitelenmek için nispeten daha uygun görülmüştür. Buna istinaden ilgili kurum çalışmamızda "ofis" ya da "büro" kelimeleri ile nitelenmiştir.

ise Posta işleri *t'ung-chêng yüan* isimli ofisin sorumluluğu altına alınmıştır. *T'ung-chêng yüan*'ın kurulması ile posta teşkilatının daha da merkezileştirildiği, toplu hale getirildiği ve bürokratik bir yapıya sokulduğunu düşünmek doğru olacaktır. Posta ofisinde görevlendirilmiş yöneticilerin isimleri olmasa bile ofisteki rütbelere hakkında bilgiler bulunmaktadır. *T'ung-chêng yüan*'daki resmî görevler şunlardır:

- *Birinci başkanlık (ya da genel müdürlük) [yüan-shi],*
- *İkinci başkanlık [t'ung-chi],*
- *Başkan yardımcısı [fu-shi],*
- *Baş sekreterlik [k'ien-yüan],*
- *İkinci sekreterlik [t'ung-k'ien],*
- *Yönetim kurulu başkanlığı [yüan-p'an],*
- *Hesaplar meclisi [king-li],*
- *Büro sekreteri/makam sekreteri [tu-shi],*
- *Murakıp ve arşivci [chao-mo kienkuan-kou ch'eng-fa kia-ko]*

Posta teşkilatının yönetimi açısından denilebilir ki 1275 yılında kurulan ofise ya da büroya kadar posta teşkilatının yönetimi Ogödey'in kurduğu atama usulüne benzer şekilde işlemiştir. Posta teşkilatı üzerine olan teşkilatlandırmalar yazlık saray Shan-tu'da ve kışlık saray Ta-tu'da birer posta müdürlüğünün oluşturulması ile devam etmiştir. 1292 yılından itibaren eyaletlerde posta işlerini teşkilatlandırmak için müdürler atanmaya başlamıştır³⁷⁹.

Kubilay Kağan'ın başka bir reformu yeni bir posta kurmasıdır. Kubilay Kağan yüksek devlet görevlilerini denetleme ve en üst düzey meseleler için 1260 yılında posta teşkilatının alt birimlerinden biri olan *aksunguru* kurmuştur. Ta-tu ve Amur Nehrinin arasında kurulduğu bilinen 24 posta istasyonu *aksungur* postasına verilmiştir. Bu postaya has güzergâhların, istasyonların var olduğu bilindiği gibi bu posta için özel bir *payza* da hazırlanmıştır. *Aksungur* istasyonları haricinde Kubilay'ın Shen-hsi ve Beşbalık arasında başka istasyonlar kurduğu da bilinmektedir. Marton Vér bu istasyonların isyan hareketleri üzerine istihbarat akışı elde etmek ve meyve nakli için hususi kurulduğunu söylemiştir³⁸⁰. Diğer taraftan Kubilay zamanında zor coğrafi şartlara sahip olan bölgelerde de posta istasyonlarının varlık sergilemeye başladığı fark edilir. Göyük döneminde posta teşkilatının zor coğrafyalarda yetersiz kalması sorununun Kubilay döneminde nispeten halledildiği Marco Polo'nun notlarında gözükmektedir. Ulaklar açısından, Kubilay Kağan zamanına gelindiğinde yaya ulakların da gözükmeye başlamasını Kubilay Kağan'ın bir diğer reformu olarak görmek yanlış olmaz. Yaya ulaklara ait istasyonların atlı posta istasyonları arasına yaklaşık 4 kilometre arayla kurulmuş küçük köyümsü yapılar olduğu zikredilmiştir³⁸¹. Olbricht

³⁷⁹ Atwood, a.g.e., s. 259; Boyle, a.g.e., s. 280; Özkan Dayı, "Câmiü't-Tevarih'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdari Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 2015, s. 250; Olbricht, a.g.e., s. 42-47; Temizsu, a.g.e., s. 131-132.

³⁸⁰ Vér, a.g.t., s. 44, 47; Atwood, a.g.e., s. 259; Marco Polo, a.g.e., s. 212; Morgan, a.g.e., s. 91; Allsen, "Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article", s. 259.

³⁸¹ Marco Polo, a.g.e., s. 208, 210.

yaya ulakların Moğollar'a Çin'deki *ki-ti-p'u*³⁸² teşkilatından geçtiğini belirtmiştir³⁸³. İstasyonlarla ilgili diğer bir durum Kubilay Hanedanı'nda artık nehir postalarının gözükmeye başlamasıdır. Şüphesiz bunda Kubilay Kağanla beraber Moğolların Çin sahası merkezli bir imparatorluk haline bürünmesinin etkisi olmuştur. Çin sahası merkezli bir imparatorluk olmanın ve Çin topraklarının fethedilmesinin bir sonucu olarak posta teşkilatı da coğrafyaya göre şekillenmek zorunda kalmıştır. Çin'deki şehirlerarası mesafelerin bozkır yapısına kıyasla sık olması Moğol posta trafiğinde belirli farklılıkların vücuda gelmesine yol açmıştır. Diğer taraftan Güney Çinlilerin at kullanmada usta olmayışları bir problem olmuştur. Yeni coğrafyaya posta teşkilatının oturtulması esnasında zorlu bir süreç kat edildiği görülmektedir. Moğolların bugüne kadar posta teşkilatında karşılaşmadıkları problemlerle karşılaştıkları ve gelişen sorunların var olan kurallarla çözülemeyeceği görülmüştür. Problemler ilk başlarda *sheng-chi* isimli fermanlarla çözülmeye çalışılmıştır. Ancak fermanlar yetersiz gelmiş olacaktır ki, Kubilay Kağan 1281 yılında posta sistemini düzenleyen bir yönetmelik yayınlamıştır. Mezkûr yönetmelik posta ile ilgili yasa yapımının Merkezi Şansölyenin sorumluluğunda olduğunu belirtirken diğer yandan da postaya ilişkin çalışma sistemi ve suç-cezaya dair müeyyideleri içermektedir. Olbricht'in belirttiği üzere yönetmeliğe ait yasalar tamamen devrimci nitelikte olmamıştır. Ancak kopyalamaktan ziyade postaya dair eski Çin kanunlarının yeni durumlara göre yapılandırmasından oluşmuştur. Güney Çinlilerin at kullanmadaki yeteneklerinin vaziyeti onlara sadece temel tekniklerin öğretilmiş olmasında görülebilir. Bu problemin kaynağının posta ulaklarının hususi bir eğitimden geçmemesi olduğu düşünülebilir. Çünkü Moğollar için at binme eğitiminin çok bir lüzumu yoktur. Ancak yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Çinli postacılar için bu lüzum ortaya çıkmış olmalıdır. Jen-tsung³⁸⁴'un dönemi (1311-1320) dâhil olmak üzere Yuan Posta teşkilatının sıkıntıları 1320'li yıllara kadar sürmüştür. 1320 kanunlarına kadar 1291 yılında yayınlanan *Chi-yüan sin-ko* ile birlikte 1299, 1307, 1309, 1311 yıllarında fasılalarla kararnameler yayınlanmıştır. Diğer taraftan 1275 yılında kurulan ofisle pota teşkilatında vuku bulan vahdet bir süre sonra bozulmuştur ve İmparator Jen-tsung, posta teşkilatını tekrar Savaş Bakanlığı'na bağlama kararı almıştır. 1320 yılında ise bir kere daha Çin ve Moğol postası birleştirilmiş ve posta ofisine bağlanmıştır. Posta teşkilatı merkezde Çinli ve Moğol

³⁸² Sung İmparatorluğu döneminde Çin posta teşkilatı tamamen yeni temeller üzerinde şekillendirilmek zorunda kalmıştır. Bu şekillendirmeler mucibince posta istasyonlarındaki sivil ulaklar yerine askerler atanmıştır. Askeri hususiyetli bu yaya postalar *ki-ti-p'u* olarak anılmıştır. *Ki-ti-p'u*'lar yaya ulaklar olduklarından Çin'de onlar için daha kısa mesafeli posta istasyonları kurulmuştur. Benzer bir durum Moğol yaya ulakları içinde geçerlidir. *Ki-ti-p'u*'larla birlikte Çin posta teşkilatı askerleşme sürecini tamamlamıştır. Olbricht, *ki-ti-p'u* teşkilatının Moğollar tarafından benimsendiğini zikretmekle birlikte Moğol posta teşkilatında Çin posta teşkilatında olduğu kadar önemli bir yer tutmadığını da eklemiştir. Bunun sebebi Moğollar arasında atlı postanın daha baskın olması ve daha önemli bir konum elde etmiş olmasıdır: Olbricht, a.g.e., s. 38.

³⁸³ Olbricht, a.g.e., s. 38.

³⁸⁴ Buyantu Kağan ismiyle de bilinen Jen-tsung, Çinggis'in sekizinci kuşaktan torunu olup 1311'de tahta çıkmış ve 1320 yılı içerisinde hüküm sürmüş Yuan kağanıdır. Dedesi Kubilay Kağan, babası Ölceytü Kağandır. Kendinden önce tahta bulunan kardeşi Kaysan'ın ölümü üzerine tahta geçmiştir. Yuan devlet sisteminde Moğol ve Çin sistemlerini karma bir şekilde icrâ ettirmesi merkezinde oluşturduğu devlet sistemiyle ön plana çıkmaktadır: Herbert Franke, **From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yüan Dynasty**, 1. Baskı, Verlag Der Bayerischen Akademie Der Wissenschaften, München, 1978, s. 35; **Cengizin Mirasçısı: Büyük Moğol İmparatorluğu**, Samih Rifat (Ed.), 1. Baskı, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2006, s. 610-611; Neil E. McGee, **Questioning Convergence: Daoism in South China during the Yuan Dynasty**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi-Güzel Sanatlar ve Bilim Enstitüsü, 2014, s. 209; Hambis, **Documents sur l'Histoire des Mongols a l'Époque des Ming**, s. 172-178.

yöneticiler tarafından beraberce düzenlenmiş ise de durumun taşrada aynı olmadığı görülmektedir. İmparator Jen-tsung'un (1311-1320) 1320 yılı dolaylarında taşrada posta teşkilatının işleyişine bölgesel yöneticilerin karışmaması gerektiğini ve Moğol *darugaç*ilerinin posta yönetiminde olması gerektiğini emretmesi yukarıdaki fikri desteklemektedir. Yuan sahasında, şehirlere yakın konumdaki posta istasyonlarının şehir yönetiminden bağımsız hale getirilmiş olmaları da bu hususta göz önünde tutulmalıdır. Diğer yandan bu bilgiler Yuan Moğolları için istihbaratî veri akışının en temel organı olan postanın ne derece hassas bir konuma sahip olduğunu yansıtırken Çin sahasında da *darugaç*ilerin varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir³⁸⁵. Yukarıdaki bilgilere göre Moğollar, posta işlerine Çinlileri fazla müdahale ettirmek istememiştir. 1331 yılında Moğol ve Çinlilerin ortaklaşa girişimiyle bir dizi yenilik daha yapılmıştır. Ancak bu yeniliklerin özellikle klasik Çin etkisi taşıması söz konusudur. Posta teşkilatını ilgilendiren son düzenlemeler de 1346 yılında yapılmıştır³⁸⁶.

2.2.1. Merkezî Moğol İmparatorluğu'nda Postanın İşleyişi ve Mali Kaynakları

“Posta teşkilatı” dendiğinde akla ilk gelen şey haber ve istihbaratın süratli bir şekilde gitmesi gereken yere gönderilmesi ise de Moğol posta teşkilatının karakteri sadece haber taşıma üzerine kurulu olmamıştır. Moğol posta teşkilatının (*yamın*), haber taşımanın yanı sıra vergilerin nakli, devlet adamları ve elçilerin gitmeleri gereken yerlere ulaştırılmaları, savaş esnasında orduya erzak taşınması, başkente meyve nakli, tüccarlara binek sağlama, istihbaratî bilgi aktarımı, emirlerin iletilmesi gibi nakliyyeyi de kapsayan vazifeleri mevcuttur³⁸⁷. Kubilay öncesi Moğol posta teşkilatının üç alt dalı vardır; bunlar *tayan*³⁸⁸ *yam/morin yam*, *tergen yam* ve *narin yam*'dir. *Yuan Shih*'de bu üç dal *morin yam* (Çince transkripsiyonu ile *mo-lin/mu-lien*), *tergen yam* (*t'ie-li-kan/t'ie-lie*) ve *narin yam* (*na-lin/na-lien*) şeklinde geçmektedir. Bunlardan *morin yam* atlı posta olarak tarif edilmiştir. Reşidüddin'de ise *morin yam* zikredilmeksizin *tayan yam* isimli sıradan posta olarak tanımlanan bir postadan bahsedilmektedir. Bu takdirde atlı posta ve sıradan postanın ayrı yapılar olduğu düşünülürse ortaya karmaşık bir durum çıkacaktır. Bu karmaşıklık Thomas Allsen'in ve Marton Vér'in *morin yam* ile *tayan yamın* aynı algılanabileceğini söylemesi ile bir nebze çözülmektedir. Eğer durum böyle ise Çin ve İlhanlı kaynakları aynı kurum için farklı isimleri kullanmıştır. Tahmin edileceği üzere *morin/tayan yam* posta teşkilatının resmî görevlilerinin ve elçi heyetlerinin kullandığı koludur³⁸⁹. Her ne kadar *tayan* kelimesinin tam olarak

³⁸⁵ Xu, a.g.e., s. 33-35.

³⁸⁶ Temizsu, a.g.e., s. 133-136; Olbricht, a.g.e., 44-46, 53-54.

³⁸⁷ M. Baron C. D'ohsson, **Moğol Tarihi**, (Çev. Ekrem Kalan ve Qiyas Şükürov), 1. Baskı, IQ yayınları, İstanbul, 2006, s. 228; Boyle, a.g.e., s. 219; Morgan, a.g.e., s. 90; Thomas T. Allsen, “Mongols as Vectors for Cultural Transmission”, **Cambridge History of Inner Asia: the Chingissid Age**, 2. Baskı, New York, 2009, s. 144-145; Cüveni, a.g.e., s. 508; Karénina Kollmar-Paulenz, **Die Mongolen von Dschingis Khan bis Heute**, 1. Baskı, Verlag C. H. Beck, München, 2011, s. 41-42.

³⁸⁸ Bu kelime Barthold'un *Türkistan* isimli eserinde *bayat* ya da *tiyan* şeklinde geçmektedir. Ancak Edgar Blocht'un Câmîü't-Tevârîh üzerine yaptığı edisyon kritik çalışmasında bahse mevzu olan kelime “تایان” şeklinde görünmektedir. Diğer taraftan W. M. Thacston'un çevirisinde kelime yine karşımıza “*tayan*” formuyla çıkmaktadır: Blochet, a.g.e., s. 42, Rashidüddin Fazlullah, a.g.e., s. 325.

³⁸⁹ Vér, a.g.t., s. 44; Boyle, a.g.e., s. 62; Allsen, “Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article”, s.257-258.

anlamı bilinmemekteyse de Allsen kelimesinin “sıradan” anlamını ifade etmek için kullanıldığını düşünmektedir. Bu takdirde *tayan yam* sıradan posta anlamını taşımaktadır. Sonuç olarak *Tayan/Tiyan yam* ya da Çin kaynaklarının deyimiyile *morin yam*, sıradan posta işlerini yürüten postadır. *Tergen yam* “*vagon istasyonu*” olarak çevrilmiştir. Taşımacılıkta kullanılmış olup *yam* teşkilatının nakliye koludur ve daha ziyade tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Allsen, *Tergen yam*’ın Çince formununun *tie-li-gan* ya da *tie-li-chien chan* şeklinde olduğunu belirtmiştir³⁹⁰.

Narin kelimesinin özel, hususî, hükümdara has, kısıtlı, ince, narin, kaliteli gibi anlamlara geldiği ve *narin yamın* acil askeri işler için kurulduğu Olbricht, Blochet, Doerfer ve Allsen tarafından eserlerinde belirtilmiştir. *Narin yam*, E. Blochet tarafından “gizli posta, daha doğrusu kağana has posta”³⁹¹ şeklinde ve Doerfer tarafından“(…) *narin yam* (na-lin, na-lien), sadece askeri acil meseleler için gizli posta, (daha açık olarak: bizzat hükümdarın karar vermesi gereken önemli meseleler için)”³⁹² şeklinde tanımlamıştır. Danuu, yukarıdaki fikirlerden farklı olarak *narin yamın* sadece nakliye ve ticari amaçlı kullanıldığını işaret etmiştir. Danuu konu ile ilgili olarak “Lâkin Reşidüddin’in yazdığından *narin yam* ise Çin’den Moğolistan’a gelen malların nakliyatı için ticari amaçlı kullanıldığı aşikârdır” demiştir³⁹³. Ancak hal böyle olunca ne için posta teşkilatının bu kolunun “narin” yani, “hükümdara has olan”³⁹⁴ şeklinde tanımlandığı sorunsalı ortaya çıkacaktır. Tam da bu noktada Çin kaynakları tamamlayıcı bir rol oynamaktır. Olbricht, Çin kaynaklarından *Yüan-shih*’nin ana kaynakları arasında olan *King-shi ta-tien* (1331)’den referans vererek *narin yamın* acil askeri meselelerde kullanılan gizli posta özelliğine sahip olduğunu belirtmektedir ki onun fikirleri de Boyle ve Buell tarafından da kabul edilmiştir³⁹⁵. İki kaynağın verdiği bilgiler bir arada düşünüldüğünde *narin yamın* hem bir nakliye hem de askeri istihbarat teşkilatı olduğu görülmektedir. Ancak *narin yamın* istihbarat teşkilatı olma özelliğini, Kubilay Kağan tarafından kurulan *aksungur* postası ile karıştırmamak gerekir. İki teşkilat da hususiyetleri bakımından istihbarat teşkilatıdır. Fakat görev sahaları farklıdır. *Aksungur* postası yüksek devlet görevlilerinin yazışmalarını temin ve olası isyan hareketlerini önceden haber almak noktasında³⁹⁶, *narin yam* ise askerî meseleler noktasında kurulmuş teşkilatlardır. En önemlisi *narin yam*, kağana özel postadır demek yukarıdaki bilgilerin ışında mümkündür. Diğer yandan Reşidüddin’in verdiği bilgilerde *narin yamın* Ogödey tarafından kurulduğu görülmekle beraber nakliye sahasında kullanımı olduğu da görülmektedir. Ancak nakliye sahasındaki kullanımının *tergen yam* gibi genel bir durumu söz konusu olmaktan ziyade Kuzey Çin ve Karakorum arasında işleyen hususi bir durumu söz konusu olmuştur. Kuzey Çin ve Karakorum arasında her bir beş fersahta bir *narin yam* vardır ki,

³⁹⁰ Boyle, a.g.e., s. 62; Ver, a.g.t., s. 44; Olbricht, a.g.e., s. 45; Allsen, “Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article”, s. 258.

³⁹¹ “La poste secrète, ou plutôt la poste particulière”: Fadl Allah Rashid Ed-din, a.g.e., s. 311.

³⁹² “(…) *narin jam* (na-lin, na-lien), die "Geheimpost", nur für dringliche militärische Angelegenheit (genauer: nur für dringliche Dinge, über die der Herrscher persönlich entscheiden mußte (...))”: Doerfer, a.g.e., C. 1, s. 514.

³⁹³ Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti’nde Vezaret**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 40.

³⁹⁴ Barthold, **Türkistan**, s. 479.

³⁹⁵ Olbricht, a.g.e., s. 45; Boyle, a.g.e., s. 62; Buell, a.g.e., s. 168.

³⁹⁶ Vér, a.g.t., s. 44, 47; Atwood, a.g.e., s. 259; Marco Polo, a.g.e., s. 212; Morgan, a.g.e., s. 91.

toplamının 37 adet posta istasyonu ettiği Reşidüddin³⁹⁷ tarafından belirtilmiştir. Her istasyona yaklaşık 1000 kişilik koruma birliği koyulduğu bilinmektedir. *Narin yamın* nakliye ayağı aracılığıyla Kuzey Çin ve Karakorum arasında her gün 500 adet yük arabasının erzak maddesi çektiği gözükmetedir. Kubilay Kağan ile kardeşi Arık Buka'nın taht mücadelesi esnasında Kubilay Kağan'ın Karakorum'a erzak akışını kesmesi sonucu Moğol merkezinin kıtlıkla karşı karşıya kalmış olduğunun bildirilmesi hem *narin yamın* hem de Kuzey Çin'in Moğol imparatorluğu nezdindeki önemine ışık tutmaktadır³⁹⁸. Yukarıdaki bilgiler ışığında *narin yamın* diğer posta kollarının işlevini bünyesinde barındırarak onların hizmetlerini tek bünyede kağana has bir şekilde icrâ ettiği söylenebilir. Yukarıda görüldüğü üzere *Tayan yam/morin yam* atlı posta olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi Kubilay döneminde kurulan yaya posta teşkilatı *güükçi/güyükçi*³⁹⁹leri, *Tayan yam/morin yam*'dan ayırmak olmalıdır. Kubilay sonrasındaki posta kolları da göz önüne alınırsa Moğol posta teşkilatı çatısı altın toplamda beş alt birim çalışmaktadır.

Moğol posta teşkilatını ilgilendiren diğer bir husus, ulakların ve istasyonların işleyiş tarzıdır. Moğol posta teşkilatının kuryeleri *ulaklar* (atlı posta kuryeleri) ve *güükçi/güyükçiler* (yaya posta kuryeleri) olmak üzere ikiye ayrılır⁴⁰⁰. Ulaklar, istasyondan istasyona at değiştirerek gider. Pers sistemindeki gibi istasyondan istasyona biniciler değişmez. Ancak *güükçi/güyükçilerin* sistemi farklıdır. Onlar kendilerine has inşa edildiği bilinen istasyonlarda ellerindeki doküman ya da taşıdıkları her ne ise onu yeni bir yaya ulağa teslim ederler ve diğer istasyona kadar teslimatı farklı bir yaya ulak gerçekleştirir. Bu şekilde her istasyonda yaya ulaklar değiştirilerek doküman gitmesi gereken yere ulaştırılır. Posta iletme görevlilerinin vergiden muaf olduğu bilinirken iyi bir maaş aldıkları da Marco Polo tarafından bildirilmiştir. *Ulaklar* posta istasyonuna yaklaştığı zaman boru çalardı. *Güükçi/güyükçiler* posta istasyonuna yaklaştığı zaman ise kuşaklarındaki zillerin sesi posta istasyonunu yaklaşan bir kurye olduğu hakkında uyarırdı. Böylece posta istasyonları atlı ya da yaya ulakların yaklaştığını anlar ve atlı posta için bineceği atı, yaya ulak için dokümanı devralacak öteki kuryeyi hazır ederlerdi. Posta kuryelerinin maaşlarının iyi olması onların halktan mal biriktirmek hevesiyle aşırı alım yapmasını önlemeye yönelik bir tedbir olmalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere posta görevlilerinin halkın arasına girip yolculuk esnasında ihtiyaç duydukları malzemelere el koyarak halkı rahatsız etmelerini önlemek maksadıyla alınan diğer bir önlem Ogödey döneminde posta yollarında postacıların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek posta istasyonlarının kurulmasıdır. Ancak posta görevlilerinin vergi muafiyeti Ogödey Kağan'dan sonra getirilmiş olmalıdır. Çünkü *Hei-ta Shi-lu*'nun verdiği bilgilere göre⁴⁰¹ 1236 yılındaki vergi düzenlemeleriyle birlikte posta görevlilerinden daha az vergi alınıyordu. Postacıların ve elçilerin bu istasyonlardan

³⁹⁷ Rashiduddin Fazlullah, a.g.e., s. 328-329.

³⁹⁸ Yakubovskiy, a.g.e., s. 39; Boyle, a.g.e., s. 62; Jackson, a.g.m., s. 35; Vër, a.g.t., s. 44; Kushenova, a.g.e., s. 40; Spuler, a.g.e., s. 460; Danuu, a.g.t., s. 40; Rashiduddin Fazlullah, a.g.e., s. 328-329; Spuler, a.g.e., s. 459-460.

³⁹⁹ Çince belgelerde “gui-chi” ve “gui-yu-chi” şeklinde geçmektedir; Allsen, “Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article”, s. 246.

⁴⁰⁰ Buell, a.g.e., s. 168; Yakubovskiy, a.g.e., s. 36; Morgan, a.g.e., s. 93.

⁴⁰¹ **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 127; Marco Polo, a.g.e., s. 207-212.

yararlanabilmesi, ellerinde *payza* bulundurmaları ile mümkündür. Ancak çok acil durumlar söz konusu olduğunda *payza* aranmadığı da Moğol posta istasyonunun işleyişi hakkında verilen bilgiler arasındadır⁴⁰². Elçilere de *payza* verilmiştir. Ellerindeki *payza* sayesinde yabancı elçilerin diğer hizmetlerin yanı sıra imparatorluk içinde koruma birliği elde edebildiği de Marco Polo'nun eserinde belirtilmektedir⁴⁰³. Kuryelerin iletim hızı, haberin ve durumun aciliyetine göre değişiklik sergiler. Günde 25 milden 200-300 mile kadar varan mesafelerin kat edildiği Marco Polo, Reşidüddin⁴⁰⁴ ve Morgan tarafından zikredilmiştir⁴⁰⁵. Ayrıca posta teşkilatının hızı, sistemin işlediği dönemin sergilediği duruma göre de değişmektedir. Posta teşkilatının ilk ıslahatçısı olan Ogödey Kağan'ın ölümü (1259), Macar topraklarına aynı ay içinde varmışken Mongka Kağan'ın ölümünün (1259) Suriye'deki Hülagû'ya varması daha uzun süre almıştır. Mongka'nın ölüm haberinin daha uzun sürede ulaşmasının sebebi Mongka'nın son zamanlarında posta teşkilatının tekrardan suistimal edilmeye başlaması hasebiyle sistemin bozulmasından kaynaklanmalıdır. Marco Polo'nun sabah vakti Hanbalık'da toplanan meyvelerin ertesi günün akşamı Shang-tu'ya vardığını söylemiş olduğu göz önüne alınırsa nakliyenin sağlıklı bir şekilde işlediğini düşünmek doğru olur⁴⁰⁶.

Posta istasyonları bünyesinde tahıl depolarının yanı sıra ahır ve konaklama yeri de bulunmaktadır. Ahırlarda kesmelik koyun, sağımlik kısrak ve öküz gibi hayvanlar tutulmuştur. Her bir posta istasyonunda 20 adet at bakıcı, 20 adet at, istasyon sorumlusu ve kâtip görevlendirilmiştir. Ogödey zamanında 20 olan at sayısının Kubilay döneminde 400'e çıktığı görülmektedir. Marco Polo, posta teşkilatının idaresi altında 200.000'den çok posta atının işlediğini belirtmiştir. Ayrıca Marco Polo posta teşkilatının idaresi altındaki bütün atların aynı anda kullanımda olmadığını ve yarı yarıya kullanıldığını zikretmiştir. Marco Polo, posta atlarının kullanımı hakkında atların yarısı işlerken diğer yarısının besiyeye çekildiğini ve işleyen atların kullanımları sona erdiğinde önceden beside olan atlarla değiştirildiklerini söylemiştir. Böylece atlar dönüşüm içerisinde kullanılmıştır. *Yam* istasyonlarında yedek atlar gibi yedek biniciler de bulundurulmuştur. Moğol posta istasyonlarının ipeklerle süslü, lüks ve rahat, Marco Polo'nun tabiriyle krallara layık yerler oldukları bilinmektedir. Marco Polo'nun tarif ettiği yerlerin sıradan kuryelerin kaldıkları kısımdan ziyade önemli kişilere tahsis edilen özel yerler olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yüksek rütbelilerin konakladığı yerler ile sıradan kuryelerin konakladığı yerler aynı istasyon bölgesinin parçalarıdır⁴⁰⁷.

⁴⁰² Atwood, a.g.e., s. 258-259; D'ohsson, a.g.e., s. 240; Boyle, a.g.e., s. 219; Morgan, a.g.e., s. 91-92; Marco Polo, a.g.e., s. 210-211; Marshall, a.g.e., s. 45-46; Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini, **The History of the World-Conquerors**, (Çev. J. Andrew Boyle), C. 1, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge, 1958, s. 33; Yakubovskiy, a.g.e., s. 39; Vér, a.g.t., s. 44-47; Spuler, a.g.e., s. 459-460; **Secret History of Mongols**, s. 276-277; **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Mehmet Kaya), s. 249-250; **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 204; Kushenova, a.g.t., s. 43; Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığının Kuruluşu**, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 133.

⁴⁰³ Marco Polo, **Geziler Kitabı**, (Çev. Ömer Güngör), 1. Baskı, Yol Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 12.

⁴⁰⁴ Reşidüddin'de mesafe 60 fersah olarak verilir. Morgan'ın verdiği bilgilere göre 60 fersah takriben 200 mil etmektedir. 1 mil, yaklaşık 1,6 km'dir. 1 fersah, yaklaşık 5,7 km'dir : Morgan, a.g.e., s. 92; Rashiduddin Fazlullah, a.g.e., C. 3, s. 717

⁴⁰⁵ Morgan, a.g.e., s. 92; Rashiduddin Fazlullah, a.g.e., C. 3, s. 717.

⁴⁰⁶ D'ohsson, a.g.e., s. 240; Morgan, a.g.e., s. 92; Marshall, a.g.e., s. 46; Vér, a.g.e., s. 46; Lamb, a.g.e., s. 162; Marco Polo, a.g.e., s. 210, 212; Buell, a.g.e., s. 168; Silverstein, a.g.e., s. 150.

⁴⁰⁷ Marco Polo'nun verdiği bilgiler için bkz.: Polo, a.g.e., s. 209, 207, 211.

Yukarıdaki tüm bilgileri göz önünde bulundurarak istasyonların birden çok bölmesi olan yapılar olduğunu düşünmek doğru olacaktır. Posta istasyonları normal bir posta atlısının bir günde kat edebileceği mesafede (yani birbirine ortalama 30 mil, 40-50 km uzaklıkla) kurulmuştur. *Narin yama* ait posta istasyonları daha kısa mesafelerle (yaklaşık 30 km. arayla) kurulmuştur. Yaya ulakların posta istasyonları ise atlı postaların durakları arasına rast gelecek şekilde üçer mil ara ile kurulmuştur. Yaya postacıların istasyonları doğal olarak atlı posta istasyonlarından küçük olmuştur⁴⁰⁸.

Her istasyonun başında bir yönetici mevcuttur. Rubruck *yamların* başındaki yöneticilere de *yam*⁴⁰⁹ dendiğini belirtmiştir. *Yam* isimli istasyon yöneticileri, istasyonların bütün yönetiminden ve işesinden sorumludur. Gelen ulakların notlarını tutan kâtipler de bu istasyon şefinin emri altında olmalıdır. Bu kâtipler postacıların istasyona geliş ve istasyondan çıkış saatlerini ve istasyona gelip giden malzemeleri de not etmişlerdir. Aylık olarak gelen müfettişler hem istasyonun işleyişini hem de kâtiplerin tutmuş oldukları notları denetleyerek kurallara uygun olarak çalışmayan posta görevlilerini cezalandırır⁴¹⁰. Ancak burada belirtmek gerekir ki denetim süresi hakkında farklı bilgiler verilmiştir. Kushenova istasyonların yıllık denetlendiğini G. Chaliand'ın *Göçebe İmparatorluklar* isimli eserini referans göstererek bildirmiştir⁴¹¹. Chaliand ise *Târih-i Cihângüşâ*'ya referans vermiştir⁴¹². İlgili bilgi, Cihângüşâ'nın "Cengiz Han'ın Ortaya Çıktıktan Sonra Koyduğu Kurallar ve Buyurduğu Yasalar" ana başlığı altındadır⁴¹³. Bu durum yıllık denetimin Çinggis döneminden sonra daha kısa aralıklarla gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Ancak uygulamaya ne zaman geçildiği hakkında net bir bilgi yoktur. Marco Polo'nun beyanlarında denetim süresinin aylık olduğu göz önüne alınırsa Çinggis ve Kubilay dönemleri arasında yürürlüğe konulduğu düşünülebilir. Göyük döneminin posta teşkilatı açısından sorunlu olduğu göz önünde tutulursa Ogödey ya da Mongka (1251-1259) ya da Kubilay Kağan dönemlerinden birinde denetimin sıkılaştığını söyleyebiliriz. İsmi sayılmış üç kağan da posta teşkilatı açısından reformist kağanlardır. İstasyonlarda tutulan raporlarla ilgili olarak Cüveynî'nin verdiği bilgiler incelendiğinde istasyonların denetime tâbi tutulmasının bir diğer aracı da posta istasyonlarından merkeze rapor yollanılmasının istenmesidir. Gönderilen raporlarla bir yandan istasyonların ihtiyaçlarının merkeze bildirildiği görülürken diğer yandan istasyonların denetim altında tutulmak istendiği anlaşılmaktadır⁴¹⁴. İstasyon yöneticilerinin üzerinde ise birden çok vazifeye sahip olan

⁴⁰⁸ **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 204; Spuler, a.g.e., s. 459; Vér, a.g.t., s. 46; Siverstein, a.g.e., s. 147; Yakubovskiy, a.g.e., s. 39; Polo, a.g.e., s. 209, 207, 211; D'ohsson, a.g.e., s. 240; Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, s. 291-292; Marshall, a.g.e., s. 45; Devlet, a.g.e., s. 45.

⁴⁰⁹ Ancak *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserin Kozin çevirisinde istasyon yöneticilerinin *yamçin* olarak anıldığı da zikredilmiştir. Bu yönde bilgi veren telif eserlerde istasyon şeflerini *yamçin* adıyla görmek de mümkündür. Bkz.: Yakubovskiy, a.g.e., s. 39, Vér, a.g.e., s. 46.

⁴¹⁰ D'ohsson, a.g.e., s. 240; Atwood, a.g.e., s. 259; Wilhelm von Rubruck, a.g.e., s. 53, 78, 80, 88; Lamb, a.g.e., s. 165, 167; Marco Polo, a.g.e., s. 210-211.

⁴¹¹ Kushenova, a.g.e., s. 40.

⁴¹² G. Chaliand, **Göçebe İmparatorluklar: Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy – XVI. yy**, (Çev. Engin Sunar), 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s. 138.

⁴¹³ Cüveynî, a.g.e., s. 85, 91.

⁴¹⁴ Cüveynî, a.g.e., s. 90.

*daruga*çiler vardır. Posta istasyonlarının yönetimi bölgesel yöneticilerin yanında bulunan *daruga*çi isimli görevlilerin emri altındadır. İstasyonlar hangi *daruga*lığın sınırı içerisindeyse o *daruga* tarafından yönetilmektedir. Posta istasyonlarının ihtiyacı için toplanan vergi dâhil umum vergilerin toplanmasından, posta atlarının yüksek seviyede tutulmasından, emri altındaki istasyonların ihtiyacı için toplanacak maddelerin toplanmasından sorumlu olmasına bakılırsa *daruga*çilerin ekonomik açıdan *yam* teşkilatının içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca nüfus sayımı yapma vazifesi bulunması hasebiyle *daruga*, *yamları* finanse edecek halkın teşkilatlandırılmasında da rol sahibidir⁴¹⁵.

Kağanların bir nevi özel timi, koruması olan *Keşikler* (*k'esikt'oyk/keshik/kezik*) posta teşkilatını denetleyen diğer bir kurumdur⁴¹⁶. *Karakçi* isimli koruma birlikleri yolların güvenliğini temin etmekle görevlendirilmiştir. *Karakçilerin*, yolların güvenliğini sağlamanın yanı sıra istihbarati bilgi elde etme ve isyanları bastırma gibi görevleri de vardır⁴¹⁷.

Kubilay dönemindeki düzenlemeler ile yukarıda belirtildiği üzere postanın yönetimi bir *T'ung-chêng yüan* isimli bir ofise devredilmiştir. Merkez Moğolları'nın Yuan evresinde (1280-1368) ise posta istasyonları arasındaki mesafenin 30 kilometreye düştüğü görülmektedir. Çin sahasında kurulan posta istasyonlarının kaleler ve şehirlerle bağlı olacak şekilde kurulmuş olduğu ve şehirlere yakın olan istasyonların şehir kapılarına yakın yerlere inşa edildiği bilinmektedir⁴¹⁸.

Posta teşkilatının finans sistemi dönemlere göre değişiklik sergilemiştir. Çinggis Han döneminde posta istasyonları var ise de Ogödey döneminde olduğu gibi postacıların tüm ihtiyaçlarıyla donatılmış ya da ulakların tamamen istasyonların imkânlarından faydalanmış gözükmemektedir. Çünkü Çinggis Han döneminde elinde payza bulunduran kişinin halktan kimselerin atına, yiyeceklerine el koyma gibi hakları vardır. Diğer taraftan her hangi bir bölgedeki halkın, yöneticisinin elçi ve ulaklarına binek sağlama, erzak verme gibi yükümlülükleri mevcut olmuştur. Bahsi geçen yükümlülüğe *ulağa shiğüsü* denmiştir. Ogödey'in kurduğu uygulamada yine postaların ihtiyacı halk tarafından karşılanmıştır. Ancak Ogödey'in getirmiş olduğu düzenle hem posta kuryelerinin halkın arasına girmesinden kaynaklı huzursuzluğun önüne geçilmiştir, hem de önceden keyfi bir şekilde malzeme tedarik eden ulakların ihtiyacı bir düzene sokulmuştur⁴¹⁹.

⁴¹⁵ Jackson, a.g.m., s. 35; Allsen, a.g.m., s. 252; Aigle, a.g.m., s. 71-72; Prwadin, a.g.e., s. 202; Buell, a.g.e., s. 147; Özyetkin, a.g.e., s. 144; Özcan, a.g.e., s. 388; Spuler, a.g.e., s. 372, 506; Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", s. 192; Silverstein, a.g.e., s. 156; Lamb, a.g.e., s. 168.

⁴¹⁶ Charles Melville, "The Keshig in Iran: The Survival of Royal Mongol Household", **Beyond the Legacy Genghis Khan**, 1. Baskı, Brill, Leiden, 2006, s. 139; Grigor of Akanc', a.g.e., s. 77.

⁴¹⁷ Lessing'in sözlüğündeki "görmek" anlamına gelen *XARAX* /Karak (Kara-) kelimesinin anlamına bakıldığı takdirde *karakçi* kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı *gözcü*dür: Ferdinand D. Lessing, **Mongolian-English Dictionary**, 1. Baskı, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1960, s. 932; Allsen, "Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article", s. 244.

⁴¹⁸ Xu, a.g.e., s. 34.

⁴¹⁹ Yuvalı, a.g.e., s. 101, 267; Vér, a.g.t., s. 147; Silverstein, a.g.e., s. 152; Kafalı, **Altın-Orda**, s. 133; Mustafa Kemal Özden, **Belgeler Işığında Cengiz Han ve Hayatı**, 1. Baskı, Dizgi Ofset, Konya, 2013, s. 59; Marshall, a.g.e., s. 46; Barthold, **Türkistan**, s. 479; Kemaloğlu, a.g.m., s. 56-57; Alinge, a.g.e., s. 55; B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimâî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, (Çev. Abdülkadir İnan), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 237; Mustafa Uyar, "Gazan Han'ın İlhanlı Ordusunu Reformasyonu", Mehmet Ali Hacıgökmen (Ed.), **Büyük Selçuklu**

Önceki düzende halk adeta ulağın insafına kalmış gibidir. Ogödey'in finans programı her iki tümenin⁴²⁰ bir posta istasyonunu tedarik etmesi temelinde ayarlanmıştır. Marco Polo'nun verdiği bilgilere göre posta istasyonunun kurulacağı yere önce halk yerleştirilerek bölge işlenir, ardından bir istasyon kurularak onun ihtiyaçları bölgeye daha önce yerleştirilmiş halkın üretimlerinden karşılanırdı. Ankbayar Danuu'nun *Hei-ta Shi-lu* çevirisine göre Ogödey döneminde posta vergisini vali⁴²¹ ve noyanlar ayarlamaktadır. İstasyonun yapım sürecinde ve diğer ihtiyaçlarında halk angarya usulüyle çalıştırılmıştır. Her ne kadar Moğollar vergi tarhi açısından halkı hane üzerinden sayma yoluna gitmişlerse de angarya ve askeri hizmetlerde çalıştırılacak insan gücünü tespit için aile bireylerinin yaş ve cinsiyetini de defterlere kaydetmişlerdir. Görülmektedir ki, tümenler sorumluluklarındaki saha içerisindeki posta istasyonlarının (*yamın*) kurulmasından işlemesine kadarki tüm süreçte posta teşkilatı bünyesinde hizmet etmektedir. Silverstein'in bu konuda verdiği bilgiler incelendiğinde çok dikkat çekici bir detay ortaya çıkar. Moğollar emri altındaki toplumları uzmanlıkları ve yetenekleri doğrultusunda kullanmıştır. Bunun bir örneği olarak dağlarda yaşayan Bekrin isimli bir kabilenin Hülagû tarafından dağlık posta bölgelerinde vazifelendirildiği Silverstein'in eserinde görülmektedir. Bekrin Kabilesi, Doğu Türkistan'dan gelmiş olduğuna göre kağan tarafından Hülagû Han'a gönderilmiş olmalıdırlar. Bahsi geçen durum, Moğolların posta konusunda topoğrafik hususları da göz önünde bulundurdıklarını işaret ederken Moğol-Türk imparatorluğunun teşkilatçı ve disiplinli yapısının etkileyici bir yansımasıdır⁴²².

Mongka Kağan döneminde (1251-1259) getirilen vergi reformu ile *yamın* finans sistemi de değişikliklere uğramıştır. Mongka Kağan nüfus sayımı yaptırdıktan sonra Moğolların daha önceki dönemlerinde yürürlükte olan karmaşık vergi sistemini düzene oturtmaya çalışmıştır. Cüveynî'nin verdiği bilgilere göre farklı cins vergilerin tek bir çatıda toplanmış hali olan *kopçur* vergisi Mongka zamanında (1251-1259) oluşturulmuştur. *Kopçur* vergisi konusunda karıştırılmaması gereken durum onun Mongka Kağan öncesi yapısının 1/10 oranında hayvan vergisi olmasıdır. Bunun yanı sıra Mongka öncesi dönemde posta teşkilatı için *kopçur* adı altında "ekstra" vergi alımları yapıldığı Cüveynî tarafından belirtilmiştir. Ancak Mongka'den sonra *kopçur*, türlü vergileri bünyesinde barındıran konglomeramsı bir çatı vergi haline gelmiş ve posta vergisinin içinden alındığı bir vergiye dönüşmüştür. Cüveynî'nin verdiği bilgilere göre Mongka öncesinde *kopçur* adı altında alınan posta vergisi "ilave" ya da "ekstra" bir vergi iken Mongka sonrasında *kopçur* posta vergisinin içinden alınan "esas" vergi haline gelmiştir. Mongka sonrasında *kopçur* haricinde yine de ekstra posta vergileri alındığı Cüveynî'nin verdiği bilgiler arasındadır. *Kopçur* reformu ilk gerçekleştirildiğinde zenginler için avantajlı ancak fakirler için dezavantajlı bir durum doğmuştur.

Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine: Mehmet Altay Köymen Armağanı, 1. Baskı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011, s. 271.

⁴²⁰ Özyetkin, a.g.e., s. 100; Cüveynî, a.g.e., 430.

⁴²¹ "Vali"den neyin kastedildiği burada net değildir. *Daruğaçilerin* görevlerine bakıldığında her halde vergiyi düzenleyen onlar da olabilir. Ama burada geçen "vali" söylemi tarafımızca eyalet yönetiminde olan kişi olarak algılanmıştır.

⁴²² Marco Polo, a.g.e.,s. 208; Silverstein, a.g.e., s. 156-157; Chaliand, a.g.e., s. 137; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 125; hane ve birey sayımı hakkındaki bilgi için bkz.: Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism: the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259**, 1. Baskı, University of California Press, California, 1987, s.

Ardından bir düzenleme daha geçiren *kopçurun* son haline göre kağan Mongka zenginden 500 dinar alındığı takdirde fakirden 1 dinar alınmasını buyurmuştur. Mongka sonrası dönemdeki *kopçura* ilave olarak toplanan ekstra posta vergisi fakirden 1, zenginden 10 dinar ölçüsünde alınmıştır⁴²³.

Allsen'in verdiği bilgilere göre Ogödey devrinde aynî ve nakdî vergiler birliktelik sergiler. *Hei-ta Shi-lu*'da vergilerin bozkır ve Kuzey Çin'in yerleşik halklarına göre değişiklik sergilediği gözükmektedir. Bozkır bölgesindeki vergi alımlarını sayarken binek, araba, et ve kıymık ile iş gücü sayılırken yerleşiklerle ilgili alımlarda para, ipek, pirinç, teçhizat sayılmıştır. Yukarıdaki bilgilerin yanı sıra Allsen'in verdiği bilgilere göre Mongka (1251-1259) devrinde de nakit para bazlı vergi ile aynî vergiler birliktelik sergilemiştir. Göçebeler, posta teşkilatının binek ihtiyacını karşılarken yerleşikler, erzak ihtiyacını ve istasyonların bakımını karşılamakla yükümlü olmuştur. Bu paragraftaki bilgiler ışığında söylenebilir ki, Ogödey devrinden Mongka devrinin (1251-1259) sonuna kadar posta ile ilgili vergiler nakdî alımları, aynî alımları ve angaryayı kapsamaktadır⁴²⁴. Yerleşik halktan para, erzak ve tarım ürünleri alınırken, göçebelere de göçebelerin imkânlarına uygun olarak binek, araba ve hayvansal ürünler alınmıştır. *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki bilgiler⁴²⁵ bu bilgilere eklendiğinde göçebelere binicilerin alındığı da düşünülebilir.

2.3. Moğol Posta Teşkilatında Çin Etkisi

Çin posta teşkilatının Moğol posta teşkilatını ne ölçüde etkilediğini tespit etmek için iki posta sisteminin dinamiklerini karşılaştırmak gereklidir. Bunun yanı sıra Çin posta teşkilatının Moğol posta teşkilatının hangi evresini etkilediği de konu için önemlidir.

Çin posta teşkilatının dinamikleri hususunda belirtilmesi gereken ilk husus Çin'in coğrafyası ile ilgilidir. Hem coğrafyanın bozkır olmamasından hem de Çin'in ekonomik sisteminde tarımın ağırlıklı kapladığı yerden dolayı Çin coğrafyasında at besiciliği için yeterli yer bulunmamıştır. Atın Çin tarımında esaslı bir fonksiyonu olmadığından dolayı halkın da at besiciliği ile ilgilenmesini gerektiren bir durum söz konusu olmamıştır. Binaenaleyh, Çin postasının karakteri at ağırlıklı olmaktan ziyade yaya posta ağırlıklı olmuştur. Diğer yandan Çin coğrafyasının nehirlerle kaplı durumu ve şehirlerin birbirine yakın olması bir yandan yaya postacılığını Çin için daha kullanışlı bir hale getirmişken diğer yandan da nehir postalarının oluşmasına sebebiyet vermiş olmalıdır⁴²⁶. Çin coğrafyasında egemenliğin tesis edildiği bir dönem olan Kubilay döneminde yaya postanın

⁴²³ Silverstein, a.g.e., s. 155-156; Cüveyni, a.g.e., s. 90, 92, 254, 416.

⁴²⁴ Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 145-145, 212; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 125-126; H. F. Schurmann, "Mongolian Tributary Practice of the 13th Century", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XIX/3-4, 1956, s. 313.

⁴²⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 204; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 250.

⁴²⁶ Moğolların Çin'e gelmesinden önce de Çin posta teşkilatında nehir ve su yollarında posta işlediği ve botların yaya postacılar tarafından kullanıldığı Olbricht'in verdiği bilgiler arasındadır. Nehir postaları T'ang Hanedanı dönemine gelindiğinde daha da gelişmiş ve 260 tane bot istasyonu posta teşkilatı altında hizmet vermiştir. : Olbricht, a.g.e., s. 36, 39; Cheng, a.g.e., s. 9; Bishop, a.g., s. 76.

kurulmuş olmasının sebebi de at kullanımına el verişli olmayan bir sahaya yamın adapte edilmesiyle alakalı olmalıdır. Diğer taraftan coğrafi durum istasyon mesafelerini de farklılaştırmış olmalıdır. Hâl bu şekilde olunca Çin postasının at yetiştirmede ve at binmede deneyimli personel açığı söz konusu olmuştur⁴²⁷. Yuan Hanedanı zamanında Çinli postacıların at binmekle ilgili yaşadığı problemler yukarıdaki fikri desteklemektedir⁴²⁸. Ana karakteri atlı posta olan Moğol posta teşkilatının atlı posta hususunda Çin'den etkilenmiş olması dolayısıyla söz konusu değildir. Ancak Olbricht'e göre Moğolların yaya postacıları olan *güikçi/güyükçiler*, Çinlilerin *k'i-ti-p'u* isimli yaya posta teşkilatından etkilenmiştir. *Güikçi/güyükçi* ve *k'i-ti-p'*uların ikisinin de posta görevlerinin yanı sıra askerî görevleri olması⁴²⁹ ve Kubilay dönemine kadar Moğol posta teşkilatı içerisinde yaya ulakların olduğuna dair bir emarenin bulunamamış olması Olbricht'in fikrini kuvvetlendirmektedir.

Moğol öncesi Çin posta teşkilatı ile Moğol posta teşkilatını mukayese etmeye yönelik diğer bir nokta, üst ve bölgesel yönetim mekanizmasıdır. Üst yönetim mekanizması adına söylenebilecek olan şeylerden biri Çin'de posta işlerinin en üst mercisi olduğu belirtilen *Fa-tsao* isimli bir divanın olmasıdır. Bunun haricinde posta istasyonlarının kurulması ile ilgili olan *Chiang-Tsao Ta-Chiang* (將作大匠) isimli bir divan daha var olduğu gibi posta teşkilatını ilgilendiren daha birçok divanlar söz konusudur⁴³⁰. Moğol posta teşkilatına bu açıdan bakıldığında Çin'deki gibi bir ofisleşme ya da bürolaşma görülmektedir. Moğol posta teşkilatının Çin'deki gibi büro ya da ofise sahip olması 1270 yılında kurulan komiserliğe kadar gecikmiştir. 1264 yılında dahi posta teşkilatının üst yönetimi adına bir kurumdan haber alınamamış sadece sorumluların isimleri zikredilmiştir. 1270 yılında kurulan komiserliğin daha teşkilatlı bir divan halini alması ise 1275 yılında *t'ung-cheng yüan*'ın kurulmasına kadar sarkmıştır⁴³¹. Bu açıdan söylenebilir ki, üst yönetim konusunda Moğol posta teşkilatı kurulurken bir Çin etkisi söz konusu olmamıştır. Bu açıdan bir Çin etkisi 1260-1275 yılları arasında olmuştur.

Çin posta teşkilatının taşradaki yönetim birimlerinin en küçüğü *Ting*lerdir. *Ting*lerin başındaki *ting chang* unvanlı kişi hem *ting*lerin hem de bölgedeki posta teşkilatının yöneticisidir. *Ting*lerin üzerinde de eyaletler vardır. Her eyaletin idari yapısında o eyaletin posta işleri ile ilgilenen *Tu-yu* unvanlı bir görevli vardır. Bunlar eyalet yöneticisi olan *San-lo*'ya bağlıdır⁴³². Moğol posta teşkilatında durum farklıdır. Yuan öncesi Moğollarda posta idaresinin Çin'deki *Ting*lere denk gelecek kadar küçük birimlere indiğine dair kesin bilgilere tarafımızdan rastlanmamıştır. Ancak Moğol dönemine ait Uygur belgelerinde yüzlük ve onluk halk dilimlerinden, yüzlüğün ya da

⁴²⁷ Allsen, "Imperial Posts, West, East and North", s. 245-246; Charles J. Halperin, **Russia and the Golden Horde, The Mongol Impact on Medieval Russian History**, 1. Baskı, Indiana University Press, Bloomington, 1985, s. 93.

⁴²⁸ Temizsu, a.g.e., s. 132.

⁴²⁹ Olbricht, a.g.e., s. 38-39; Allsen, "Imperial Posts, West, East and North", s. 246.

⁴³⁰ Needham, a.g.e., s. 30, 35-38; Mu, a.g.e., s. 8.

⁴³¹ Dayı, a.g.m., s. 250; Olbricht, a.g.e., s. 42-47; Temizsu, a.g.e., s. 131-132.

⁴³² Yü, a.g.m., s. 427; Bielenstein, a.g.m., s. 508-509; Needham, a.g.e., s. 37-38.

onluğun başındaki kişinin ismi zikredilerek alım yapıldığının gözlenmesi⁴³³ Moğollarda da posta teşkilatının eyaletten küçük sosyal yönetim dilimlerine sirayet ettiğini düşündürmektedir⁴³⁴. Eğer durum böyle ise yüzlüklerin ya da onlukların başındaki yöneticiler hem yüzlüğün yöneticisi hem de mesul olduğu yüzlükteki posta işlerinin doğal olarak üst mercisidir. Moğol posta teşkilatının eyaletteki durumuna gelinecek olursa Moğollar'da Çin'de olduğu gibi eyaletin hususi olarak posta işlerinden sorumlu bir memur yoktur. Eyalette posta işlerinin en üst merci pek çok farklı görev, yetki ve sorumluluğu olduğu bilinen *daruga/baskak*lardır⁴³⁵.

Posta istasyonları açısından da Yuan öncesi Moğol ve Çin posta teşkilatları arasında belirgin farklılıklar vardır. Çin posta teşkilatının sisteminde posta istasyonu çeşitleri⁴³⁶, istasyonun işlevine göre farklılaşırken Moğol posta teşkilatında ait oldukları posta alt birimlerine göre farklılaşırlar⁴³⁷. Bunun yanı sıra Çin posta teşkilatında *yu* isimli “posta ofisleri” bulunmaktadır. Bu ofislerde *Ch'eng yu-li* isimli memurlar posta teşkilatında gidip gelen belge ya da gidip gelen her ne ise onların notlarını tutmaktadır. 10-16 santimlik kâğıtlara tuttukları notlar da *hsi* olarak anılmıştır⁴³⁸. Moğol posta teşkilatında *yulara* karşılık gelecek bir kurum ile karşılaşılmamıştır. Moğollarda bu tarz işlemler posta istasyonlarında yapılıyor gibi görülmektedir⁴³⁹. Çin ve Moğol posta istasyonları arasındaki bir diğer fark Çin posta teşkilatında botların ve bot-istasyonlarının (diğer bir ifadeyle

⁴³³ Bkz.Ekler: Ek 1-M, Ek 1-P.

⁴³⁴ Eğer onluk ve yüzlük yöneticileri kendi sorumlulukları altındaki nüfus içerisinde posta teşkilatının sorumlusu ve yöneticisi ise binlikler için de aynı şey geçerli olabilir. Ek 1-S'deki belgede anlam her ne kadar net değilse de *tümen noyin* diye anılan bir kişinin posta adına alım yapması için belge tertip edildiği şeklinde yorumlanmaya açıktır.

⁴³⁵ Bkz.:Birinci bölümdeki “Daruga” başlığı.

⁴³⁶ Çin posta teşkilatı ile ilgili yapılan okumalarda posta istasyonu olarak tanımlanan birden çok yapı ve kullanılan birden çok kelimeye rastlanılmaktadır. Bunun sebebi Çin posta istasyonlarının işlevine ve dikildiği mesafe aralığına göre farklı tiplerden oluşmasıdır. Dönemsel adlandırma farklılıklarını da bu hususta göz ardı etmemek gerekir. Han Hanedanı dönemine kadar imparatorluğa ve feodal krallıklara ait olan ana yollar üzerinde *lu, su, hou k'uan* isimli istasyonlar var olmuştur. *Lu* istasyonları her biri 10 *li* (yaklaşık 5 km.) mesafe içerisine bir tane düşecek şekilde ayarlanmış dinlenme yerleridir. Bünyesinde ahır bulunması buralarda at değişiminin de yapıldığını göstermektedir. Ayrıca erzak temin ettiği de bilinmektedir. *Su* istasyonları, 30 *li* içerisine bir tane düşecek şekilde ayarlanmıştır. Gece boyunca dinlenme yeri olarak tarif edilmiştir. *Su* istasyonları da erzak temini gerçekleştirdiği gibi bünyelerinde resmi buğday deposu barındırmaktadır. *Hou-k'uan* istasyonları ise sadece istasyon olarak tarif edilmişlerdir. Bünyelerinde bir gözetleme kulesi barındırmaktadırlar. Batı Chou/Zhou Devleti'nin idari işleyişiyle birlikte törenlerini de işleyen ve Wang Mang (M.S. 9- M.S. 23) döneminde yapılacak reformlar hasebiyle Çinli âlimler tarafından incelemeye alınmış *Chou Li* [周禮] üzerinde çalışmalar yapmış olan Han Hanedanı bilginlerinden I-jen, *Lu'*nun, Han Hanedanı'ndaki *yeh hou tu'*ya ve *su'nun thing'*e karşılık geldiğini belirtmiştir. Bunların haricinde Han Hanedanı'nda *Yu* isimli posta ofisleri mevcuttur. Her biri 5 *li* içerisine düşecek şekilde ayarlanmıştır. *Chih/Shih* ise Han Hanedanı'nda sıradan istasyon olarak vazife yapmıştır ki bu çeşit istasyonlar 30 *li* içerisine bir tane düşecek şekilde ayarlanmıştır. Xiang Wan'ın, doktora tezinde verdiği bilgiler göz önüne alındığında Han ulaklarının at değişimi yaptığı esas istasyonların *Chih* isimli istasyonlar olduğu kendini belli etmektedir. *Lu* ve *Shih/Chih*'lerde yıkanma, dinlenme hizmetleri verilirken bir hapishane de mevcut olmuştur: *Chou Li* hakkında verilen bilgiler için bkz.: Bing Jiang, **Chinese Gates of Later Imperial China in the Context of Cosmo-Religious Rituals**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sheffield Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 5; Ge Feng-Zhengming Du, **Traditional Chinese Rites and Rituals**, (Çev. Jieting Huang-Yinjie Jiang), 1. Baskı, Cambridge Scholar Publishing, Cambridge, 2015, s. 2; Michael Puett, “CenteringThe Realm: Wang Mang, The Zhouli, and Early Chinese Statecraft”, Benjamin Elman ve Martin Kern (Ed.), **Statecraft and Classical Learning: The Rituals of Zhou in East Asian History**, C. 1, 1. Baskı, Brill, Aylesbury, 2009, s. 129; geri kalan bilgiler için bkz.: Anje Richter, **Letters and Epistolary Culture in Medieval China**, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington, 2013, s. 162; Needham, a.g.e., s. 35; Wan, a.g.t., s. 159; Olbricht, a.g.e., s. 36.

⁴³⁷ Bkz.: çalışmamızın ikinci bölümünün ikinci başlığı.

⁴³⁸ Bahsi geçen notlar Y. Edmund Lien'in makalesinde *Yushu tz'u* (郵書刺) olarak anılmıştır: Y. Edmund Lien, “Reconstructing the Postal System of the Han Period”, **A History of Chinese Letters and Epistolary Culture**, Antje Richter (Ed.), 1. Baskı, Brill, Leiden 2015, s. 34.

⁴³⁹ Bkz.: çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinin ilgili başlıkları.

nehir postalarının) varlığıdır⁴⁴⁰. Moğol posta teşkilatında nehir postaları ile ilgili ilk bilgiler Kubilay Kağan dönemine tarihlenmektedir⁴⁴¹.

Çin’de posta teşkilatının ihtiyaçları bölgesel, halktan angarya usulü ve *ma-k’ou chien* (馬口錢) isimli, postaya özel bir vergi ile karşılanmıştır. Diğer taraftan P. Olbricht, Han Hanedanı zamanında (M.Ö. 206-M.S. 220) “at başı parası” [*pferdekopfgeld*] isimli bir verginin alındığını beyan etmiştir. Ancak daha fazla bir bilgi vermemiştir. Verginin ismi üzerinden hareket edilirse posta teşkilatının at ihtiyacını karşılamak için alınmış bir vergi olmalıdır. T’ang zamanında posta atları devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Direk vergilendirme başta olmak üzere angarya ve ekstra vergilerin Çin toplumunda huzursuzluğa yol açtığı ve yollar-posta istasyonlarına karşı bir nefret doğurdu görülmektedir. Bu nefret silahlı saldırılara kadar varmıştır⁴⁴². Liao Hanedanı’nın (907-1125) posta teşkilatı ile ilgili bilgiler incelendiğinde posta ve ulaşım konusunda halktan el koyma yoluyla alımlar yapıldığı açıktır. Bunun yanı sıra gelip geçen yolcu ve görevlilerin halkın evlerinde konakladıkları ve erzaklarını yol üzerindeki halktan teşkil ettikleri de görülmektedir. Yollar ve posta istasyonlarının bakımı ve inşası, Liao Hanedanı’nda da halk tarafından angarya usulü ile karşılanmıştır⁴⁴³. Liao ve Liao öncesi Çin’deki posta teşkilatının finans biçimleri Moğol posta teşkilatı⁴⁴⁴ noktasından değerlendirildiğinde Ogödey reformları öncesi Moğol posta teşkilatının finansesi Liao Hanedanı’ndaki sisteme daha yakındır. Yolların ve istasyonların angarya usulü ile halk tarafından inşa edilmesi ve bakımı hem Liao hem Liao öncesi Çin’de hem de Moğollarda ortak bir noktadır.

Çin postası ve Moğol postasının arasındaki etkileşim açısından bahse mevzu edilmesi gereken diğer bir nokta şüphesiz itimat ve otorite gösterge levhalarıdır. Çin’de Chou Hanedanı döneminden beri var oldukları görülen⁴⁴⁵ itimat alametleri daha sonrasında *fu* ve *chieh*⁴⁴⁶ olarak birlikte adlandırılmıştır⁴⁴⁷. *Fu* ve *chieh*’lerin bambu, ahşap, bronz ve zümrülden imal edilmiş

⁴⁴⁰ Olbricht, a.g.e., s. 36; Cheng, a.g.e., s. 9.

⁴⁴¹ Marco Polo, **Description of the World**, (Çev. A. C. Moule ve P. Pelliot), 1. Baskı, George Routledge & Sons, London, 1938, s. 246; Marco Polo, a.g.e., (Çev.: John Masefield), s. 211.

⁴⁴² Needham, a.g.e., s. 38; Olbricht, a.g.e., s. 37-38.

⁴⁴³ Wittfogel, a.g.e., s. 345, 365-366, 370.

⁴⁴⁴ Moğol postası hakkında bahsi geçen bilgiler için bkz.: çalışmamızın ikinci bölümünün ikinci başlığı.

⁴⁴⁵ *Chieh*lerin ilk örnekleri M.Ö. IV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir. Ancak bu örnekler daha çok tüccarlar tarafından kullanılmıştır. Tüccarlara vergi muafiyeti sağlarken diğer yandan onların kimliklerini de işaret etmiştir. Kullanışları diğer itimat alametlerinde olduğu iki parçaya ayrılmış olmak şeklindedir. Merkeze geldiklerinde hazine memurlarındaki parçalar ile tüccarların ellerindeki parçalar örtüştüğünde onların gerçekten tüccar olduğu ispatlanmıştır: Lao Kan, “The Early Use of The Tally in China”, , Davit T. Roy-T.H. Tsien (Ed.), **Ancient China: Studies in Early Civilization**, 2. Baskı, The Chinese University Press, Hong Kong, 1982, s. 93; Stephan Peter Bumbacher, **Empowered Writing: Exorcistic and Apotropaic Rituals in Medieval China**, 1. Baskı, Three Pines Press, St. Petersburg, 2012, s. 3-4, 17-18.

⁴⁴⁶ Lao Kan’ın verdiği bilgilere bakılırsa *Chieh* iminin, Çince yazım dilinin en eski imgelerinden biri olan *ch’i* (契) imi ile sıkı bir alakası olduğu gözükmektedir. *Ch’i* imgesini oluşturan üç katmandan en alttaki odun anlamına gelen *Mu* imgesinin bir formu olan *ta* (大) imgesidir. Üst kısım ise *chieh* (手) ve *tao* (刀) imgelerinden oluşmaktadır. *Ch’i* bıçak ile kazımak anlamına gelirken *chieh* çentik anlamına gelmektedir. *Ta* imgesinin odun ile alakası göz önünde tutulursa itimat levhalarına *chieh* denmesi kuvvetle muhtemel ilk *chieh*lerin ahşap olması ve kazımak usulü ile yazılmasının bir sonucudur. *Fu*-*chieh*ler için daha detaylı bilgi için bkz.: Kan, a.g.m., s. 91-98.

⁴⁴⁷ Ssu-ma Ch’ien, a.g.e., C. 2, s. 131; Dubs ve De Crespigny, a.g.e., s. 10; Shih-ti, a.g.m., s. 93; Lothar von Falkenhausen, “The E Jun Qi Metal Tallies”, Martin Kern (Ed.), **Text and Ritual in Early China**, 1. Baskı, University

örnekleri mevcuttur. Bunlardan *chieh* isimli olan levhalar “Otoritelerinin göstergesi olarak ulaklara verilmiş püsküllü bir gereç” şeklinde tarif edilmiştir ki bu tarife bakıldığında posta teşkilatı ile ilgili itimat levhaları *chieh*lerdir denebilir⁴⁴⁸. *Fu* tabletleri ise daha çok askerî sahada kullanımda olan tabletlerdir. III. yüzyıla ait bir belgede yine *chieh*lere⁴⁴⁹ rast gelmektedir⁴⁵⁰. Herhangi bir yolcu ya da posta ulaşı, posta istasyonlarının hizmetlerinden faydalanmak için bahsi geçen levhalara ihtiyaç duymuştur⁴⁵¹. Ancak yiyecek sağlanması ve sağlanacak yiyeceğin miktarı ulakların *chuan* isimli belgelerin üzerinde belirtilmiştir⁴⁵². Buradan anlaşılacağı veçhile *chieh* ile *chuan* farklı evraklardır ve *chieh* kuryenin kimliği mesabesinde iken *chuan* onun erzak tedarik belgesidir. *Chieh* ulakların resmî görevde olduğunu işaret etmesi açısından gereklidir ve onların posta ulaşı olduğunun göstergesidir. Ayrıca bu tarz itimat levhalarının iki parçalı olması, bir parçanın alıcıda bulunması ve kuryenin elindeki parçanın alıcınınla uyuşması açısından casus ve sahte kuryelere karşı bir önlem vazifesi de görmüş olmalıdır⁴⁵³. T’ang Hanedanı’nın kanunlarından anlaşıldığına göre tablet ve levhalar mevcut olmadığında *chih-chüan* isimli kâğıt belgeler kullanılmıştır⁴⁵⁴. *Fu-chieh*ler *Fu-chieh ling* isimli üst rütbeli bir memurun nezaret ve yönetimi altındadır. *Fu-chieh ling* bu belgeleri yayınlama yetkisine sahiptir. *Fu-chieh ling*’in *Fu-chieh ch’eng* isimli bir de yardımcısı vardır⁴⁵⁵.

T’ang Hanedanı ile ilgili olarak *fulara* ve tıpkı *chieh* gibi iki parçalı tabletlerin varlığına rastlanabilmektedir. Bununla birlikte ne T’ang Kanunlar Külliyyatı (*The Tang Code*) isimli eserde ne P. Olbricht’in eserinde ne de Berthold Laufer’in yeşim ve Çin tarihindeki plaka, levha ve tabletler üzerine olan çalışmasında nede çalışmamız süresince gözden geçirilen eserlerde T’ang zamanında *payza* (ya da *p’ait-se*) kelimesine rastlanamamaktadır. Moğol ve Kitan *payzaları* ile

of Washington Press, Washington, 2007, s. 85.

⁴⁴⁸Ekseriyetle yanyana zikredilen bu iki itimat ve yetkilendirme belgesi yukarıdaki beyandan da çıkarılacağı üzere farklı türler olmalıdır. *Fu*’lar da birer itimat ve yetkilendirme levhası olmasına rağmen *chieh*’lerden farklı bir kullanım sahaları vardır. Zafer elde edildiğini belirten, bir ordunun yok edildiğini ve generalinin öldürüldüğünü belirten, bir ordunun geri çekildiğini, yani püskürtüldüğünü belirten, bir şehrin duvarının yıkıldığını ya da işgal edildiğini belirten, erzak ve asker desteği gerektiğini belirten, mağlubiyet alındığını ve ordunun imha edilip generalin öldüğünü belirten, bir avantajın kaçırıldığını belirten sekiz çeşit *funun* var olduğu Dük Tai ve Kral Wu’nun yazışmalarında gözükmektedir. Bundan başka *Tai-wei*’nin ordu toplama ve sevk etmesinin imparatorun bilgisinde olduğunun ve *tai-wei*’nin bu konuda itimat sahibi olduğunun gösterilmesinde kullanılır. Bu çeşit levhaların *hu-fu* olarak adlandırılmış olması da *fu*’ların ayrı bir tür levha olarak varlık gösterdiklerini ve askeri sahada yaygınlaştıklarını işaret etmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere asker toplamak için *fu* sahibi olmak gerekmektedir. Ayrıca bu belgelerin bir tür pasaport vazifesi görmesi de söz konusudur. Daha çok askeri bir karakteri havidir. Meseleye Bumbacher’in *Fu* üzerine olan beyanları ve yukarıdaki diğer bilgiler ışığında bakılırsa *fu* ve *chieh* daha eski dönemlerde ayrı iken zamanla birleşip sözel ve ifadesel açıdan beraber kullanılmaya başlanmıştır: Falkenhausen, a.g.m., s. 83; Lao Kan, a.g.m., s. 93, 94, 95-98; Ssu-ma Ch’ien, a.g.e., s. 25, 131-132.; Shih-ti, a.g.m., s. 93-94; Bumbacher, a.g.e., s. 13-25.

⁴⁴⁹ Bumbacher, a.g.e., s. 19.

⁴⁵⁰ Ancak 3. Yüzyıla alakalı olmaktan ziyade *beş hegemon* olarak geçen krallardan biri olan Huang’ın düzenlemeleri ile alakalı olarak geçmiştir. Ch’i devleti’nin yöneticilerinden olduğu bilinen Huang’ın M.Ö. VII. Yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa isim farklılığı bir nebze daha anlam kazanır: Lienü Zhuan of Liu Xiang, **Exemplary Women of Early China**, (Çev. Anne Behnke Kinney), 1. Baskı, Colombia University Press, New York, 2014, .s 203.

⁴⁵¹ Been, a.g.e., s. 192.

⁴⁵² Anthony J. Barbieri v.d., **Law, State, and Society in Early Imperial China**, 1-2, 1. Baskı, Brill, Leiden, 2015, s. 687, 697.

⁴⁵³ İki parçalı *chieh*lerin kullanımı da *fuların*kine benzer olmalıdır; Bumbacher, a.g.e., s. 20. İki parçalı *fuların* kullanımı için bkz.: Bumbacher, a.g.e., s. 25.

⁴⁵⁴ **The Tang Code**, 2, s. 93.

⁴⁵⁵ Ssu-ma Ch’ien, a.g.e., s. 131; Needham, a.g.e., s. 38; Dubs ve De Crespigny, a.g.e., s. 10,53; Bielenstein, a.g.m., s. 500.

“aynı” olan bir nesneye de rastlanmamaktadır⁴⁵⁶. Ancak Eberhard’ın *Conquerors and Rulers* isimli eserinde T’ang döneminin sonlarında Carl Marx Cortepeter tarafından *payza* (Kortepeter’in kullandığı imla ile *payzah*) olarak nitelendirilmiş “demirden yapılmış öküz şekilli tabletlere” rast gelinmektedir. Bununla birlikte Eberhard’ın verdiği bilgilere göre bahsi geçen öküz tabletlerine T’ang hanedanının son evrelerinde rast gelinmektedir. T’ang Hanedanı’nın son dönemde kuvvetli bir şekilde Sha-to etkisi altında olduğu bu noktada göz önüne alınmalıdır. Diğer taraftan T’ang döneminde dahi hâlâ Çin itimat ve otorite göstergesi olan tabletlerin iki parçalı olduğu fark edilmektedir⁴⁵⁷. Dolayısıyla T’ang itimat ve yetkilendirme tabletleri Moğol ve Kitan *payzalarından* ziyade eski *chieh*lerin şekli ile uyusmaktadır. Bu bilgilere istinaden “itimat ve yetkilendirme levhalarının”, T’ang Hanedanı’nın son dönemlerindeki yapısının dahi hâlâ *chieh* modelinde olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda da görüleceği üzere Çin posta teşkilatında kullanılan levha ya da görev kimlikleri olan *chieh*ler iki parçalı idi. Elde olan *payza* örneklerinin böyle bir yapısından bahsetmek mümkün değildir⁴⁵⁸. Moğol öncesi dönem için *payza* ekseri Kitanlarla alakalı olarak zikredilmektedir ve İ. Kafesoğlu’nun vermiş olduğu bilgilere göre kelime olarak en erken Sha-tolar’da görülmektedir. Tarafımızca *payza* kelimesinin daha eski bir kullanımına rast gelinmemiştir. Buna binaen Çin’de *payzanın* olgusal olarak Kitan hatta Sha-to Türklerinden önce dahi varlık gösterdiğini düşünmek doğru ise de kavramsal olarak İ. Kafesoğlu’nun verdiği bilgiler eşliğinde ilk kez Sha-tolar zamanındaki Çin’de görmekteyiz. Ancak Obrusanszky’nin beyanları kabul edildiği takdirde *payza* kelimesinin oluşumunu Liao dönemine koymak gerekir.

İtimat alameti ve yetkilendirme levhaları ile ilgili diğer bir farklılık Çin sistemi içerisinde askeri sisteme ait *payza* benzeri levhalar ile posta teşkilatında kullanılanların farklılık arz etmesidir. Askeri yapılı olanlar *fu*, posta teşkilatında kullanılanlar *chieh* olarak adlandırılmıştır⁴⁵⁹. Diğer bir önemli fark T’ang öncesi posta teşkilatında *chieh*lerden ayrı olarak erzak tedariki için gereken *tsuan* isimli belgeler de gerekmesidir. Moğol *payzalarına* bakıldığı takdirde Çin’den farklı olarak *payzaların* tek başlarına hem *fu* hem *chieh* hem de *tsuanları* karşıladığı görülür. Morgan, Moğol *payzalarının* Kitan üsluplu olduğunu ve Kitan *payzalarının* Moğol *payzalarının* ataları konumunda olduğunu zikretmiştir⁴⁶⁰. Öyle ki Barthold, Kara Kitayların da tıpkı Moğollar gibi “memurlara verilen ferman ve belirleyici işaretlere” *payza* dediğini belirtmiştir⁴⁶¹. Morgan ve Barthold’un ifadeleri doğru kabul edildiği takdirde Kitan *payzalarının* da Moğol *payzaları* gibi olmaları gerekir

⁴⁵⁶ Olbricht, a.g.e., s. 33, 36-40; Berthold Laufer, *Jade: a Study in Chinese Archaeology and Religion*, 1. Baskı, Field Museum of Natural History Publication, Chicago, 1912; *The Tang Code*, 1-2.

⁴⁵⁷ Carl MAX Cortepeter, “The Origin and Nature of Turkish Power”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 10, 1968, s. 254; W. Eberhard, *Conquerors and Rulers: Social Forces in Medieval China*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, E. J. Brill, Leiden, 1965, s. 150-152.

⁴⁵⁸ *Payza* ve *chieh* örnekleri için bkz.: çalışmamızın ekler kısmı: Ek-4.

⁴⁵⁹; Falkenhausen, a.g.m., s. 83; Kan, a.g.m, s. 91-98; Ssu-ma Ch’ien, a.g.e., s. 25, 131-132.; Shih-ti, a.g.m., s. 93-94; Bumbacher, a.g.e., s. 13-25.

⁴⁶⁰ Morgan, a.g.e., s. 94.

⁴⁶¹ V. V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz.: Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, Ankara 2006, s. 103.

ki, bu takdirde *chieh*lerin iki parçalı yapısını taşımadıkları sonucuna varılabilir⁴⁶². Diğer taraftan Moğol *payzalar*ının hem askeri hem siyasi hem de seyahat ve posta işlerinde kullanıldığı göz önüne alınırsa Moğol *payzalar*ının Çin'deki itimat ve yetki gösterge levhalarından farklılaşmış olduğu belirir. Sonuç itibarı ile yukarıdaki bilgilere göre Moğol *payzalar*ı Sha-to ya da Kitan dönemlerinden birinde farklılaşıp kendine has bir yapıya bürünmek yoluyla Çin sahası üzerinden Moğollara geçmiş olabilir. Tamda bu noktada Moğol İmparatorluğu hâkimiyetine geçen Kitanlar akla getirilmelidir. Cürçenlerin Liao Hanedanına son vermesinden sonra dahi Kitanların etkisi ve varlığı Cürçenlerin Chin Hanedanı'nın (1115-1243) hâkimiyeti altında devam etmiştir. Moğolların 12111 yılında Chin'e saldırmaları ve 1215 yılında Pekini ele geçirmeleri ardından Kitanların Moğol İmparatorluğuna katılmaya başladığı görülmektedir. Yeh-lü Ch'u-t'ai, Cürçen'lerin saflarından Moğol saflarına geçen bu zümredeki en önemli isimlerdendir⁴⁶³. Bu bilgiler Çinggis Han'ın Kitan müşavirlerinin *payzan*ın transferinde aracı olabileceklerini işaret etmektedir. Nihayet *payza*, Çin'de T'ang öncesi dönemde var olan 3 ayrı çeşit itimat alamet ve belgesinin birleştirilmiş formu gibi bir hal almıştır. Bu bakış açısıyla söylenebilir ki *payza* konusunda Moğol posta teşkilatı dolaylı olarak Çin'den etkilenmiştir. Ancak bu etkileşim Kitan ve Sha-tolar'ın tesirleri sonucu olmuş ve Çin kadar Türk-Moğol teması da Moğollarda kullanımda olan *payzan*ın formunun oluşması noktasında etkili olmuştur.

Çalışmanın bu kısmına kadar verilen bilgiler göstermektedir ki Moğolların posta teşkilatını olduğu gibi Çin'den kopyaladığı fikri kabule elverişli bir fikir değildir. Bununla birlikte Moğol postasının az ya da çok Çin posta teşkilatından etkilendiği ve alımlar yaptığı net bir şekilde tespit edilmektedir. *Payza* konusu bir istisna olarak tutulduğunda Çin etkisinin daha ziyade Kubilay Han ve Yuan Hanedanı'nın tesisinden sonrası için geçerli olduğu söylenebilir. Kubilay Han ile Moğolların Çin merkezli bir imparatorluk haline büründüğü hatıra getirildiğinde bu etki gayet doğal bir sonuçtur.

---

⁴⁶² Wittfogel'in eserindeki *payza* çizimleri açık şekilde tek parçalı bir yapı taşımaktadır; bkz.: Wittfogel, a.g.e., s. 168-169.

⁴⁶³ Kitanlar'ın Moğol saflarına geçmesi hakkındaki bilgiler için bkz.: Franke, a.g.m., s. 552-553.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇİNGİSOĞULLARINDA POSTA TEŞKİLATI (YAM)

Moğollar, Cüci ve Batu'nun 1223-1246 yılları arasındaki türlü askeri harekâtları ile Deşt-i Kıpçak, Kuzey Kafkaslar, Kırım, İdil-Bulgar sahalarını ele geçirdiği gibi Kalka Muharebesindeki (1223) dahiliyetlerinden dolayı Rusları da hedef haline getirmişler ve Ryazan, Suzdal, Rostov, Tver, Smolensk, Çernigov, Vladimir ve diğer Rus knezliklerini – Novgorod hariç – ele geçirmişlerdir. Böylece Çinggisogullarının hâkimiyeti Altın Orda ile batıda Macar sahasına kadar genişlemiştir⁴⁶⁴. İlhanlı Moğollarının toprakları ise Curmagun Noyan, Körgüz, ve Hülagû'nun askeri hareketleri ile 1220-1224 (Harezm hareketi), 1230-1243 (Curmagun Noyan'ın İran sahasına askerî seferleri ve Köseadağ Savaşı), 1256-1260 (Hülagû'nün Bağdat, Suriye ve Mısır askerî hareketleri) tarihleri arasında İran sahasını Bağdat'ı da kapsayacak şekilde Orta Anadolu'ya kadar genişlemiştir⁴⁶⁵. Kubilay'ın iç karışıklıklardan ve İlhanlı sahasından getirttiği Müslüman savaş mühendislerinden faydalanarak Güney Çin'in fethini tamamlaması (1279) ve Kore'yi Moğol imparatorluğuna katması (1273)⁴⁶⁶ sonucunda Moğol egemenliği doğu-batı ekseninde Orta Avrupa hudutlarından Çin Denizine, kuzey-güney ekseninde Ryazan-Balkaş hattından güney batıda Arap Denizine (ya da Umman Denizi) ve güney doğuda Brahmaputrayı takiben Çin'in Güney hudutlarına kadar ulaşmıştır⁴⁶⁷. Çağatay Hanlığı ise İlhanlı, Altın-Orda ve Yuan Moğolları arasında adeta bir köprü, geçiş noktası konumunda olmuştur. Doğal olarak bu derece geniş olan bir imparatorluğun uçlarının merkezle bağımlı kuracak bir ulaştırma teşkilatı zorunludur. Bu zorunluluğun doğurduğu bir sonuç olarak Kubilay Kağan'ın Kore'ye gönderdiği 1262 ve 1267 tarihli emirnamelerde bağlı devletlerin merkezî iktidara karşı sorumluluk ve vazifeleri sayılırken gönderilen darugaçının tüm meselelerde idareyi ele alması ve posta istasyonlarının kurulması da sayılmıştır⁴⁶⁸. Bu örnek yeni fethedilen bölgelere posta teşkilatının yerleştirildiğini göstermektedir. Buna uygun olarak Altın-Orda, Çağatay ve İlhanlı Hanlıklarında da posta teşkilatları var olmuştur. Ancak buldukları coğrafyaların da etkisiyle Çinggisogullarındaki posta teşkilatları belli noktalarda farklılıklar sergilemiştir. Mevzu bahis olan hanlıkların posta teşkilatlarını işlemek Moğol posta teşkilatını anlamak açısından gereklidir.

⁴⁶⁴ Kamalov, **Orda ve Rusya**, s. 68-79; George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, 1. Baskı, Selenge Yayınları, s. 173-184

⁴⁶⁵ Yuvalı, a.g.e., s. 67-178.

⁴⁶⁶ Moris Rossabi, **Kubilay Han**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 76-96.

⁴⁶⁷ **Cengiz Han ve Mirasçıları: Büyük Moğol İmparatorluğu**, s. 42-43.

⁴⁶⁸ Allsen, **Mongol Imperialism**, s. 145-145, 212; W. E. Henthorn, **Korea: the Mongol Invasions**, 1. Baskı, Brill, Leiden, 1963, s. 194.

3.1.İlhanlı Devleti'nde Posta Teşkilatı

3.1.1. Gazan Han Öncesi Posta Teşkilatı

Moğollar, her ne kadar askeri harekâtlar (1220-1224-1241) ile batı bölgelerine seferler yapıp, zaferler elde etmiş ise de Ogödey'in ölümü (1241), Göyük'ün Altın-Orda ile olan gerilimi ve Mongka'nın tahta çıkmasına (1251) kadarki süreçte vuku bulan iç problemlerden dolayı Ön Asya ve İran taraflarında Moğol hâkimiyeti zayıflamıştır. Çurmagun Noyan, Cin Temür ve Körgüz'ün faaliyetleri göz ardı edilemeyecekse de İran'da Moğol gücünün oturması bu dönemlerde olmamıştır. Memlûklerin ve Abbasi halifeliğinin varlıkları bölgedeki Moğol hâkimiyetine gölge düşürür bir pozisyon sergilemiştir. Dolayısıyla Hülagû'nun bölgeye gönderilmesine kadar Ön-Asya, İran ve Orta-Doğu sahasında kalıcı bir Moğol otoritesinden bahsetmek güçtür. Hem İran'da siyasi birliğin Hülegü'nün askeri operasyonlarından sonra tesis edilmesi hem de Orta-Doğuda Moğol hâkimiyetinin onun döneminde genişlemesi hasebiyle⁴⁶⁹ İlhanlıların kuruluşu Hülegü'ye atfedilebilir ve İlhanlılar onun döneminden başlatılabilir.

Hülegü öncesinde Çurmagun Noyan'ın Celâleddin Harezimşah meselesi için batıya gelişinden (1230) itibaren Hülagû'nun bölgeye gelişine kadar geçen sürede Moğolların Hazar'ın batısında askeri sefer yapması ve Türkiye Selçukluları ile mücadelesi bu coğrafyanın merkezle iletişimi için bir posta teşkilatının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Moğollar yeni ele geçirdikleri bölgeye hemen posta teşkilatını kurmuşlardır⁴⁷⁰. Irak topraklarında Körgüzün (1236 tarihi civarında) posta teşkilatını Ogödey Kağan'ın düzenlemeleri uyarınca tesis ettiği bilinmektedir. *Târîh-i Cihângüşâ*, Körgüz'ün Tus ve Irak-ı Acem sahasında posta sistemini ve menzil sistemini oturtup ulak ve ordu komutanlarının halktan gelişi güzel alımlar yapmasına mani olmaya çalıştığı bildirilmektedir. Bu bilgiler Hülegü'nun gelişinden önce dahi bölgede posta sisteminin varlığını göstermektedir⁴⁷¹. Diğer yandan Moğolların bölgeye gelmesinden önce de İran sahasında bir posta teşkilatının var olması, bahsi geçen coğrafyada Moğol öncesi dönem için bile hazır bir yollar ve posta ağının mevcut olduğunu ortaya koyar.

Hülegü'nün bölgeye gelmesi ve hâkimiyetini tesis etmesi sürecinde yapılan savaşlarla gerçekleşen yıkımdan hemen sonra Hülegü'nün bölgeyi imara başladığı görülür. Aknerli Grigor'un bu kapsamda verdiği bilgiler arasında *yamdan* da bahsedilmiştir. Hülegü yerleşik bölgelerin küçük olanlarından bir, büyük olanlarından iki ya da üç aileyi alarak posta istasyonlarında görevlendirmiştir. Aknerli Grigor'un eserinde bahsi geçen aileler *yam* olarak adlandırılmıştır⁴⁷².

⁴⁶⁹ Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi –I- Kuruluş Devri**, 1. Baskı, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1994, s. 28-31; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 2017, s. 130-133; Spuler, a.g.e., s. 59-60; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilas Cengiz ve Hülagû Dönemleri**, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 231-232; Özgüdenli, a.g.e., s. 43-44.

⁴⁷⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 415; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 67-178; Halperin, a.g.e., s. 93.

⁴⁷¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, a.g.e., s. 415-416.

⁴⁷² Aknerli Grigor'un eserindeki bahsi geçen kısmın Türkçe ve İngilizce çevirileri arasında bir takım farklılıklar vardır. Eserin İngilizce tercümesinde küçük köylerden bir, büyük köylerden 2-3 aile alınmış derken Türkçe tercümede küçük

Hülegü, Mongka Kağan'ın posta ile ilgili yayınladığı emirleri biraz daha genişleterek kendi sahasında uygulamıştır. Hülegü'nün uygulamalarına göre posta istasyonlarının bulunduğu yerleşim bölgelerinin halkları istasyonların ihtiyaçlarını karşılamak şartıyla vergiden muaf tutulmuştur. Daha önce ifade edildiği üzere Mongka zamanında (1251-1259) *ortagların yamı* kullanmaktan men edilmesine yönelik bir düzenleme mevcut olmuştur. Bu düzenlemenin İlhanlılarda devam ettirilmediği gözükmektedir. Her ne kadar Abaka Han'nın iktidar döneminde (1265-1282) bahsi geçmiş ise de Moğolların Anadolu'ya hâkim olduktan sonra düzenlediği vergilerden sayılan *mâl-ı yam* Hülegü'nün Anadolu'da yürürlüğe koyduğu bir vergi olmuştur⁴⁷³. Hülagû döneminde İlhanlı postasında yaya posta teşkilatının tesis edilmiş olabileceği Allsen'in makalesinde zikredilmiştir. Tanrı Dağları'ndan getirilmiş olan Bekrin kabilesi dağlık bölgelerde hizmet gördüğüne göre bunların yaya olması daha muhtemeldir. Eğer durum öyle ise İlhanlı posta teşkilatının içerisinde de yaya postacıların olduğu kabul edilebilir. Diğer yandan Allsen, dağlarda hizmet gören Bekrin kabilesine *kayaçi* dendiğini belirtirken Reşidüddin'in *Câmi'ü't-Tevârih* isimli eserinde onların *dağ kuryeleri* olarak hizmet verdiği yazmaktadır. Böylece Moğol posta teşkilatı içerisindeki birimlere bir birim daha eklenmiş olur⁴⁷⁴.

Hülegü'nün vefatı üzerine Kubilay Kağan'ın Abaka'ya gönderdiği hâkimiyet sembolleri ve hil'atlerin yerine ulaşmasının beş sene almış olduğunun bilinmesi Hülegü döneminde posta teşkilatının İran sahasında sağlıklı şekilde oturmadığına işaret etmektedir. Bunun sebebi etrafi düşmanlarla çevrili olan İlhanlı sahasında yolların tehlikeli olmasıdır⁴⁷⁵. Ayrıca politik istikrarsızlıklardan dolayı yolların güvensiz hale geldiğini, istasyonların, köylerin savaşlar esnasında tahrip olduğunu⁴⁷⁶ da hesaba katmak gerekir. Dolayısıyla İlhanlı sahasında posta teşkilatı için güvenlik ve finans sıkıntılarının doğması tabii karşılanmalıdır. Argun Han döneminde (1284-1291) muazzam iktisadi sıkıntılarla karşılaştığı da görülmektedir. Vergi tahsildarlarının yolsuzlukları yüzünden vergiler düzenli toplanamamıştır. Dolayısıyla bu problemler *yamın* finanse edilmesini de sıkıntıya sokmuş olmalıdır. Argun Han döneminde sadece Kirman vilayetinin posta ihtiyacının 10.000 dinar olarak belirlenmiş olması *yamın* ihtiyaçlarının ölçüsünü göstermektedir. Gazan Han öncesi *yamın* problemleri bu kadar da değildir. Merkezî Moğolların Mongka öncesi

ailelerden bir, büyük ailelerden iki aile reisi alındığı söylenmiştir. Diğer yandan Türkçe tercümede yamaların imar edilen köyden alındığı bildirilirken İngilizce tercümede yamaların meskûn bölgelerden alınıp yıkık bölgelere gönderildiği söylenmiştir. Ogödey Kağan'ın yasası mucebince posta ulaklarının meskûn mahallerin içinden geçmesinin men edilmiş olduğu göz önünde bulundurulursa ve bu adamların ulaklara yiyecek içecek sağlayacağı hatırdta tutulursa köylüler şehirlerinden alınıp posta istasyonlarına yakın bölgelere götürülmüş olmalıdırlar. Diğer bir husus, ailelerin *yam* adı altında yıkık bölgeleri onarmasıdır. Yam adı altında toplanmış halka sıradan imar faaliyeti yaptırılmış olması tarafımızca şüphe ile karşılanmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki türlü yerlerden toplanan hane halkları posta istasyonlarına yakın ancak tahrip edilmiş köyleri onarmak için gönderilmişlerdir. Böylece hem istasyon yakınındaki meskûn ama metruk ve yıpranmış araziler imar edilmiş hem de ulak ve posta teşkilatının ihtiyacı karşılanmış olmalıdır. Bu veçhe ile yukarıda bahse mevzu olmuş halkın hali hazırda oturduğu köyü mü yoksa başka yerleşim yerlerini mi imar etmek için gönderildiği konusunda İngilizce tercüme kabule daha yakın görülmektedir. İngilizce olan alıntı için bkz.: Grigor of Aknac', a.g.e., s. 77; Türkçe olan alıntı için bkz.: Aknerli Grigor, a.g.e., s. 59.

⁴⁷³ Grigor of Akanc', a.g.e., s. 77; Aknerli Grigor, a.g.e., s. 59; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 2017, s. 356, 366; Spuler, a.g.e., s. 460; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, a.g.e., s. 68; Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, C. 1, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 303.

⁴⁷⁴ Allsen, "Review Article: Imperial Posts, West, East and North: A Review Article", s. 247-248.

⁴⁷⁵ Silverstein, a.g.e., s. 154-155.

⁴⁷⁶ Grigor of Akanc', a.g.e., s. 77; Aknerli Grigor, a.g.e., s. 59; Silverstein, a.g.e., s. 154-155.

döneminde olduğu gibi İlhanlılar'da da prensler ve hanedan mensubu kadınlar, baskaklar, generaller posta teşkilatını kendi şahsi işleri için kullanmakla yetinmemiş kendi postalarının da hükümdar postasıyla aynı haklara sahip olmasını isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Mevcut durum hem atların hem de ulakların gereksiz yere çalıştırılmasını doğurmuştur. Sisteme zarar veren diğer bir husus, vergi tahsildarları ve elçilerin yanlarına çok fazla yardımcı almasıdır. Osman Özgündenli'nin belirttiğine göre yardımcılarının sayısı o kadar fazla olmuştur ki (ihtiyaçları karşılayan) halktan kişi başına iki yardımcı düşmüştür. Hatta Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre elçi konvoyunun uğradığı bölgede konvoy için toplanılan malzemeler (konvoyun sayısının fazlalığından dolayı) yeterli gelmediği zaman bu konvoydakiler birbiri ile dövüşmüştür. Aşırı kullanımlar sistemi o kadar zorlamıştır ki, hakikaten gerekli olduğu takdirde istasyonlardan faydalanmak isteyen kuryeler binecek bir çift at dahi bulamaz hale gelmiştir. Öyle ki her *yam* için 5000 at hazırlansa dahi yetmeyecek bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla posta istasyonlarının yetersiz imkânlarından dolayı istasyonlardan faydalanamayan ulaklar başlarının çaresine bakmak zorunda kalmış ve yasaklara rağmen meskûn bölgelere girip halkın yiyeceğine, bineğine el koyup evlerinde konaklamaya başlamıştır. Bu yolla mal biriktirme hevesine düşmelerinin halk bazında ciddi mağduriyetlere yol açtığı gözükmektedir. Öyle ki elçi heyetlerinin insanların evlerini yağmaladığı, kapılarını söküp yakacak odun yaptığı dahi Reşidüddin tarafından zikredilmiştir. Haydutların kendilerini “ulak” olarak tanıtip soygunculuk yapmaları, ulakların diğer ulakların atlarına “kendi işlerinin daha acil olduğunu” söyleyerek el koyması da sistemin sekteye uğraması açısından kambur üzerine kambur olmuştur. Posta sistemi ile alakalı problemler sadece kuryelerden de kaynaklanmamaktadır. Valilerin yolsuzlukları da bir yandan merkez hazinesine zarar verirken diğer bir yandan da halkı zarara sokmuştur. Şöyle ki, Reşidüddin'in verdiği bilgilere göre *kopçur* bir senede 10 ila 30 arasında değişen fasılalarda toplanmıştır. Alt miktarı belirlemek de valilerin görev sahasına düşmüştür. Bu durum da halkı ve vergi düzenini valinin insafına bırakmak demektir. Bu sistemi kendi şahsi menfaati uğruna kullanan valiler, ulak ya da elçi konvoyu masraflarını bahane göstererek defalarca *kopçur* vergisi toplamıştır. Valiler, topladıkları *kopçur*ların bir kısmını elçi masraflarına harcamak için, diğer bir kısmını kendi için ve kalan kısmını da şahne ve bitikçilere rüşvet vermek için harcamıştır. Valiler, *şahne* ve *bitigçiler*e rüşvet vermekle de merkezin bu dolandırıcılıktan haberdar olmasını engellemeye çalışmışlardır. Diğer taraftan elçi giderlerinin yoğunluğunu gerekçe göstererek merkeze ödeme yapmaktan da sıyrılmışlardır. Reşidüddin'in deyiimiyle böyle ola ola merkeze bir kuruş bile para gitmemeye başlamıştır. Yine Reşidüddin'in verdiği bilgiler, vergi meselesinin halkı ne derece vahim hallere soktuğunu yansıtmaktadır. Öyle ki, vergi memurları, vergi ödemekten fakirleşmiş ve çareyi vergi memurları geldiğinde saklanmakta bulmuş olan halkın eşlerini onları ortaya çıkarmak için meydanlarda dövmüşlerdir. Bazıları evlerinin kapılarına duvar örüp evlerine çatıdan girmek suretiyle vergi memurlarından kaçmaya çalışırken vergi memurları çatılarda vergi toplamak için adam kovalar hale gelmiştir. Elbette ki vergi meselesinin bu denli çığırından çıkmasında bozuk posta sisteminin de payı vardır ve bozuk vergi sistemi posta teşkilatını da olumsuz etkilemiştir. Spuler posta sistemindeki aksaklığın

giderilmesi için daha fazla kurye atandığını söylemiştir⁴⁷⁷. Ancak görüldüğü vechile İlhanlı postası ile ilgili bozukluk ve sorunlar daha geniş çaplı reformlarla halledilebilecek girift ve komplike sorunlardır. Dolayısıyla, Gazan Han'ın reformları bu kabilden reformlar olacaktır. Görüldüğü gibi Gazan Han öncesi posta teşkilatının durumu hiç de iç açıcı bir tablo çizmemektedir.

3.1.2. Gazan Han'ın Reformları ve İlhanlı Posta Teşkilatının İşleyişi

Spuler'in deyimiyle posta teşkilatındaki problemlere “*müdahaleye lüzum gören ilk hükümdar yine Gazan*” Han olmuştur. Bununla beraber Gazan Han'ın reformları kadar kapsamlı olmasa da Hülegü döneminde Nasiruddin Tusî'nin tavsiyeleri ile gerçekleştirilmiş reformların bir kısmı posta teşkilatını (yani *yamı*) da kapsamıştır⁴⁷⁸.

Yam üzerine yapılan etraflı ıslahatlar elbette ki Gazan Han döneminde (1295-1304) gerçekleştirilmiştir. Gazan Han, Sadruddin Zencanî ve Reşidüddin Fazlullah ile istişare halinde olarak bir dizi reform yapmış ve önlemler almıştır. Alınan önlemlerden biri istasyonların mesafesini kısaltmak olmuştur. Merkez Moğollarının sahasında 40-50 kilometre⁴⁷⁹ olan iki menzil arası mesafe, Gazan Han döneminin İlhanlısında 18-24 kilometreye düşmüştür. Elçilere yol giderlerinin peşin olarak verilmesi usulüne gidilmiş ve istasyonlarda sadece yatacak yer ve binek hizmetleri verilmiştir. Kuryelere yol masrafları için nakit para verilmesi uygulamasına geçildiğinden eyaletler kuryelere yiyecek verilmemek hususunda tembihlenmiştir. Halka ise bineğe ihtiyaç duyan bir posta görevlisine para karşılığı hayvanlarını satabilecekleri ya da kiralayabilecekleri duyurulmuştur. Her ihtimal ve zaruriyet hali göz önünde bulundurularak tedbiren şehirlere *ilçi-hâneler* kurulmuştur. Gazan Han, posta ulaklarının mecbur kaldıkları durumlarda buralardan faydalanmasını kararlaştırmıştır. Bu yerlerin dahi kiraya tâbi tutulmak şartı ile kurye ve elçilerce kullanılmasına karar verilmiştir. Kuryeler ile ilgili alınan diğer bir tedbir, onların köylere girerek yollarını saptırıp gecikmelerini önlemeye yöneliktir. Bu kapsamda hangi kuryenin acelesi olduğunun resmî bir şekilde belirtilmesi için aciliyet taşıyan resmî evrak ya da mektubun *tamga-i sebz* (yeşil damga) ile mühürlenmesi uygulaması başlatılmıştır. Diğer taraftan kuryelerin yollarından sapmasını, farklı yerlere gitmesini engellemek için evrakın arkasına nereden nereye gönderildiği de yazılmıştır, hangi kuryenin saat kaçta hareket ettiği istasyonlarda kayıt altına alınmıştır. Bu yöntem ile kuryelerin gecikip gecikmediği tespit edilebilmiştir. Kuryenin

gecikmesi halinde evrak işaretiyle, gecikme olmamış ise işaretiyle damgalanmıştır. Ulakların maaşlarına zam yapılarak mal kaygısına düşerek halkı soymalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kuryelerle ilgili bir diğer reform *yaya ulak* teşkilatının kurulmasıdır. Yaya kuryelerin günde 180-240 kilometre mesafe katedebildiği söylenmiştir (ancak bunu bir yayanın tek başına bir

⁴⁷⁷ Spuler, a.g.e., s. 460-462; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 2017, s. 266; Özgüdenli, a.g.e., s. 338-339; Atwood, a.g.e., s. 259; Silverstein, a.g.e., s. 153-156, 158; Danuu, a.g.t., s. 214-215; Rashiduddin Fazlullah, **Jami'u't-Tawarikh Compendium of Chronicles**, s. 701-704.

⁴⁷⁸ Danuu, a.g.t., s. 126-128; Silverstein, a.g.e., s. 155.

⁴⁷⁹ Bkz. Çalışmamızın 2.2.1 numaralı başlığı.

günde aldığı mesafe olmaktan ziyade her istasyonda değişen yaya ulaklar vasıtasıyla katedilen bir mesafe olarak görmek gerekir⁴⁸⁰). Ulakların ve her türden memur, elçi, komutanın halktan “bayramlık”, “nevruzluk” adı altında haraç toplaması kati suretle men edilmiştir⁴⁸¹. Gazan Han’ın emirnamelerinde yasaya uygun olarak din adamlarından herhangi verginin alınmaması buyruk verilmiş ve buna posta vergisi de ilave edilmiştir⁴⁸².

Gazan Han teşkilatın aşırı çalıştırılmasını önlemek için kendi döneminden önceki ve hatta kendi saltanatının ilk üç senesinde verilen *payza* ve *yarlığ*ları dahi toplatmıştır. Gazan Han elinde *yarlığ* ya da *payza* bulunmayan kimsenin bu imkânlardan yararlanamayacağı ve herhangi birinin şahsi işi için gönderilen ulaklara hizmet verilmeyeceği emirlerini eyaletlere göndermiştir. Herhangi birinin şahsi işi için posta ulaşı göndermesi halinde hapse atılması yönünde emirler yayınlamıştır⁴⁸³. Ancak prenslerle devlet memurlarının arasındaki muhaberenin posta teşkilatı aracılığıyla sağlanmasına müsaade edilmiştir. Bu türden bir görevle vazifelendirilmiş posta ulaşının bir istasyondan en fazla dört at almasına müsaade edilmiştir. Soyluların, yapacakları yolculukları kendilerinin karşılaması kararlaştırılmış ve yolculuklarında *yamı* kullanmalarına müsaade edilmemiştir. Bu önlemler, atların aşırı çalıştırılmasından dolayı diğer ulaklara at kalmaması sorununa yönelik alınmış tedbirlerden olmalıdır⁴⁸⁴. Gazan Han *kopçur* vergisini de bir takım düzenlemelere tabi tutmuştur. Gazan Han, valilerin halktan keyfi vergiler almasını önlemek için bölgelere görevliler gönderip köy köy araştırma yaptırarak yasal ve belirli bir *kopçur* bedeli oluşturmuştur. Gazan Han’ın vergi yapılandırması mucibince hiçbir baskak, melik ya da bitikçinin tezkere yayınlamak ya da vergi toplamak için herhangi bir şekilde resmi evrak yayınlaması yasaklanmıştır ve bu yasağa uymayan kişilerin idam edileceğini bildirilmiştir. Bu yolla Gazan Han, valilerin keyfi vergi koymalarını, halkı ve devlet hazinesini soymalarını engellemiştir. Ulaklara masraflarını karşılamaları için nakit para verilmesi uygulamasına geçilmesiyle valilerin vergi toplama yetkisinin ellerinden alınmış olmasından dolayı ulakların ve elçilerin işleyişinin olumsuz etkilenmesi engellenmiştir⁴⁸⁵.

Gazan Han, yolların güvenliği konusunda ise *rah-darân* teşkilatını düzenleyip yolların güvenliğinden mesul tutmuştur. *Rah-darân*’ın korudukları kimselerden ücret almaları onları teşvik için kararlaştırılmış olmakla birlikte devlet hazinesini de yükten kurtarmıştır. Yollar üzerindeki güzergâhlarda *rah-darân* mensuplarının sayılarının, talep edilecek adil ücretlerin yazılı olduğu *levha-yı adl* isimli levhalar asılmıştır. Böylelikle haydutların kendini *rah-darân* olarak tanıtp soygunculuk yapması önlenirken görevlilerin gelen geçen kimselerden haksız ücretler alması da

⁴⁸⁰ 180-240 km. gibi bir mesafenin ancak dönüşümlü yaya ulaklar vasıtasıyla katedilmesinin mümkün olması hususunda bkz.: Silverstein, a.g.e., s. 160 (dipnot 83).

⁴⁸¹ Özgüdenli, a.g.e., s. 339-341; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 2017, s. 267; Spuler, a.g.e., s. 320, 462-463; Danuu, a.g.t., s. 214; Siverstein, a.g.e., s. 159-160.

⁴⁸² Rashiduddin Fazlullah, *Jami’u’t-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, s. 689.

⁴⁸³ Özgüdenli, a.g.e., s. 339-341; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 2017, s. 267; Spuler, a.g.e., s. 462-463; Danuu, a.g.t., s. 214

⁴⁸⁴ Spuler, a.g.e., s. 463; Atwood, a.g.e., s. 259.

⁴⁸⁵ Rashiduddin Fazlullah, *Jami’u’t-Tawarikh: Compendium of Chronicles*, s. 705-706, 709.

önlenmiş olmalıdır. *Rah-darân* mensuplarının sayısının 10.000'e kadar vardığı bilinmektedir. *Rah-darân*'ın başına Emir Bûrâlgî atanmıştır. Ayrıca eyalet yöneticisi kendi bölgesindeki suçlardan mesul tutulmuş ve böylece güvenlik konusunda eyalet yönetimi daha hassas davranmak zorunda bırakılmıştır. Tüm bunlara ilaveten Emir İtkûl genel olarak İlhanlı sahasında, Şerefu'd-dîn Muhammed Muzaffer ise Şiraz ve Kirman taraflarında haydutlukla mücadele ve yolların güvenliğini temin ile vazifelendirilmiştir⁴⁸⁶.

Merkez Moğolistan'da olduğu gibi İlhanlılarda da *darugaçi/baskaklar* postanın bölgesel ölçekteki sorumlusu ve yöneticisidir. Moğol İmparatorluğunun diğer yerlerinde *darugaçi* ve *baskak* olarak isimlendirilen memurlar İlhanlı sahasında *şihne/şahne* adıyla da geçmektedirler. Posta teşkilatının yönetiminde en üst merci Gazan Han'dan önce *sahib-i divanlığı* da genelde elinde bulunduran vezirler olmuştur. *Sahib-i divan, divan-ı buzurg*'un⁴⁸⁷ başında bulunan makam sahibidir. Danuu ve Spuler'in verdiği bilgiler göz önüne alındığında Gazan Han'ın çift vezirli sisteme geçmesi ve *sahib-i divanlığın* ayrılması göz önüne alınırsa posta işleri *sahib-i divan*'ın tasarrufu altına geçmiştir. Onun da üzerinde baş vezir bulunmalıdır⁴⁸⁸. İlhanlılarda da posta vergisi alınmış ve ulaklara verilen nakit paralar buradan karşılanmıştır.

Gazan Han'ın reformları gerçekten posta teşkilatının aksaklıklarını giderme niyetinde bir hükümdar tarafından gerçekleştirilmiş ise de Gazan Han döneminde olgunluğa ermiş olduğunu söylemek zordur. İlhanlı postasının olgunlaşması Olcaytu dönemine (1304-1316) kadar sürmüştür. 1318-1321 yılları arasında Avrupa'dan Uzak-Doğu'ya yolculuk etmiş Frier Odoric, 1330 yılında Çin'e seyahat etmiş olan John of Cori'nin notları *yam* teşkilatının bölgedeki etkinliği ve yolların güvenliği hususunda olumlu bilgiler vermiştir ki bu durum Gazan Han'ın reformlarının kalıcılığı yakalayabilmiş olduğunu işaret etmektedir⁴⁸⁹.

3.2. Altın-Orda'da Posta Teşkilatı

Moğolların Gizli Tarihi'nde Çağatay'ın posta konusunda fikri sorulduğunda kendi bölgesinden merkeze doğru posta güzergâhı oluşturacağını ve Batu'ya da haber yollayarak posta ağı tesis etmesini isteyeceğini söylediği belirtilmiştir⁴⁹⁰. Buradan anlaşılacağı üzere Ogödey Kağan devrinde Altın-Orda sahası ve Çağatay sahası posta ağı ile merkeze bağlanmıştır. Çağatay'ın da merkeze bir posta ağı kuracağını belirtilmiş olması Ogödey zamanındaki tüm imparatorluğun posta ağı ile birbirine bağlı olduğuna işaret etmektedir.

⁴⁸⁶ Danuu, a.g.t., s. 215; Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 2017, s. 267; Özgüdenli, a.g.e., s. 343-344.

⁴⁸⁷ Büyük divan demektir.

⁴⁸⁸ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 2017, s. 13; Atwood, a.g.e., s. 134; Spuler, a.g.e., s. 322; Danuu, a.g.t., s. 286, 313; Silverstain, a.g.e., s. 156.

⁴⁸⁹ Silverstein, a.g.e., s. 161.

⁴⁹⁰ **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 203; **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Levent Kaya), s. 249; Yakubovskiy, a.g.e., s. 39.

Kafalı, **Çağatay Hanlığı**, s. 66; **Moğolların Gizli Tarihi**, (Çev. Ahmet Temir), s. 203; Kemaloğlu, a.g.m., s. 135.

Altın-Orta Hanlığı'nda, postanın varlığı bir gerçek ise de çalışma sisteminin merkez kağanlık, Kubilay ve İlhanlı Devletlerindeki farklı olduğu gözükmektedir. Ogödey Kağan zamanında Cüci ulusu da merkezi imparatorluğun sadece resmîyette değil fiilen de bağlı devleti konumundadır. Dolayısıyla Ogödey'in posta reformları bu zaman içerisinde Cüci Ulusu sahasında da takip edilmiş olmalıdır. Ancak şu anda bilmediğimiz bir nedenden dolayı Ogödey'in uygulamaları terk edilmiş gibi durmaktadır. Şöyle ki; Moğollarda "ulakçı/ulaçin" olarak adlandırılan kuryelerin Altın-Orda'da *yamçı* olarak adlandırıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Altın-Orda Hanlığı'nda *yamçılar* geçtikleri herhangi bir yerin ahalisinden hanın emri uyarınca hayvan ve erzak alabilir ve halktan kimselerin evinde konaklayabilirdi. Özyetkin'in Altın-Orda sahasında da *payzanın* kullanımında olduğunu bildirmesine dayanarak *yamçıların* bahsi geçen alımları ellerinde *payza* bulundurması şartıyla gerçekleştirebileceklerini söyleyebiliriz. Ancak bu düzenin tamamı Altın-Orda Hanlığı'nda bir tür vergi kapsamında gözükmektedir. Halkın posta kuryelerine konaklama sağlama zorunluluğu *konak tüşül*, erzak sağlama yükümlülüğü *süsün*, hayvanlarına erzak sağlama yükümlülüğü *ulufe*, at sağlama yükümlülüğü *yam ve ulak* olarak adlandırılmıştır. *Konak tüşül* angarya kapsamına girerken diğerleri aynî vergi cinsindedir. İstasyonların yapımında ise halkın angarya usulü çalıştırıldığı tahmin etmek zor olmasa gerekir. Posta teşkilatıyla ilgili sorumluluk ve vergiler konusunda yerleşikler kadar göçebeler de sorumlu tutulmuş, onlardan da *yam ve ulak* vergisi alınmıştır. *Kopçur* vergisi de göz önüne alındığında Altın-Orda'da at vermek suretiyle aynî ödenen iki ayrı vergi vardır. Yukarıda bahsi geçen vergilerin Altın-Orda sahasında Ruslardan da alındığı bilinmektedir. Vergi konusunda Çinggis yasası mucibince dini görevlilerden vergi alınmamıştır. Zaruriyet anında alındığı takdirde de sonradan geri ödenmesi emredilmiştir. Dini görevliler haricinde elinde *tarhanlık* yarlığı bulduran kimselerin de yukarıdaki vergilerden muaf olduğu Altın-Orda'ya ait yarlıklardan ve Altın-Orda vergi sistemi hakkında verilen bilgilerden çıkarılacak sonuçlardandır.⁴⁹¹ Hâlbuki Ogödey Kağan'ın reformları ulakların yerleşik halk arasına girmesini men etmiştir. Mongka Kağan'ın reformları ise ulakların halk arasından geçmesini kati surette yasaklamıştır. Yukarıdaki vergilerden ve aşağıda verilecek olan yarlıklardan yapılan alıntılar incelendiğinde Ogödey Kağan ve Mongka Kağan'ın düzenlemeleri, Altın-Orda'da en azından bahsi geçen yarlıkların yayımlandığı dönemlerde takip edilmemiş gibi görülmektedir. Zira aşağıdaki belgelerde geçen kısımlar ulakların halktan alım yaptıklarını işaret etmektedir. Melek Özyetgin, yarlıklardaki ibareler ile alakalı olarak "Altın Ordu'da *ulag* teşkilâtında posta yapan (posta ulaklığı yapan), haber ulaştırın kişinin, durduğu yerde hanın emriyle, istediği kişinin evinden, hayvanından, erzağından istediği gibi yararlanma ve alma hakkı vardı. Halk, *ulag* olan bu kişilerin her türlü isteklerini karşılamak ve yapmakla yükümlüydü" demiştir.⁴⁹² Yarlıklardan en yakın tarihli olan dahi hem Ogödey hem de Mongka (1251-1259) dönemlerinden daha sonraki bir tarihe aittir. Özyetgin'in ibareleri doğru olarak kabul

⁴⁹¹ Kemalöglü, "Altın Orda", s. 136; Ver, a.g.t., s. 85, 104; Özyetkin, a.g.m., s. 172-175; Özyetkin, a.g.e., s. 220; Özyetkin ve Kemalöglü, a.g.e., s. 50-53, 63, 68, 145, 146; Rizaeddin Fahrettin, a.g.e., s. 213; Virgil Ciociltan, **The Mongols and Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, (Çev. Samuel Willcocks), 20, 1. Baskı, Brill, Leiden 2012, s. 110; Yakubovskiy, a.g.e., s. 64, 66; V. V. Barthold, **Four Studies on the History of Central Asia**, (Çev. V.-T. Minorsky), C. 1, 1. Baskı, Brill, Leiden, 1956, s. 115.

⁴⁹² Özyetgin, **Eski Türk Vergi Terimleri**, s. 139-140.

edildiği takdirde Ogödey ve Mongka döneminin (1251-1259) uygulamalarının bir süre sonra Altın-Orda sahasında unutulduğu ya da takip edilmediği ihtimaller dâhiline girer. Ancak *süsün, ulak, ulufe, konak tüşülün yarlıklarda*, zaten yasak olmalarının yanı sıra tekrardan vurgulanmak maksadıyla zikredilmiş olması da göz önüne alınmalıdır ve alınmaması bahsedilen bu vergilerin, şahıslardan alınıp istasyonlara götürülmüş olması da mümkün olabilir. Diğer taraftan bahse mevzu olan yarlıklarda posta işleri ile alakalı bir *kopçur* vergisi de zikredilmemiştir. Bunun yerine nakdî bir vergi olduğu zikredilmiş *yam* vergisinin alındığı görülmektedir⁴⁹³. Yarlıklara bu bilgiler ışığında bakıldığında Altın-Orda'da posta için hem aynı hem de nakdî alımların olduğu görülmektedir.

Timur Kutlug Han'ın Muhammed ve Mahmud Adlı Kişilere Verdiği Tarhanlık Yarlığı'ndan(1397 ya da 1398):

- 1.Timur kutlug söz-üm
- 2.Ong kol sol
- 3.Kol-ning oylan-ları-ğa
- 4.Tümen edigü başlıg ming yüz on
- 5.Bikleri-ge içki kent-ler-ning kâzî
- 6.Müfti-leri-ğa meşâyih sûfi-leri-ğa (...)
- 41.tart-nak almas-un Tarhan-lık taban-lık yol
- 42.hakk-ı karavul-luk tilemes-ün-ler tavar kar-a-
- 43 -ların **ulak tutmas-un konak tüşül tüşürmes-ün-**
- 44.- **ler süsün 'ulûfe tilemes-ün-ler** kayu ma
- 45.türlüg zahmet ve mu'âvenet ve 'avârizât-
46. -lardın mâşun ve mahrûs bols-un-lar inç
- 47.turup tınç-lık bil-e şam u sabah evkât-ı
- 48.evkât-ı şerif-ler-i-de bizge dağ-ı bizing
- 49.uruğ uruğ-ı-mız-ğa du'â alkış
- 50.ite turs-un dip tuta turur-ğa
- 51.altun nişân-lık al tamğalık
- 52.yar-lık birildi târîh sekiz yüz-de
- 53.bars yıl-ı şa'bân ayı-ning altınçı(-sı)
- 54.kün-i-de özü suyu-ning kenâr-ı-da
- 55.mücâvirân-da irür-de bitildi.⁴⁹⁴

Toktamış Han'ın Bik Hacı'ya Verdiği Tarhanlık Yarlığı'ndan (1381):

- 1.'ala'llâhi tevekkeltu va'alâ keremihi ve ihsânihi 'avvaltu
  - 2.toktamış sözü
  - 3.kırım tümening kutlu-buğa başlıg daruğa bekleringe
  - 4.kâzî müftileringe şeyh meşayihleringe dîvân bitikçileringe
  - 5.tamgaçı tarnakçılarında bökevül totkavullarında ni kim hirfet ağalarına
  - 6.barçağa bu yarlıgıni tutup turğan bik hâcığa bi-penâhlik ilini cümlesin
  - 7.bizning soyurğal bolup sütköl ildin yıl sayı ni kim çıkar çıkışın merfû'lar birle barçası
- beytü'l-mâl(ğa)

⁴⁹³ Kamalov, *Orda ve Rusya*, s. 164, 167.

⁴⁹⁴ Özyetkin, *Yazışmalar*, s. 50-52.

8.berildi bu künden ilgeri sütkölge salıg müsemâmâ salmasunlar **ulağ süsün tilemesünler** anbâr hakkı ikin har(cı)

9.tilemesünler tümendin erkten bulup kırım içinde taşında konumlarda sütkölge tabanlıg kişilerin kimerse tilemesünler almasunlar

10.barçaları bir yerge cem' bolup çıkar çıkışların osal kılmadın himâyet 'inâyet bolmadın payza yarlıgı Tarhan

11.bitimedın bik hâcîga kônılık birle barçalarınız bu kerin küç beringler tidimiz bulay

12.<bulay> tidürgeç erse tümen salıgın kısmetin salğanlar zahmet yunçuğ tigürgenler

13.Korhanlar erne basa sen bik hâcî bulay soyurgayım tip miskîn yarlıglarğa küç kılur bolsa singe takı edgüsi bolmağay

14.tip tuta turğuğa {ğ} al tamğalıg yarlıg berildi orda tan orduda erürde bitildi

15.tahrîren fi'r-râbi' ve'l-'işrine şehre zi'l-ka'ade senete semânîne ve seb'imi'e biçin yıl bitildi.⁴⁹⁵

Mengü Timur Han'ın Rus Metropoliti Kiril'e Verdiği Yarlık'tan:

Üçüncü yarlıgı, Mengü-Timur Han, Kiev ve Bütün Rusya Metropoliti Kiril'e verdi. Yüce Tanrı'nın gücü ve yüce üç azizin iradesiyle Mengü Timur'un şehir ve köy baskakları ile beylere, ulus beylerine, vergi tahsildarlarına (danşık) ve bitikçilere ve ilçi yolavçılara ve kuşçu ve barsçılara sözüdür. Çengiz Han ve ondan sonra gelen hanlar, papaz ve keşişlere yarlık verdiler ki onlardan vergi (dan') veya **süsün, ulak alınmasın**... Onlar yam, çerig, tamga vermesinler. Ve kiliseye ait topraklardan, sulardan, bahçelerden, üzüm bağlarından değirmenlerden, kışlıklardan, yazlıklardan hiç (vergi) alınmasın, alınan şeyler de geri verilsin (...)⁴⁹⁶

Özbek Han'ın Metropolit Petro'ya Verdiği Yarlık'tan (1313):

(...)Yarlıkta belirtildiği gibi arşimandritler (yüksek rütbeli papazlar) ve başrahipler ve papazlar ve kilisedeki bütün din adamlarına hiçbir şekilde hakaret edilmesin. Vergi (dan'), tamga, sabanlık, **yam**, baş (mıt), köprü parası ve çerig (voyna),av parası bizim için toplanırken ya da savaşmak istediğimizde bizim uluslarımızda asker toplama emri verdiğimizde kiliseden, Metropolit Petro'dan onun adamlarından, din adamlarından kimse bir şey almasın... Onlardan vergi (dan'), koluş, sabanlık toplanmasın, ya da elçilerimiz hanbikelerimiz, çocuklarımız veya kim olursa olsun bir yere giderken onlardan (din adamlarından) **süsün, yam, ulak alınmasın**, onlardan bir şey istenmesin. Büyük ihtiyaç dolayısıyla ne alındıysa **üç katı geri ödensin**. Biz bunu iyi karşılamıyoruz, gözlerimiz de buna sakince bakmıyor!⁴⁹⁷

Yarlık örneklerinde geçen vergiler, Altın-Orda'da ulakların halkın arasına girip onlardan erzak, at, at yemi ve konak sağlamlasını yasal bir zemine oturtur. Diğer bir deyişle bu yarlıklarda muhataplardan alınmaması emredilmiş vergiler sıradan halktan alınmış olmalıdır. Çünkü *yarlık*⁴⁹⁸ verilmiş kişiler özel bir statüye sahiptir. Dolayısıyla onlardan alınmayan vergiler sıradan halktan alınıyor olmalıdır ki, *yarlık* sahiplerinin özel bir statüsü olsun. Bu durumda ulaklar ve elçiler yasal bir şekilde halkın arasına girip halkın atını, at yemini, erzağını ve konağını kullanmış olabilir.

⁴⁹⁵ Özyetkin, *Yazışmalar*, s. 46.

⁴⁹⁶ Özyetkin, *Yazışmalar*, s. 63.

⁴⁹⁷ Özyetkin, *Yazışmalar*, s. 67-68.

⁴⁹⁸ *Yarlık* hakkında bilgi için bkz.: çalışmamızın birinci bölümünün ilgili başlığı.

Yolların güvenliğinden sorumlu olan *tutgaul* teşkilatının Altın-Orda topraklarında da işlediği görülmektedir⁴⁹⁹. Her ne kadar Altın-Orda ve İlhanlılar arasındaki savaş esnasında yollar güvenden uzak görülmeğe⁵⁰⁰ de normal zamanlarda yollar güvenli gözükmektedir. Ogödey Kağan'ın merkezî imparatorlukta yaptırmış olduğu gibi Altın-Orda sahasında da yollar üzerinde belirli aralıklarla su kuyuları açılmıştır⁵⁰¹.

Altın-Orda posta teşkilatında diğer Moğol hanlıklarından farklı olan bir diğer durum taşıtlar noktasında görülebilir. Posta teşkilatı coğrafyaya tabi olduğundan dolayı, Altın-Orda'nın tayga ve bataklıklarının bulunduğu yerlerde posta iletim sistemi diğer hanlıklarinkinden doğal olarak bir takım farklılıklar göstermiştir. Bu gibi bölgelerde buzun ve bataklık, at ya da o cinsten ağır hayvanların ilerlemesini engellemesinden dolayı kızaklar ve kızak çeken köpekler kullanılmıştır⁵⁰².

Yamın yönetimi ve vergisi hususunda bölgesel bazda *daruga-baskak* sisteminin durumu Altın-Orda devletinde de aynıdır. Halkı teşkilatlandırmadan, vergi toplamaya ve posta teşkilatının işleyişini düzenlemeye kadar varan geniş saha onun görevleri arasındadır⁵⁰³. Ancak Altın-Orda içerisinde *daruga* ve *baskak* terimlerinin aynı şeyi karşılamadığına yönelik bilgiler mevcuttur. J. Halperin, *baskakların*, Moğolların Rusya sahasındaki XIV. yüzyıl öncesindeki hakimiyet evresine ait olduğunu ve XIV. yüzyıldan sonra *baskakların* yerini *darugaların* aldığını belirtmiştir. Halperin'in verdiği bilgilere göre *baskak* ve *daruga* arasındaki fark *baskakların* sorumlu oldukları sahada bizzat bulunması ancak buna karşın *darugaların* sorumlu oldukları sahalarda değil Volga üzerindeki Moğol merkezlerinde bulunmasıdır. Halperin bu şekilde daha az maliyetli bir yönetimin uygulandığını bildirirken, müfettiş konumundaki *baskakları* bölgeden çekmek vesilesiyle Moğolların Rusya üzerindeki baskıyı azaltmadığını da bildirir. Çünkü süvari Moğol ordusu için Rusya'nın herhangi bir bölgesine uzanmak ya da tesir etmek zor bir iş değildi⁵⁰⁴. Ancak Altay Tayfun Özcan, *daruga* ve *baskak* konusunda Halperin'in verdiği bilgilere karşıt fikirler öne sürmüştür. Özcan, *daruganın* Rus kilisesine bahşedilmiş yarlığda geçiş şekline dayanarak Halperin'in düşündüğü gibi şehirlerde oturan ve görev yerlerinden uzak olan kimseler olmadığını savunmuştur. Onun fikrine göre, Altın-Orda'da XIV. yüzyıldan sonra *baskaklardan* farklı olarak *darugalık* müessesinin geliştiği yönündedir ki Altın-Orda'ya ait yarlık ve belgelerde *baskak* ile birlikte *darugaların* da zikredilmesi onun fikrini desteklemektedir. Altın-Orda'daki *baskaklıktan* *daruga*'ya geçişin sebebi tıpkı Çin'de (yani Yuan sahasında) da olduğu gibi iktidarın sağlandığı ilk dönemde *baskakların* askeri ağırlık olmasında karşın zamanla otoritenin oturmasına müteakip sivil

⁴⁹⁹ Ekrem Kalan, "XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları", **Avrasya Etüdleri**, 45(1), 2014, s. 52-55.

⁵⁰⁰ Marco Polo, a.g.e., s. 10.

⁵⁰¹ Kalan, a.g.m., s. 52-55.

⁵⁰² Allsen, "Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article", s. 258; Marco Polo, **Description of the World**, s. 470-471.

⁵⁰³ Kemaloğlu, a.g.m., s. 135; Vásáry, a.g.m., s. 188; George Vernadsky, **Moğollar ve Ruslar**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), 1. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 257.

⁵⁰⁴ Halperin, a.g.e., s. 39-40; Charles J. Halperin, "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", **Russia and Mongol, Slavs and the Steppes in Medieval and Early Modern Russia**, Victor Spinei ve George Bilavski (Ed.), 1. Baskı, The Publishing House of the Romanian Academy, Bucureşti, 2007, s. 250.

ve idari karaktere kaymasıdır. Diğer taraftan, Altın-Orda'nın içinde bulunduğu durum zamanla bozkır geleneğinin yerleşikliğe doğru evrilmesi sonucu bölge, kent ve köy idari yapılanmasına kaymıştır. İşte bunun bir sonucu olarak Altın-Orda'da vuku bulan idari değişime paralel olarak Çin'de olduğu gibi mevcut sistem reforme edilmek yerine yeni bir yapı olarak *darugalık* kurulmuştur. *Baskaklar* eski sistemin bir parçası olarak varlığını sürdürmeye devam etmişse de Altın-Orda'da giderek önemini kaybetmiştir. Durumun bu şekilde gelişmesinde *daruga* kavramının Altın-Orda sahasına *baskak* kavramından sonra girmiş olmasının da bir payı vardır denebilir⁵⁰⁵. Eldeki bilgiler ışığında ister Özcan'ın ister Halper'in fikirleri doğrultusundan bakılsın, Altın-Orda için *daruga* ve *baskak* farklı memuriyetleri ifade etmektedir denebilir.

Altın-Orda ve Çağatay posta teşkilatları hakkında maalesef İlhanlı ve merkez Moğollarındaki kadar tafsilat bulunmamaktadır. Altın-Orda postası hakkındaki bilgiler Çağatay Hanlığına nispeten daha fazlaysa da yeteri kadar detaylı değildir.

3.3. Çağatay Hanlığında Posta Teşkilatı (1227-1370)

Posta teşkilatının Ogödey tarafından tanzim edilişi esnasında Çağatay'ın fikri alınmıştır. Bu cihetiyle düzenlemelerin beraber yapıldığı⁵⁰⁶ ve merkez imparatorluğun postası için geçerli olan hususların Çağatay postası için de geçerli olduğu söylenebilir. Buna rağmen Çağatay posta teşkilatı hakkında diğerlerinde olduğu kadar tafsilat mevcut değildir. Ancak XIV. yüzyıla ait Uygur belgelerinin verdiği bilgiler Çağatay postası açısından incelendiğinde belli sonuçlara varmak ya da en azından değerlendirme yapmak ve akıl yürütmek mümkün olacaktır. Çağatay Hanlığı'nın sınırları içerisinde kalan Uygurların posta teşkilatı ile ilgili belgelerinde geçen bilgiler iki husustan önemlidir. Bunlardan ilki; XIII ve XIV. yüzyıla ait belgelere bakıldığında Ogödey Kağan'ın istasyonlarla ilgili yaptığı reformun tersine halktan bazı kimselerden alımlar yapıldığının gözlenmesidir. Bu alımlar bazı vergiler yerine sayılmıştır. Böyle bir uygulamayı sadece Çağatay Hanlığı'nda görmüş bulunmaktayız. Bahsi geçen vergilerin arasında *tütün* ve *angarya* isimli vergilerin yer almış olması posta hizmetlerinin, farklı vergiler yerine sayılması bağlamında gerekli durumlarda fazlalık olarak alınabildiğini göstermektedir. Belgelere rastlanan vergilerin arasında *yam at*, *kupçir*⁵⁰⁷ isimli vergilerin de gözükmesi zaten mevcut bir posta vergisinin varlığına işaret etmektedir. Böylece gerekli durumlarda ilave olarak alım yapıldığı söylenebilir. İlave posta alımlarının, farklı vergiler yerine sayılması halkı mağdur etmemek için alınmış bir önlem gibi gözükmektedir. Bu cinsten olan belgelerden birer örnek vermek gerekli görülmüştür:

⁵⁰⁵ Özcan, a.g.e., s. 404-418.

⁵⁰⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 66; *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), s. 203.

⁵⁰⁷ Belgede “*küskü yılki ögrinaning kupçir kümüştä mısranıng at teringä üç bakır kümüş... berip sanıta tutzun*” şeklinde yazmasından bahsi geçen *kopçurun*, hayvan vergisi olan *kopçur* değil Mongka Kağan zamanında oluşturulan “toplu” vergi mesabesinde olup posta vergisinin içinden alındığı *kopçur* olması gerektiği fark edilmektedir: Vér, a.g.t., s. 213; Dai Matsui, “Dating of the old Uigur Administrative Orders From Turfan”, M. Özkan ve E. Doğan (Ed.) **VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı**, C. 4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Nr. 5197, İstanbul, 2013.

Matsui'de Text 3 Kayıtlı Uygur Belgesi

1. taqïyu yıl çxşapt ay	1. Tavuk yılı ⁵⁰⁸ on ikinci ay
2. [ ] yägrmikä qar-a noqoy	2. On ...'inci gün Kara Nogay
3. [ ] (...) xoça baş-lïy bäg-	3. (...) Hoca'nın önderliğindeki beğ-
4. -lär-kä tngbilä alip üngü	4. Iere sabah (vakti) ile (alıp)önce
5. iki qoyn iki qap bor-ta	5. iki koyun iki kap içkiden
6. aldïn qabï bir qoyn	6. Altın Kabı bir koyun
7. birip onunç käşig-kä	7. Verip onuncu kezik'e (kezik vergisi ⁵⁰⁹ yerine)
8. tudsun yan-a bir qap	8. Tutsun (saysın) (bunun) yanı(sıra) bir kap
9. bor m-ä birip üçünç	9. içki verip üçüncü
10. käşig-kä tudsun. ⁵¹⁰	10. Kezik'e (kezik vergisi yerine) tutsun (saysın)

Erken Moğol-Yuan Periodu Arasına Tarihlendiği Düşünülen Uygur Belgesi

7.ud yıl säkizinç ay tokuz	Ox year, 8th month, on the 9th new day. From the fourhorse-ulag for Yetär elçi to goto Yürüngçin, Tämir-çi, Buyan (and) Tükäl [...]WNG with Çagan Kuli from Nampı shall give one horse and take it into account as postal horse [-tax] ⁵¹²	7.Sığır yıl(ının), sekizinci ayı(nın) dokuz(uncu) 8.gününde. Yider elçi'ye (verilerek) Yürüngçin 9.'a gidecek dört menzil atlarından, 10.Nampı (şehir)'deki Temirçi, Buyan, Tükel, 11.(.....)ung ve Çagan-Kuli ile bir at 12.verip, posta atı hesabına kaydetsin ⁵¹³
8.yangı-ka yetär elçi-kä yürüngçin		
9.-kä bargu tört ulag-ta		
10.nampı-ta [tä]mir-çi buyan tükel		
11./[...]WNG ç(a)gan k[u]lı bilä bir at		
12.berip yam at san-inta tutzun ⁵¹¹		

Belgelerde karşılaşılan diğer bir husus, vergilerin öteki Moğol hanlıklarındaki isimlerden farklı isimlerle ve tabirlerle anılmasıdır. Bunlardan biri *tuzgu* isimli vergidir. Yolculara erzak sağlama yükümlülüğü olduğu görülen verginin diğer Moğol hanlıklarında *süsün* adı altında geçtiği

⁵⁰⁸ *Taqïyu* ya da *Takıgu yıl* kelimesinin “tavuk yılı” anlamına geldiğine dair bkz: Ver, a.g.t., s. 160; Özyetgin, **Vergi Terimleri**, s.165-166.

⁵⁰⁹ Terimle ilgili açıklama için bkz. Çalışmamızın 580. dipnotu.

⁵¹⁰ Transkripsiyon, Matsui'nin eserinden aynen alıntılanmıştır; Text 3 U 5325 için bkz.: Dai Matsui, “Uigur Administrative Orders Bearing Qutlug Seals”, **The Society of Central Asian Studies** (□□□□□□□□□□), C. 13, 1999, s. 23-24.

⁵¹¹ Vér, a.g.t., s. 161-162.

⁵¹² Vér, a.g.t., s. 161-162.

⁵¹³ Dai Matsui, “Ürümçi ve Eski Uygurca Yürüngçin Üzerine”, **Yalım Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, Hatice Şirin User ve Bülent Gül (Ed.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 428.

görülmektedir. Diğer taraftan posta teşkilatı altında seyahat edenlere kıyafetlik bez ve kıyafet verildiği de gözlemlenmektedir. Hayvan yemi vergisi ise belgelerde sadece "...’nın atına saman versin” ve benzeri şekillerde ifade edilmiştir. Vèr’in çalışmasındaki belgelerden biri ulaklara nakit verildiğini işaret etmektedir. Aynı belgede halkın, ulağa verilen nakdi parayı da karşıladığı görülmekteyken diğer bir belge de⁵¹⁴ yine halktan nakdi alımların yapıldığına işaret etmektedir. Moğol hâkimiyet dönemine ait Uygur belgelerinde *koççur*’un nakdi olarak alındığı göz önüne alınırsa⁵¹⁵ Mongka Kağan’ın vergi reformları Çağatay Hanlığı sahasında da tatbik edilmiştir denebilir. Uygur belgelerinde⁵¹⁶ gözüken diğer bir vergi *yam at* isimli vergidir. İsminden de anlaşılacağı veçhile *yam at*, at tedarikini içeren bir vergidir. Ancak diğer hanlıklarda posta atı sağlama yükümlülüğü için bu kavrama rast gelinmemiştir. Posta atı sağlama yükümlülüğü diğer hanlıklarda *ulak* vergisi olarak görülmüştür. Görüldüğü üzere Çağatay sahasındaki terminoloji Uygurlara has olmuştur. Ancak içerik açısından vergiler örtüşmektedir. Belgelerden çıkan başka bir sonuç, elçi ya da ulakların tüm ihtiyacının her zaman tek bir kişiden müsadere edilmemesidir. Belgelerde elçinin toplam ihtiyacı zikredildikten sonra elçiye malzeme verecek kişilerin vermesi gereken miktarın belirtilmesi⁵¹⁷ ve bazen de elçinin ihtiyacı olan toplam maddenin türlü kişilere pay edildiğinin⁵¹⁸ görülmesi ulakların tüm ihtiyaçlarının her zaman tek bir kişiden karşılanmadığı fikrini desteklemektedir. Belgelerde, gereken maddelerin temini için bazen şahıslar yerine komple bir şehir ya da komple bir ticari oluşum mesul tutulmuştur. Bu konuda dikkat çekici bir husus Hristiyan ve Budist cemaatlerden alım yapıldığını bildiren belgelerin varlığıdır. Marton Vèr ve Matsui’nin yayınlamış oldukları Uygur belgeleri⁵¹⁹ son bahsedilen iki husus için bir örnek teşkil etmektedir. Bu bilgilere rağmen Matsui tarafından yayınlanmış ve Çağatay Hanlığı dönemine tarihlendirilmiş bir diğer belgede hac vazifesini yerine getiren Budist rahiplerden “guan-ding guo-shi Dorji Kireşis-Bal-Sangbo-lama” (XIV. yüzyılın ikinci yarısı⁵²⁰) ve talebelerinin at ve erzaklarından (ya da her hangi bir şeylerinden) posta adı altında her hangi bir alım yapılmaması kati surette emredilmiştir⁵²¹. Yasaya aykırı olarak yapılan diğer alımları ne şekilde değerlendirmek gerektiği de burada bahse mevzu edilmelidir. Belgelerin kesin tarihleri hakkında bir fikir yoksa da

⁵¹⁴ Bkz.: OAcc 03; Ver, a.g.t., s. 214.

⁵¹⁵ Bahsi geçen belgeler için bkz.: Vèr’in çalışmasındaki belgeler PO12, PO22-23; Ver, a.g.t., s. 161, 180-183.

⁵¹⁶ Bkz. PO12 numaralı belge; Ver, a.g.t., s. 161.

⁵¹⁷ “Ud yıl bir yegirminç ay tokuz yangıka Indu elçinin düli atlarına bergü y(e)g(i)rmi bağ ot iki tagar saman[-ta] Bökän Şali on bag ot berzün”; Vèr, a.g.t., s. 163.

⁵¹⁸ “Ud yıl sākizinç ay tokuz yangıka yetär elçike yürüngçinkä bargu tört at ulakta nampıta tāmırçi buyan tükel çagan kuli bilä bir at berip yam at sanınta tutzun; Vèr, a.g.t., s. 162.

⁵¹⁹ Bkz. PO19; Ver, a.g.t., s. 172-173; diğer belge için bkz.: Ver, a.g.t., s. 174-175; Matsui, “Old Uigur Toponyms”, s. 96.

⁵²⁰ Matsui tarafından Uygur kökenli olduğu düşünülen ve Tibet Budizmine mensup bir rahiptir. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı düşünülen Budist rahip, liderlik ettiği hac kafilesi ile birlikte Kara Koço, Bars Köl ve Beş Balık bölgelerinde hac vazifesi ifa etmiştir. Dini aktivitelerini yürüttüğü başlıca bölge Kansu olmuştur. Yuan Hanedanı tarafından Türkçesi “Karakorum Milli Hocası” [*He-lin guo-shi* (和林國師)] ünvanıyla taltif edilmiştir. Yuan Hanedanı’nın Moğolistan’a çekilmesinden ve Çin’de Ming Hanedanı’nın kurulmasından sonra da Ming Hanedanı tarafından “baş öğretmen vekili” [Dou-gang fu chan-shi (都綱副禪師)] ünvanıyla taltif edilmiştir. : Dai Matsui, “A Mongolian Decree from the Chagataid Khanate Discovered at Dunhuang”, Peter Zieme (Ed.), **Aspects of Research into Central Asian Buddhism: In Memoriam Kōgi Kudara**, 1. Baskı, Brepols Publishers, Turnhout, 2008, s. 160-164, 167, 170.

⁵²¹ Matsui, “A Mongolian Decree from the Chagataid Khanate Discovered at Dunhuang”, s. 160.

Matsui tarafından Yuan Öncesi Erken Moğol dönemine (1206-1259?) tarihlendirilmiştir. Bu tarihlendirmeler doğru kabul edildiği takdirde *yasagın* unutulmasından dolayı gerçekleşen bir yasadan sapma söz konusu olamaz. Sangbo-lama hakkındaki belgenin sağladığı bilgiler göz önüne alınacak olursa din adamlarından alım yapmama konusundaki durum Çağatay sahasında da varlık göstermektedir. O halde diğer belgelerdeki alımları bir zaruriyyet anında ya da aciliyet anında yapılmış alımlar olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Bu noktada Vladimirtsov'un Moğol kanunları hakkında verdiği bilgiler göz önüne alınmalıdır. Vladimirtsov'a göre üç önemli iş ile ilgili olarak gönderilmiş elçi ve posta görevlilerine beyler, tarkanlar ve dini görevliler dâhil istinasız herkes at, araba ve erzak vermeye mecburdur. Vladimirtsov'un bahsettiği üç önemli iş; "düşmanın hücumu geçmesi", "iki noyanın kavgası" ve "büyük bir şahsın hastalanmasıdır"⁵²². Benzer bir şekilde acil ve önemli durumlarda Altın-Orda posta teşkilatında⁵²³ da dini cemaatlerden alımlar yapılabilmekteydi. Ancak Altın-Orda'ya ait yarlıklarda böyle bir durumda daha sonradan alım yapılan dini müesseselere her ne vermişlerse misliyle geri ödenmesi belirtilmiştir. Çağatay postası için de aynı durumun söz konusu olabileceği düşünülmelidir. Aksi takdirde yasanın koruyucusu olan Çağatay Han'ın kurduğu hanlıkta yasaya aykırı hareket edilmesi akla yatkın gelmemektedir⁵²⁴.

Matsui'nin yayınladığı belgelerden biri⁵²⁵ Çağatay topraklarında *angarya* usulünün işlemekte olduğuna işaret etmektedir. *Angaryanın* varlığı söz konusu ise Çağatay topraklarında posta istasyonlarının yapımı ve tamiri hususunda halkın hizmet zorunluluğu kapsamında çalıştırılması da söz konusudur⁵²⁶. Bir diğer belgede yer alan bilgiler sürücülerin de halktan temin edildiği yönünde bir kanı uyandırmaktadır. Belgede geçen ulakçı eğer sürücü değilse bu takdirde ulak (posta) atı bakıcısı olmalıdır. Eğer durum böyleyse ulakların ve elçilerin yanlarında ulakçı adı altında hizmetçiler götürmüş olması söz konusu olabilir. Her ne kadar merkez postasında serâhaten böyle bir işleme rast gelinmemişse de böyle bir işlemin merkez kağanlıkta uygulanmadığını söylemeye yetecek bir bilgiye de rast gelinmemiştir. Bu takdirde merkez kağanlığın posta sisteminde de bu usulün varlık göstermesi muhtemeldir.

Belgelere yansıyan diğer bir durum ise atlar için yapılmış olan tasniflerin çokluğudur. Atların *müngü at* (binek atı) ve *boguz at* (kesilip yenen at) olarak ayrılmış olmasından başka mesafelerine göre de ayrılmış olması söz konusudur. Belgelerdeki *uzun at/ulag* uzun mesafeler kat etmeye uygun atlar için, *kısga at/ulag* kısa mesafeler kat etmeye uygun atlar için ve *tüli at/ulag* orta uzaklıktaki mesafeleri kat etmeye uygun atlar için kullanılmıştır. Aynı durumun merkez kağanlık

⁵²² Vladimirtsov, a.g.e., s. 255.

⁵²³ Bkz. Özbek Han'ın Metropolit Petro'ya verdiği yarlıktan yapılan alıntı kısmı.

⁵²⁴ Belgeler için bkz.: Vèr, a.g.t., s. 141-185; Dai Matsui, a.g.b., s. 613, 618, 619; Dai Matsui, "The Yalin-Texts.Six Uigur Administrative Orders From The Early Fourteenth Century", **Humanities and Social Humaties Studies**, C. 10, 2003, s. 58, 60.

⁵²⁵ No. 15 (=C4); Matsui, a.g.b., s. 618.

⁵²⁶ Matsui, a.g.b., s. 618.

için geçerli olduğuna yönelik her hangi bir bilgiye tarafımızca rastlanmamış olması bunun Çağatay sahasındaki Uygurlara has olduğunu akla getirmektedir⁵²⁷.

3.4. Moğol Posta Teşkilatı ve Yollar

Her ne kadar yukarıda Ogödey Kağan tarafından verilen emirle Moğol hâkimiyet sahası içinde posta teşkilatı kurulduğu zikredilmiş ise de postanın ilk defa kurulması belki de sadece merkezi hanlık sahası⁵²⁸ ve Altın-Orda'nın Rus bölgeleri için geçerli olabilirdi. Çünkü İran sahası, Uygur-Çağatay sahası ve Çin sahası zaten Moğollar öncesi dönemde dahi postaya sahiptiler⁵²⁹.

Bütün Moğol hâkimiyet sahası (merkezi Moğol Kağanlığı ve Çinggisogulları devletleri) üzerindeki yolları görmek için en elverişli kaynaklar seyahat namelerdir. Carpini, Rubruck ve Marco Polo'nun posta teşkilatını kullanmış olmaları⁵³⁰ göz önüne alındığında bahsi geçen seyyahların takip etmiş oldukları yolların Moğol posta teşkilatı tarafından kullanılan yolların büyük kısmını yansıttığı düşünülebilir. Diğer kısımlar için, Moğol öncesi Çin ve İran yolları, alınır ve seyyahların yollarına eklenirse Moğol hâkimiyet sahasında işleyen yolları geniş ölçekte de olsa görmek mümkün olacaktır.

Batı hudutlarından başlayarak çeşitli istikametler doğrultusunda yollar olduğu seyahatnameler ışığında görülebilir: Kiev'den Canav aracılığıyla Dinyeper'in aşağı çıkırını takip ederek Azak burnunu sahilden geçen yol, Saray (Berke Saray) şehrine varmaktadır. Saray'dan Etil'in orta çıkırlarındaki Ukek'e bir yol giderken Kırım yarım adasının Deşt-i Kıpçak'a bağlandığı yerden geçen Sudak yolu kuzeye doğru gidip Don nehrini geçerek yine Ukek'e ulaşır. Saray şehri ile Bulgar şehri arasında da bir yol vardır⁵³¹. Saray şehrinden doğuya giden yollar Ural Nehrini geçtikten sonra Ural Dağları'nın güney etekleri ile Aral Gölü arasından, Otrar (diğer bir adıyla Ornas) ve kuzeyinden geçerek Taşkent-Çu arasına varır. Doğu'ya devam eden yol İli Nehrini aşarak Issık Göl ve Balkaş arasından geçer. Altay Dağları'nın güney eteklerini takiben Karakorum'a varır. Ukek'ten doğuya gelen yukarıdaki yol hattının bir noktasında Buhara'ya sapan bir yol olduğu Marco Polo'nun notlarında görülmektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki Marco Polo'nun babasının Ukek'ten geçip Volga'yı aştıktan sonra Buhara'ya giderken kullandığı yol ipek yolunun Taşkent'ten Buhara'ya varan kısmı olmalıdır. Taşkent'e ise yukarıda bahsettiğimiz güzergâhtan gelmiş olmalıdırlar. Çünkü güney yolunu kullanmayarak Ukek-Volga üzerinden doğuya gelmişlerdir. Amaçları batıya gitmek idiye de yollar tehlikeli olduğundan daha dolambaçlı bir yol seçmişlerdir. Saray-Ürgenç-Amal-Buhara yolunu da kullanmış olabilirlerdi. Ancak batıya

⁵²⁷ Vèr, a.g.t., s. 82,87, 163, 222, 227; Dai Matsui, "Uigur Kâzig and the Origin of Taxation System in the Uigur Kingdom of Qoço", *Festschrift in Honor of Talat Tekin*, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 236-237.

⁵²⁸ Spuler, a.g.e., s. 460.

⁵²⁹ Bkz.: "Giriş" in Moğol öncesi posta teşkilatları hakkında özet bilgiler içeren kısmı.

⁵³⁰ Beazley, a.g.e., s. 130; Wilhelm von Rubruck, a.g.e., s. 53; Marco Polo, a.g.e., s. 207-208.

⁵³¹ Bu yol Moğol-Baltık ticaret yolu olup Kazan-Novgorod hattını takiben Volga ile beraber Baltık denizine kadar ulaşır.

ulaşmak istediklerinden dolayı bu yolu kullanmış olsalar Amal'dan direkt Meşed yoluna dönmeleri gerekirdi⁵³².

Marco Polo'nun notları incelendiğinde Trabzon ve Doğu Anadolu'dan çıkan yolların Tebriz, Kazvin, İsfahan, Kirman, Şiraz, Badahşan, Paşevan, Amuderya'nın güney kolları, Kaşgar, Yarkent, Hotan, Lop Nor coğrafyası, Turfan, Hami, Su-chou'dan geçerek daha doğuya doğru gidip Hoang-ho Nehrini kuzeye doğru takiben Pekin'e kadar ulaştığı görülmektedir. Bu yol fark edileceği üzere İpek yolunun bir kısmını oluşturur. İpek Yolu'nun öteki güzergâhı Pamir'den sonra Tarım Nehrinin kuzey sahillerini takiben, Aksu, Kuça, Turfan üzerinden geçip Hami aracılığıyla güneye doğru sapıp Lop Nor ve Su-chou hattına bağlanır. Daha sonra Hoang-ho'nun güney doğu kolları üzerinden Lo-yang'a, oradan kuzeyde Ch'ang-an'a ulaşır⁵³³. Bu yol Marco Polo'dan başka Şahruh'un Çin'e göndermiş olduğu Gıyasuddin Nakkaş tarafından da kullanılmıştır. Bu ve bir üst paragrafta bahsedilmiş olan yollar Lin Yih-min tarafından XIII. yüzyılın en önemli iki yolu olarak tarif edilmiştir⁵³⁴.

Pekin ile Karakorum arasında da yollar olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen yollar hakkında üç güzergâh belirtilmiştir. Hosung Shim'in verdiği bilgilere göre bu üç güzergâhın her biri Moğol posta teşkilatının farklı birimleri tarafından kullanılmıştır: Güzergâhlardan biri Kerulen ve Shangtu hattından Pekin'e gelen yoldur ve *morin yam* tarafından kullanılmaktadır. İkinci yol ise Fengchou üzerinden gelir ve *tergen yam* tarafından kullanıldığı belirtilmiştir. Bugün Hohhot olarak bilinen sahanın ayrıca Toba'ların ilk merkezi olduğu görülmektedir ki Ordos'un kuzey-doğu yakasında kalıp Pa'i-teng'in (Peteng'in) kuzey-batısında kalır. Üçüncü güzergâh, *narın yam*'a aittir ve Pekinden Dongsheng'e, oradan Nanxia bölgesine ve oradan Ejene'ye ulaşmaktadır⁵³⁵.

Bahsedilmesi gereken başka bir yol da Ch'ang-ch'un'un öğrencisi olan Li Chih-ch'ang'un notlarında bahsettiği Kerulen'nin Güneyinden, Yin Shan⁵³⁶'a (Yin Dağları'na) ve Sayram Gölüne kadar uzanan posta yoludur. Li Chih-Ch'ang, bu yolun *Yu-er-luo* olarak adlandırıldığını bildirmiştir. Allsen'in verdiği bilgilere göre *Yu-er-luo* kelimesinin Türkçesi *ürlüg* olup anlamı

⁵³² Marco Polo, "Geziler Kitabı", s. 1-40; William R. Shepherd, **Historical Atlas**, 8. Baskı, The Colonial Offset Co. Inc., Maryland, 1956, s. 104B-104C; Rockhill, a.g.e. s. 307-308 (kapak arkası haritası).

⁵³³ Bu paragraflardaki bilgilerin harita üzerinde gözlenmesi için bkz. "EKLER" kısmı.

⁵³⁴ Lin Yih-min, **Ali Ekber'in Hitayname Adlı Eserinin Çin Kaynakları İle Mukayese ve Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tai-pei, 1967, s. 1.

⁵³⁵ J. Daniel Rogers, "Inner Asian States and Empires: Theories and Synthesis", **Journal of Archaeological Research**, 20 (3), 2012, s. 207; Puning Liu, **Political Legitimacy in Chinese History: The Case of the Northern Wei Dynasty**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, 2018, s. 34-36; Victor Cunrui Xiong, **Historical Dictionary of Medieval China**, 1. Baskı, Scarecrow Press, Maryland, 2009, s. 156; Shim, "Yam", s. 110-111; <https://www.themaparchive.com/china-420502-ce.html> (22.04.2019).

⁵³⁶ Burada bahsi geçen Yin Shan'ı Ordos'un kuzeyindeki Yin Shan ile karıştırmamak lazım. Arthur Walley'in seyahatnameye yaptığı notlandırmalara göre eserde Yin Shan olarak geçen dağlar, modern zamanlardaki Tien Shan, yani Tanrı Dağlarıdır. Ancak Ch'ang-Ch'un'un seyahet ettiği devirlere Tanrı Dağları'nın Yin Shanolarak adlandırıldığı, Walley'in beyanlarından çıkarılabilir. Bahsi Geçen Yin Dağları'nın Sayram Gölü'nün yakınlarında olması Walley'in fikrini desteklemektedir. Ordos'un kuzeyindeki Yin Shan'ın (Yin Dağları'nın) konumu için bkz.: http://legacy.lib.utexas.edu/maps/onc/txu-pclmaps-oclc-8322829_f_8.jpg ve http://legacy.lib.utexas.edu/maps/onc/txu-pclmaps-oclc-8322829_g_9.jpg; Togan ve diğerleri, **Eski T'ang Tarihi**, s. 5; Bahsedilen Yin Shan'ın modern zamanlardaki Ti'en Shan olması üzerine bkz.: Li, a.g.e., s. 71.

ebedi, daimi ya da kalıcıdır. Allsen, *Yu-er-luo* isimli yolun Kitan ya da Uygurlara kadar dayanabileceğini bildirmiştir. Yolun *ürlüg*, yani “daimi” olarak adlandırılmasında Kitan ve Uygurlara kadar dayanması etkili olmuş olabilir. Ayrıca Yin Shan’da (Yin Shan Dağları’nda) 48 köprüden oluşan bir geçit olduğu da aynı notlarda görülmektedir. Bu geçitin Çağatay tarafından Batı Seferi esnasında yapıldığı belirtilmiştir⁵³⁷.

Posta yolları adına bilgi veren kaynaklardan birisi de Ch’i T’ang’ın eseridir. Kubilay Kağan’ın Yeh-lü Hsi-liang⁵³⁸’ı merkeze davet ettiği zaman Yeh-lü Hsi-liang’ın posta yollarından giderek merkeze ulaştığı Ch’i T’ang’ın eserinde bildirilmiştir. Yeh-lü Hsi-liang, Issık Göl civarından başlayarak Kuça, Karakoço (Karahoja/Kara-hoço) ve Hami (Kumul)’şehirlerinden geçip Gobi Çölü’nü aşmıştır. Yeh-lü Hsi-liang, yolculuğunun sekizinci ayında Shang-tu’ya varmıştır. Diğer taraftan Kaydu’nun imparatorluğun kuzey hudutlarına saldırması üzerine Kubilay Kağan Daşman’ı imparatorluğun kuzey-batı bölgelerine gönderip posta istasyonları kurdurtmuştur⁵³⁹. Ancak Ch’i T’ang’ın *Hsin Yuan Shih*’den verdiği bu alıntıdan kuzey batı bölgelerinin tam olarak nereyi kapsadığı anlaşılamamaktadır. “Kuzey batı” tabiri hangi bakış açısıyla kurulmuştur? Ta-tu merkezli bir bakış açısıyla mı yoksa daha güney Çin’i merkez alan bir bakış açısıyla mı? Bu sorulara dair net cevap bulamamış olsak da Hosung Shim’in makalesindeki bilgiler bahsi geçen yerin Uygur toprakları olması gerektiğini işaret etmektedir. Hosung Shim, Kubilay Kağan’ın 1281 ve 1282 yıllarında Kaydu’nun Uyguristan ve Kaşgar topraklarında oluşturduğu tehdide önlem olarak bu bölgelerdeki eski posta yollarını yenilediğini ve yeni yollar kurduğunu söylemiştir. Bu yollardan 1281 yılında yapılmış olanı hakkında *Yuan Shih* ve *Câmi’ü’t-Tevârih* vasıtasıyla bilgiler elde edilebilmektedir⁵⁴⁰.

Reşidüddin’in *Câmi’ü’t-Tevârih* isimli eserinde Yuan sahası ile Çağatay sahası arasında posta istasyonları ile dōşeli bir yol vardır. *Câmiü’t-Tevârih*’te Ajigi (okunuşu Acigi) ve Çağatay soyundan olan Çübei⁵⁴¹ ile Mukali’nin *sübe*⁵⁴²leri arasında posta istasyonları ile dōşeli bir yolun varlığı hakkında bilgiler vardır. Thomas Allsen’in Yüan Shih’nin 11. bölümüne dayanarak verdiği bilgiler *Câmi’ü’t-Tevârih*’in konu hakkında vermiş olduğu bilgileri daha da netleştirir. Allsen’in

⁵³⁷ Li, a.g.e., s. 66, 121; Allsen, “Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article”, s. 243.

⁵³⁸ Yeh-lü Ch’u-ts’ai’nin torunudur. Yeh-lü Hsi-liang’ın babası Yeh-lü Chu, Yeh-lü Ch’u-ts’ai’nin ölümünden sonra onun makamını devraldı. Yeh-lü Hsi-liang, Arıg Buka’nın isyan ettiği dönemde babasından ayrı düştükten sonra yolculuklarla dolu bir dönem yaşadı. Kubilay Kağan tarafından merkeze çağırıldıktan sonra Kubilay Kağan’ın emrine girdi. Li-pu-shang-shu ve ardından Lih-pu hang-shu’luğa atanmıştır. Li-pu-shang-shu, resmi törenler, kurban törenleri, müzik, ziyafet, imparatora hediye sunma usüllerini yöneten ve idare eden bir memuriyettir. Lih-pu hang-shu, bütün memurları seçip tayin etme ile ilgili bir başkanlıktır: T’ang, a.g.t., s. 15-21.

⁵³⁹ Ch’i T’ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler* isimli tezinde geçen bu bilgiyi *Hsin Yüan Shu*’ya dayanarak vermiştir. T’ang, a.g.t., s. 17-20, 193.

⁵⁴⁰ Shim, “The Postal Roads of Great”, s. 434-435.

⁵⁴¹ Çübei, Louis Hambis’in verdiği bilgilere göre *Yuan Shi*’de yanlış bir şekilde Argun Han’ın torunu olarak gösterilmiştir. Hambis *Yuan Shi*’deki bilgileri Mu’izzu’l-Ansab ve Câmiü’t-Tevârih’in verdiği bilgilerle kıyaslayarak Çübei’nin Çağatay soyundan olduğunu belirtmiştir. Bu durum, yukarıda bahsi geçen iki *sübeden* birinin Beşbalıkta olduğu düşünülürse daha da kuvvetlenir. Aksi takdirde İlhanlılara mensup bir prensin neden Beşbalık *sübesinde* olduğu sorusu ortaya çıkacaktır: Hambis’in verdiği bilgiler için bkz.: Hambis, *Le Chapitre CVII Du Yuan Che*, s. 90, 92, 94.

⁵⁴² Ch’i T’ang’ın tezinde “bölgesel garnizon kumandanlığı” olarak tarif edilmiştir: Ch’i T’ang, a.g.t., s. 132.

verdiği bilgilere göre, *Câmi'ü't-Tevârih*'de Ajigi ve Mukali arasındaki yol, T'ai-ho Ling⁵⁴³ ile Beşbalık şehri arasındaki yoldur ve bu yolda 30 tane posta istasyonu vardır. Yine Allsen'in verdiği bilgilere göre 1281 yılına ait Çince raporlarda bahsi geçen yolun Ajigi tarafından hazırlandığı bildirilmiştir. Reşidüddin, *Câmi'ü't-Tevârih* isimli eserinde âdet üzere her *sübe*'de bir *karavul* olduğunu bildirmiştir. Beşbalık'ta 1280 yılında Kubilay Han'ın (1260-1294) emriyle *karavul* kurulduğu bilinmekteyse de T'ai-ho Ling'de bir *karavul* olup olmadığına dair her hangi bir bilgiye tarafımızdan rastlanılamamıştır. Ancak Moğol-Çin hudutlarında daha 1217-1218 gibi erken tarihlerden itibaren garnizon kuvvetleri yerleştirildiği göz önüne alınırsa⁵⁴⁴ ve Reşidüddin'in konu hakkında verdiği bilgiler doğru ise T'ai-ho Ling'de de bir *karavul* ve *sübe* bulunduğu düşünülebilir. Çünkü garnizon kuvveti varsa garnizon, yani *sübe* de var olmalıdır. Bu takdirde yolun her iki ucunda birer *karavul* ve *sübe* mevcut olmalıdır⁵⁴⁵.

Altın-Orda sahasında zikre değer bir yol da Moğolların kurduğu Büyük Vadiye (to the Great Valley) [giden yol?] isimli yoldur. 50 mil olan bu yol 1419 yılında dahi Rus bir rahip tarafından İstanbul'a gitmek için kullanılmıştır. Bu durum bu yolun kalıcılığını göstermesi bakımından önemlidir⁵⁴⁶.

Yukarıdaki yollar ağına bakıldığında Moğol Tarihi ve Moğol posta teşkilatı için kayda değer bir sonuç ortaya çıkar. Moğollar Anadolu, Rus, İran, Çin coğrafyalarını baştanbaşa geçen ticaret ve kara yollarını imparatorluklarının bünyesinde birleştirmişlerdir. Şüphesiz sağladıkları bu vahdetin Moğol ticari hayatına önemli katkıları olmuştur. Ancak dünya tarihi ve Moğol tarih çalışmaları açısından daha da dikkate değer olan şey, Moğolların sağladıkları emniyet ortamıdır. Bu sayede bir yandan Avrupalı seyyahlar ilk kez Uzak Doğu'ya kadar ulaşabilirken diğer yandan onların Moğollar hakkında tuttıkları notlar da Moğol Tarihi çalışmalarına ışık tutacak nadide kaynaklar olmuştur. Ticaret ve kara yollarında sadece ticari emtianın değil, din ve kültür öğelerinin de gidip

⁵⁴³ H. Desmond Martin'in verdiği bilgilere göre Yen-men Kuan'dan geçtikten sonra T'ai-yüan ve Hsi Ching'e ulaşan yolların geçtiği T'ai-ho Ling'e girilir. "K'uan" imgesi *Analysis of Chinese Characters* ve *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese* isimli eserlerdeki bilgiler bir arada düşünüldüğünde "gümrük geçiş noktası, geçit" gibi bir anlama gelmektedir. Eğer bu doğru ise bahsedilen bölge *Complete Atlas of China* isimli eserdeki "Yenmen Pass" olmalıdır. Bu takdirde bölge Kuzey Doğu Şansi dolaylarında, Yen-men K'uan ile T'ai-yüan'ın arasındadır: H. Desmond Martin, "Chinghiz Khan's First Invasion of the Chin Empire", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, C. 2, 1943, s. 210; G. D. Wilder ve J. H. Ingram, *Analysis of Chinese Characters*, 1. Baskı, North China Union School, Peking 1922, s. 36; Axel Schuessler, *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, 1. Baskı, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2007, s. 84, 265- 266.

⁵⁴⁴ Belirtilen yıllardaki sınır ve garnizonlar hakkında bilgi için bkz.: Paul D. Buell, "The Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone in the Rise of Cinggis-Qan", Henry G. Schwarz (Ed.), *Studies on Mongolia: proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies içerisinde*, 1. Baskı, Western Washington University East Asian Studies, Michigan, 1979, s. 69.

⁵⁴⁵ Thomas T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 105; Rashiduddin Fazlullah, a.g.e., s. 467; Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, s. 326; Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 31; Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 52-53.

⁵⁴⁶ Allsen, "Review Article Imperial Posts, West, East and North: A Review Article", s. 254; *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, (Ed. ve Çev. George P. Majesca), 1. Baskı, Dumbarton Oak Publications, Washington, 1984, s. 178-179.

geldiği göz önüne alındığında *Pax-Mongolica*'nın yapıtaşlarının en önemli parçalarından birinin neden Moğol posta teşkilatı olduğu anlaşılır.

Daha çok 20. Yüzyılın ikinci yarısında batılı tarihçiler tarafından yaygın kullanılmaya başlayan *Pax-Mongolica*, “pax” kelimesinin anlamının barış⁵⁴⁷ olması hasebiyle Türk tarihçiler tarafından⁵⁴⁸ *Moğol barışı* olarak çevrilmiştir. Çinggis Han ve Moğolların fetihlerinden sonra süre gelen sükûnet çağına bir atıf olan *Pax-Mongolica* tabiri, Moğolların egemenliği altındaki geniş saha dâhilindeki seyahat özgürlüğünü, bahsi geçen sahada tek bir politik otorite vasıtasıyla sağlanan güven ortamını, kıtalar arası ticaret hareketliliğinin daha verimli hale gelmiş olmasını ve bu durumlardan beslenerek oluşmuş kültürel hareketliliğin tüm olumlu sonuçlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Her ne kadar Moğol egemenlik çağı içerisinde Şirigi ve Kaydu'nun isyan hareketleri sonucu Türkistan ve Yuan merkezini bir birine bağlayan posta yolları tahrip olmuş ve kullanılmaz hale gelmişse de Yuan Hanedanı tarafından yapılan onarım ve yeni yol yapımı faaliyetleri ile durum bir nebze daha iyiye gitmiştir⁵⁴⁹. Bunun gibi iç çekişmeler yer yer seyahat ve ticaret güvenliğini olumsuz etkilemiş ve bu durum türlü tarihçiler tarafından *Pax-Mongolica* tabirinin kullanılmasının doğru olmadığı yönünde yorumlanmışsa da Moğol hâkimiyet çağı ile dünya tarihi boyunca ilk kez Avrupa ve Uzak-Doğu arasındaki kültürel alış verişin ve ticaretin bu nebze gelişmiş olması ve Moğol hâkimiyet çağının bitmesi ile Yuan Hanedanı'nın Çin'de son bulması (1368) üzerine yabancı ve dış unsurlara kapılarını kapattığı bilinen Ming Hanedanı'nın başa geçmesi (1368-1644) sonucu Uzak-Doğu, Orta-Doğu ve Avrupa arasında kültürel-ticari hareketliliğin ortadan kalkması *Pax-Mongolica* tabirinin Moğol egemenlik çağı için kullanılmasının ne derece haklı olduğunu işaret etmektedir. Eğer ki bu terim Moğolların sebep olduğu yıkımlar ve tahribat dolayısıyla kullanılamayacak olsaydı bu takdirde bir *Pax-Romana* ya da *Pax-Ottomanda* da bahsetmek mümkün olmazdı. Çünkü her imparatorluk girdiği savaşlar sonucunda doğal bir şekilde tahribat oluşturur. Hâsılı kelimeler tüm bu kültürel hareketlilik tipten baruta, baruttan sanata kadar olumlu etkiler oluşturmuştur ve pek çok alanda farklı kültürlere mensup uzman ve ilim adamlarının beraber çalışma fırsatı bulması ve diğer kültürlerin çalışmalarından haberdar olması hem ilim camiası hem de kültür açısından olumlu olmuştur. Reşidüddin Fazlullah'ın eserini yazarken Çinli tarihçilerden de yararlanması, Marco Polo, Rubruck, Carpini gibi seyyahların Moğol ve Yuan merkezine ulaşabilmesi ve bunların sonucu olarak devirlerinin pek çok alanı ve bölgesi ile ilgili tarih açısından kıymetli bilgiler veren eserler vücuda getirmesi yine *Pax-Mongolica*'nın sosyal bilimler alanında bıraktığı olumlu etkilerdendir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁷ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/pax> (20.04.2019; 19.17).

⁵⁴⁸ Cemal Kafadar, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu: İki Cihan Âresinde**, (Çev. Ceren Çıkın), 1. Baskı, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 7; Mehmet Tezcan, “İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 3(1), 2014, s. 118.

⁵⁴⁹ Shim, a.g.m., s. 433-435.

⁵⁵⁰ Jakob Köstenbauer, “Surgical wisdom and Genghis Khan's Pax Mongolica”, **the Australian and New Zealand Journal of Surgery**, 87 (3), 2017, s. 116-120; Peter Jackson, **the Mongols and the West: 1221-1410**, 1. Baskı, Routledge The Taylor & Franchis Group, New York 2014, s. 309-311; Buell, a.g.e., s. 210; Michal Biran, “The Mongol Transformation: From the Steppe to Eurasian Empire”, **Medieval Encounters**, 10 (1-3), 2004, s. 348-350; Nicola Di Cosmo, “Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of Pax Mongolica”, **Empires and Emporia: The Orient in World Historical Space and Time**, 53 (1-2), 2010, s. 91-93.

3.5. Moğol Posta Teşkilatının Mirası

Moğol imparatorluğunun dağılmasının ardından Moğollara ait sosyo-kültürel ve askeri mirasın da onlarla birlikte tamamen ortadan kalkması beklenemez. Hüküm sürmüş oldukları sahaların halklarından etkilendikleri gibi o sahaları etkilemiş olmalıdırlar. Konumuz hasebiyle biz bahsi geçen etkileşimleri posta teşkilatı ile sınırlayacağız.

Yuan Hanedanı'nın Çin'deki hakimiyetinin son bulması (1368)⁵⁵¹ sonrasında doğal olarak Moğollar bir anda ortadan kalkmamıştır. Bir takım Moğollar Ming Hanedanı içinde hizmet etmeye devam etmesi ve hatta Moğollara Ming Hanedanı tarafından toprak bahşedilmesinin⁵⁵² yanı sıra Çin'den çekilen Moğolların Ming Hanedanına karşı olan mücadelelerinin de devam ettiği bilinmektedir. Bu mücadeleler, 1449 yılında 100.000'e yakın Çinli'nin katledilmesine ve Ming imparatorunun Esen tarafından ele geçirilmesine kadar varmaktadır⁵⁵³. Yukarıdaki bilgilere göre Yuan Hanedanı'nın Çin'den çekilmesinden sonra da Moğollar, Çin içinde aktif olmuştur ve bu aktiflikleriyle kendilerinden sonraki Çin hanedanı Mingleri etkilemiştir. Posta teşkilatı açısından Moğollar bu etkiyi hem coğrafyaya miras bıraktıkları yol ve istasyonlarla hem de Ming Hanedanı içerisinde rol alan Moğol nüfus aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Elbette bu meselenin detaylarına inmek, Moğol posta teşkilatının Ming Hanedanı'na bıraktığı mirası anlamak açısından gereklidir.

İmparatorluk algısından sanata, sanattan askeri yapıya kadar pek çok konuda Ming Hanedanı'na miras bırakmış olan Moğolların, posta teşkilatını da Ming Hanedanı'na miras bırakmış olması sürpriz olmazdı. Moğol posta teşkilatının Çin'deki mirası adına en belirgin meselelerden biri yollardır. Bir önceki başlıkta da işlendiği üzere Moğollar, Çin'de yeni yollar ve istasyonlar kurmuştur⁵⁵⁴. Diğer taraftan Moğolların Çin'in bazı eyaletlerinde inşa ettikleri yolların uzunlukları kendilerinden önceki hanedanların her birinin kendi dönemlerindeki yol inşalarını bile geçmektedir. Özellikle belirtilmesi gerekir ki, Shanghai eyaletinde ilk kez yol yapımı yine Yuan Hanedanı zamanında olmuştur. Moğolların inşa ettiği yollar ve istasyonlar, posta teşkilatının en somut mirası olmuştur⁵⁵⁵. Moğollar zamanında batı ve doğu arasında kurulmuş posta istasyonlarının Ming Hanedanı'nın dış ilişkilerinde olumlu şekilde etki ettiği ve yine Moğol imparatorluğu zamanındaki sistem sayesinde öncesine nazaran Çin yollarını daha güvenli hale getirdiği Lin Yih-min tarafından zikredilmiştir⁵⁵⁶.

⁵⁵¹ Louis Hambis, "The Mongols in the Ming Era", *East and West*, 7 (2), 1956, s. 120.

⁵⁵² Henry Serruys, "Landgrands to the Mongols in China: 1400-1460", C. 25, 1966, s. 394-405; Lane j. Harris, "The Relay System and Ming Empire in the Borderlands, 1368-1449", *Ming Studies*, 72, 2015, s. 7.

⁵⁵³ Hambis, a.g.m., s. 122.

⁵⁵⁴ Bkz.: çalışmamızın üçüncü bölümünün ilgili başlığı.

⁵⁵⁵ Chengjin Wang, César Ducruet ve Wei Wang, "Evolution, Accesibility and Dynamics of Road Networks in China from 1600-1900", *Journal of Geographical Sciences*, 25 (4), 2015, s. 461.

⁵⁵⁶ Lin, a.g.t., s. 1.

Moğolların kendi posta teşkilatlarını hâkim oldukları coğrafyalara oturttuklarından *yam*, Çin topraklarında da işletilmiştir⁵⁵⁷. Her ne kadar Çin’de çok eski dönemlerden beri⁵⁵⁸ posta teşkilatının işlediği bilinmekteyse de Serruys, Çin’deki posta teşkilatının en mükemmel organizasyona ve işlevselliğe Moğollar döneminde çıktığını bildirmiştir. Lin Yih-min ise doğrudan Ming postasının Moğolların kurduğu sistem doğrultusunda temellendiği zikretmiştir⁵⁵⁹. Bunlara ilaveten Serruys, Ming Hanedanı’ndan da sistemin Ch’ing Hanedanına (1644-1911) kadar miras kaldığını zikretmiştir. Serruys’un daha enteresan olan fikri ise Moğollarla beraber *jam* kelimesinin Çin diline girdiğidir. Ona göre, Moğolların *jam* (*cam*) kelimesinin etkisiyle Çince içinde daha önceden “durmak” anlamına gelen “ch’an” kelimesi, Moğollardan ve *jam* kelimesinin Moğollarla birlikte Çince içerisinde yer etmesinden sonra “istasyon”, “posta istasyonu”, “posta yolu” gibi anlamları taşıyaya ve *jam*’ın karşılığı olarak kullanılmaya başlamıştır.

İmparator Yung-lo’nun 1412 yılında Yuan Hanedanı’ndan kalan 45 posta istasyonunu tekrar aktif hale getirmesi ve tıpkı Altın-Orda sahasında olduğu gibi köpekli kızak postalarını kurması Moğol posta teşkilatının Ming postasını etkilediğinin birer yansımasıdır⁵⁶⁰. Moğolların Ming Hanedanına postayı miras olarak bırakmasından başka bu konuda verilecek bilgiler Moğolların Ming Hanedanı dönemindeki etkileri ile ilgilidir. İmparator Hung-wu döneminde (1368-1398) Yuan Hanedanı’nın memurlarının bir kısmının Ming Hanedanı’na bağlanıp posta kurma faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bu memurların kurduğu posta hatlarının Yunnan’ın ele geçirilmesinde hayati bir rol oynadığının bilinmesi Ming posta teşkilatında Moğolların ne derece önemli olduğunu işaret etmektedir. Yuan yönetiminden Ming yönetimine geçen memurlardan biri olan Aicui (□□), Shui-hsi üzerinden geçen ve Hguang, Sichuan ve Yunnan’ı birbirine bağlayan posta yolunu kurmuştur⁵⁶¹. Ming döneminde imparator Hungwu ve imparator Yung-lo

⁵⁵⁷ Denis Ross, “The Mongol in China”, *Journal of the Royal Society of Art*, C. 84, 1936, s. 471.

⁵⁵⁸ Shang Hanedanına (M.Ö. 1600-1027) ait kayıtlarda sınırlardan düzenli olarak raporların geldiğinin bildirilmesi Shang Hanedanı döneminde iyi ya da kötü bir posta ulaştırma faaliyetinin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Genel anlamda posta kelimesine karşılık geldiği belirtilmiş olan *yu* kelimesinin Shang Hanedanına dair kayıtlarda görülmesi ve *yu* kelimesinin Han Hanedanı döneminde yaşamış Hsü Shen tarafından yazılan *Shuo-wen chieh-tzu* (M.S. 100) “gönderilerin transfer edilmesi için sınırdaki bir istasyon” şeklinde tarif edilmesi de bu hususta göz önüne alınması gereken bir noktadır. Ancak posta teşkilatının bir teşkilat ve düzene sahip olacak biçimde oluşturulmasını Chou Hanedanı’ndan erkene koymak temkinli yaklaşılması gereken bir husustur. Chou döneminden itibaren Çin’de posta işleri düzenli ve teşkilatlı bir biçimde var olmaya başlamıştır demek doğru olmalıdır. Ancak kalıcı kuryelerin atanması ve posta hatların oturması Han Hanedanı dönemine kadar sarkmıştır. Ayrıca atlı sürat postalarının arabalı ağır postaların yerini alması ancak Han Hanedanı döneminde gerçekleşebilmiştir. Teşkilatın gelişmesi ve olgunlaşması da Han Hanedanı ve Tang Hanedanı zamanında yapılan düzenlemelerle olmuştur: Needham, a.g.e., s. 15, 34-36; Derk Bodde, “The State and Empire of Ch’in”, *The Cambridge History of China*, Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 2008, s. 34-35; Can Gao, *The Tangxieben and Songkanben of the Shouwen Jiezi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Arizona Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 1; Françoise Bottéro ve Christoph Harbsmeier, “The “Shuowen Jiezi” Dictionary and the Human Sciences in China”, *Asia Major*, 21(1), 2008, s. 249; Sharon Lok, *The Life of Paper: Letters and a Poetics of Living Beyond Captivity*, 1. Baskı, University of California Press, California 2018, s. 36; Bishop, a.g.e., s. 76-78; Patricia Ebrey, “The Economic and Social History of Later Han”, *The Cambridge History of China*, Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 2008, s. 613-614; Mark Edward Lewis, *China’s Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty*, 1. Baskı, Harvard University Press, London, 2009, s.131-134; Olbricht, a.g.e., s. 37; Xiang Wan, *The Horse in Pre-Imperial China*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania, Pennsylvania, 2013, s. 159.

⁵⁵⁹ Lin, a.g.t., s. 16.

⁵⁶⁰ Harris, a.g.m., s. 15.

⁵⁶¹ Harris, a.g.m., s. 7-8.

zamanlarından beri Moğollar posta teşkilatında hizmet etmiş, posta hayvanlarına bakmış ve bu hizmetleri karşılığında kendilerine toprak verilmiş ve onlardan vergi alınmamıştır. Daha sonra posta teşkilatında hizmet eden Moğollardan toprak vergisi alınmaya başlanmasını müteakip bu Moğolların topraklarını ve işlerini terk ederek kaçması sonucu posta teşkilatının organizasyonunda çöküntüler olması yine Moğolların Ming postasındaki önemli yerini işaret etmektedir⁵⁶². Bu bilgilerin dışında Hoca Giyaseddin Nakkâş'ın seyahat notlarında Ming Hanedanı ile ilgili olarak *kidiku* isimli görevlilere rast gelinmektedir. *Kidikuların* haber içeren mektupları, değişimli bir şekilde taşıyarak, haberi imparatora kadar ulaştırmakla vazifeli olduğu belirtilmiştir. Yani mektup bir *kidikudan* diğer *kidikuya* teslim edilmek suretinde gitmesi gereken yere iletilmektedir. Bu bilgiler Yuan ve hatta Yuan öncesi Çin'deki *ki-ti-p*'uları hatırlatmaktadır. Eğer burada zikredilen kelime *ki-ti-p*'u'nun müellifler tarafından tahrif edilmiş bir formu ise bu takdirde Moğolların kendilerinden önceki Çin posta geleneği ile kendilerinden sonraki arasında iletimde bulunduğu da düşünülebilir⁵⁶³. Ali Ekber'in *Hıtayname* isimli eserinde *pay* olarak zikredilen ve Lin Yih-min'in konuya düştüğü notlarda *fu-pai* isimli bir tabletin varlığı gözükmemektedir. Buradaki *pai* kelimesinin Moğol ve Kitan *payzaları* ile bir alakası var gibi durmaktadır. Zira eserde yapılan tanımlamalar neredeyse *payza* ile birebir örtüşmektedir. Bu açıdan da Moğol postasının Ming postasına etki ettiği görülmektedir⁵⁶⁴. Buraya kadar olan bilgiler göstermektedir ki gerek yollar, gerek sistem ve terimler açısından olsun Moğol posta teşkilatı Ming Hanedanına miras olarak kalmış ve onu etkilemiştir.

Yuan Hanedanı'nın Çin'de hâkimiyetini kaybetmesinden sonra Moğollar içinde postanın durumu ne olmuştur? Yuan Hanedanı'nın Çin'de çökmesinden sonra Moğolların ekonomik sisteminin kötüleştiği hatta Çinggis Han'ın Moğol İmparatorluğunu kurduğu zamanki yapısından bile daha kötü bir duruma geldiği Ming Hanedanı kayıtlarında belirtilmiştir. Bu derece kötü ekonomik bir yapının *yamı* finansal açıdan besleyemeyeceği bu noktada göz önüne alınmalıdır. Buna rağmen, Yuan Hanedanı'nın Çin'den çıkarılmasından sonraki devirlere dair Moğollar hakkında elde edilen bilgiler göstermektedir ki, Moğollarda belli bir ölçüde de olsa posta faaliyetleri mevcut olmuştur. Yuanların Çin'den çıkarılmasından sonraki devirdeki Moğollarla Ming Hanedanı arasında karşılıklı elçilerin ve hediyelerin gelip gitmiş olması bu fikri desteklemektedir⁵⁶⁵. Ancak, Vladimirtsov'un "... Moğollar imparatorluk devrinde elde ettikleri kültür kazançlarını süratle kaybetmeye başlamışlardı. Posta istasyonu teşkilatını unutmuşlardı..." şeklindeki beyanı göz önüne alındığında, Yuan sonrası Moğol postasının *yam* gibi teşkilatlı bir organizasyona sahip olmadığı düşünülebilir⁵⁶⁶.

⁵⁶² Henry Serruys, "The Mongols in China", **Monumenta Serica**, C. 27, 1968, s. 281, 300-301.

⁵⁶³ Lin, a.g.t., s. 37-38; Giyaseddin Nakkaş, **Hıtay Sefaretnamesi**, (Haz. Betül Mutlu), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 55.

⁵⁶⁴ Lin, a.g.t., s. 50-51,58-59.

⁵⁶⁵ Hambis, **Documents sur l'Histoire des Mongols a l'Époque des Ming**, s. XXVI-XIX, 93-94.

⁵⁶⁶ Vladimirtsov, a.g.e., s. 187.

Moğolların yayıldıkları sahalardan biri de Kuzey Karadeniz bozkırları ve Rusya sahasıdır. Moğollar bölge kültürünü (hem gümrük vergisi hem mühür anlamıyla) *tamga*, gümrük vergi binası, *kazna* gibi sosyal, politik enstitüler ve askeri yapı açısından etkilediği gibi posta teşkilatı açısından da etkilemiştir. Moğolların bölgeye gelmesinden önce Ruslarda *povoz* isimli bir posta organizasyonunun var olduğu bir gerçektir. Bu gerçeğe dayanarak bir takım tarihinin Altın-Orda hakimiyeti sonrası Moskova knezliğinin posta teşkilatında Moğol etkisini reddettiği Halperin'in verdiği bilgiler arasında yer almaktadır. Ancak *povozun* gerek yolcuları ikmal noktasında gerek bürokratik gelişmişlik açısından *yam*'dan daha iptidaî bir sistem olduğu gerçeği bu fikirlere temkinli yaklaşılmasını doğurmaktadır. Moskova Knezliği döneminde *povoz* kelimesine rast gelinmemesine karşın *yamy*, *yamskiye dvory* gibi kelimelere rast gelinirken *knezlerin* vasiyetname ve antlaşmalarında *yam* vergisi geçmiştir. Dahası XVI. yüzyılda Moskova'ya diplomatik bir ziyaret gerçekleştirmiş olan Sigismund von Herberstein posta istasyonlarının yöneticisine *jamschnick/iamshchik*, posta istasyonuna *jamma* dendiğini belirtmiştir. *Jamschnick/iamshchik* ve *jamma* kelimeleri *yamçı* ve *yam kelimelerinin* Rus diline uyarlanmış formlarıdır⁵⁶⁷.

---

⁵⁶⁷ Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, s. 292-293; Anıl Çiçek, "The Legacy of Genghis Khan – The Mongol Impact on Russian History, Politics, Economy, and Culture", **International Journal of Russian Studies**, C. 5, 2016, s. 105; A. C. Wilson, "A Thousand Years of Postal and Telecommunications Services in Russia", **New Zealand Slavonic Journal**, S. 1, 1989, s. 138; Donalt Ostrowski, "The Mongol Origins of Muskovite Political Institutions", **Slavic Review**, 49 (4), 1990, s. 535; Sigismund Von Herberstein, **Notes Upon Russia: Being a Translation of the Earliest Account of That Country, Entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii**, (Çev. R. H. Major), C. 2, 1. Baskı, The Hakluyt Society, 1852, s. 260; Sigismund Von Herberstein, **Notes Upon Russia: Being a Translation of the Earliest Account of That Country, Entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii**, (Çev. R. H. Major), C. 2, 1. Baskı, The Hakluyt Society, 1851, s. 108; Charles J. Halperin, "Russia in Mongol Empire in Comparative Perspective", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 43 (1), 1983, s. 246-247.

SONUÇ

Dönemin kaynaklarının verdiği bilgilere göre Moğol posta teşkilatı, Çinggis Han döneminden beri var olmuştur. Posta teşkilatının oluşturulma sebebi, genişleyen toprakların paralelinde oluşacak askeri ve yönetsel istihbaratın gecikmesini engellemektir. Ancak posta teşkilatı, ticaret ve sosyo-kültürel alanda da olumlu etkiler uyandırmıştır.

Moğol postası Çin coğrafyasında işlek hale getirilmiş ve onu etkilediği ölçüde de ondan etkilenmiştir. Ancak Moğol posta teşkilatının kuruluş aşamasında ve Moğolların Kubilay Kağanla beraber Çin merkezli bir imparatorluk olmasına kadar Çin posta teşkilatının Moğol posta teşkilatına etkisi geniş ölçülerde olmamıştır. Kubilay öncesi için iki noktada Çin etkisinden bahsedilebilir. Bunlar birisi şüphesiz *payza*dır. Kitan *payzalarının* Moğol *payzalarını* etkilediği ve Moğol *payzalarının* ataları konumunda oldukları açıktır. Ancak bu hususta mevcut olan bilgiler Çin'de *payzanın* oluşmasında Moğol ve Türklerin de etkileri olabileceğine işaret etmektedir. Çünkü Sha-to ve Kitan öncesi Çin itimat levhaları ile T'ang Hanedanı'nın son dönemlerinden sonraki alamet levhaları arasında gözle görülür farklar vardır. "Yam" kelimesi konusunda da kelimenin Çince olduğuna yönelik kuvvetli fikirler varsa da kelimenin Türkçe kökenli olabileceğini düşünmemizi sağlayacak bilgiler de vardır. Bu iki konuda daha kesin fikirlerin oluşturulması için doğrudan Çince kaynaklardan beslenen daha derin araştırmalar yapılmalıdır. Moğol postasının kökeni konusunda belirtilecek bir diğer husus ise Moğollardan önce İç Asya'da devlet kurmuş diğer Türk devletlerinin de posta teşkilatına sahip olmuş olmasıdır. Moğol postasının oluşturulması noktasında Türklerden de etkilenilmiştir. Ögedey'in posta yapılandırmalarında sorumluluk verilen iki kişiden biri olan Aratsen'in Ögel'in verdiği bilgilere göre bir Uygur Türkü olması Türk etkisini doğrudan yansıtmaktadır. Kubilay sonrası dönemde ise Çin etkisi çok daha net bir şekilde görülebilir. Kubilay döneminde oluşturulan *güyükçiler*, Çinlilerin Moğol postası ile ilgili yönetim kademelerinde gözükmeleri, posta teşkilatının önce bir komiserlik sonra *T'ung-cheng yüan* adlı bir büroya bağlanması doğrultusunda değişen yönetim mekanizması Çin postasının Moğol postası üzerindeki etkileridir.

Çinggis Han zamanında kurulan posta teşkilatının ilk ıslahatçısı Ogödey Kağan olmuş ve posta teşkilatına daha sistemli bir yapı kazandırmıştır. Ulakların halkın arasına girmesi, halkın huzurunu kaçırmaması ve posta işlerinde gecikmelere sebep olmasını önlemeye yönelik ilk tedbirler yine Ogödey Kağan döneminde alınmıştır. Ancak Ogödey'in ölümüyle Mongka Kağanın tahta çıktığı zaman (1251) arasında posta teşkilatında özellikle *payzaların* gereğinden fazla yayınlanması çerçevesinde problemler ortaya çıkmıştır. Mongka Kağan, *payza* meselesi, *ortagların* posta

teşkilatını suistimal etmesi ve Ogödey Kağan'ın zamanından kalmış posta teşkilatı ile ilgili hukuki

boşlukları doldurmak yönünde düzenlemeler yapmıştır. Kubilay Kağan'ın reformlarıyla *narın yam*, *tergen yam* ve *morin/tayan/tiyan yam*dan oluşan posta teşkilatının alt birimleri arasına birisi *ak doğan* öteki *güyükçiler* olmak üzere iki yeni birim eklenmiştir.

Post teşkilatı, merkezi Moğol İmparatorluğunda var olduğu gibi ona bağlı devletlerde de işletilmiştir. Merkez Moğol imparatorluğu, Çağatay, Altın-Orda ve İlhanlı sahası ile posta istasyon ve yolları ile bağlanmıştır. Dolayısıyla Çağatay, Altın-Orda ve İlhanlılarda da posta teşkilatı bir takım farklılıklarla da olsa varlık sergilemiştir. Bu noktada Altın-Orda posta teşkilatında ekonomik kaynak oluşturma yönetimi, *daruga* ve *baskak*'ın durumu farklılık sergilemiştir. Çağatay Hanlığı'nın posta teşkilatında ise bazı durumlarda din adamlarından posta alımları yapıldığı görülmektedir. Ancak durum Altın-Orda yarlıkları ve Çağatay sahasına ait Moğolca bir belge ile beraber düşünüldüğünde Çağatay Hanlığındaki mezkûr esnekliğin zaruriyet anlarında gerçekleşmiş olması muhtemel gözükmemektedir. Çağatay Hanlığındaki diğer bir farklılık vergi adlandırmaları üzerinedir. Diğer Moğol hanlıklarında ve merkezi Moğollarda rast gelemediğimiz *tuzgu* ve *yam at* kavramlarına Çağatay postası ile ilgili belgelerde rast gelmekteyiz. Diğer Moğollarda *tuzgu* yerine *süsün* ve *yam at* yerine *ulak* kavramları kullanılmıştır. Çağatay postasında ilgi çeken diğer hususlar posta atları hakkındaki detaylı tasnif ve vergilendirme usulleridir. Çağatay posta teşkilatı, yukarıda geçen hususlarda diğer Moğollardan farklılık arz etmiştir.

Moğol postası, teşkilat adına iki şema sunmaktadır. İlk şema, posta teşkilatının komiserlik kurulana kadarki yapısını kapsar. Bu evrede, postanın en üst derecedeki yöneticileri (elebette kağanlardan sonra), Aratsen, Tohuçar, Prens Kara, Yirkoday, Uriyangkaday, Otog, Komukay gibi atanmış görevlilerdir. Eyalet bazında ise posta teşkilatının yönetiminde *darugalar* vardır. Darugaların altında posta istasyonu yöneticileri vardır. Posta teşkilatında hizmet göre diğer görevliler kuryeler, yolları koruyan askeri birlikler ve posta teşkilatının denetimindeki *keşikler*dir. Bu şemadaki görevlilerin bazıları merkezî Moğollarda ve Çinggisogullarının hanlıklarında farklı adlar altında geçmektedir. Merkezî Moğollarda *yamçı* istasyon yöneticilerini ifade etmek için kullanılmışken, Altın-Orda'da kuryeler için kullanılmıştır. Yolları koruyan askeri birlikler ise merkezî Moğollarda *karakçi*, İlhanlılarda *rah-darân*, Altın-Orda'da *tutgaul* şeklinde isimlendirilmiştir. İkinci şemada değişen Kubilay Kağan dönemiyle birlikte önce posta komiserliği sonra posta bürosunun kurulmuş olmasıdır. Böylece, atama usulü ile postayı yöneten şahısların yerini kurumlar almıştır. İlhanlılarda ise posta işlerinin en üst sorumlusu vezir olmuştur. İki şema arasındaki temel fark üst yönetim organının değişmesinden ibarettir. Merkezî Moğollarda, Moğolca ve daha sonra Çince olan kavramların, Altın-Orda sahasında Türkçe formları ile var olması ve İlhanlı posta teşkilatının kavram haritasında kavramların Farsça unsurlar taşıması posta teşkilatlarının yayıldıkları coğrafya kültürlerine göre farklılık sergilediğini gösterir.

Kavramlar aslında Moğol posta teşkilatının yayıldığı coğrafyanın kültürel yansıması gibidir. Moğolların devasa imparatorluğuna paralel olarak Moğol posta Teşkilatı, Çin'den Ön Asya'ya, Deşt-i Kıpçak ve Rus sahasına kadar yayılmıştır. Moğol posta teşkilatı, yayıldığı sahalarda gerek yollar gerek coğrafi yapılar açısından etkilenmiştir. Moğolların posta teşkilatlarındaki istasyonlar arası mesafelerin türlü coğrafyalarda farklılık göstermesi ve Moğol posta teşkilatlarının coğrafyaya bağlı olarak farklı posta alt birimlerine sahip olmaları, üzerinde varlık sergiledikleri farklı coğrafyaların doğal sonuçlarıdır. Buna uygun olarak İlhanlarda *kayaçi*, Altın-Orda'da *köpekli kızak postaları*, Merkezî Moğolların Güney Çin topraklarında ise *nehir postaları* var olmuştur.

Moğol posta teşkilatı, sadece başka kültür ve coğrafyalardan etkilenmekle ve beslenmekle kalmamış aynı şekilde o coğrafya ve kültürleri etkilemiştir de. Moğol posta teşkilatı, gerek devrettiği nüfus gerek hükmettiği sahada bıraktığı sistem açısından kendinden sonraki posta teşkilatlarını etkilemiştir. Altın-Orda'dan Rus diline geçmiş olan *Jamschnick/iamshchik*, *jamma*, *yamy* ve *yamskiye dvory* kelimeleri, Ming Hanedanı'nın postası içerisinde Moğolların arz ettiği durum Moğol posta teşkilatının mirasının görülebileceği en net noktalarıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Abdullahoğlu, Hasan (1935), “Temir Kutluğ Yarlđı”, **Tükiyat Mecmuası**, 3, 207-227.
- Adshead, S. A. M. (2004), **T’ang China The Rise of The East in World History**, 1. Baskı, Palgrave Macmillan Yayınları, New York.
- Ahmed B. Yahyâ El-Belâzurî (2013), **Fütühu’l-Büldân Ülkelerin Fetihleri**, (Çev. Mustafa Fayda), 1. Baskı, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aigle, Denise (2006), “Persia under Mongol Domination . The Effectiveness and Failings of a Dual Administrative System”, **Bulletin d'Etudes Orientales, Institut Français du Proche-Orient**, Paris, s. 64-78.
- Aka, İsmail (1989), “Kerimüddin Aksarayî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde** (293), 2, İstanbul.
- Aknerli Grigor (2007), **Okçu Milletın Tarihi**, (Çev. Hrand D. Anreasyan), 1. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Ala-Ad-Din ‘Ata-Malik Juvaini (1958), **The History of the World –Conquerors**, (Çev. J. Andrew Boyle), 1, 1. Baskı, , Harvard University Press, Cambridge.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013), **Tarih-i Cihan Güşa**, (Çev. Mürsel Öztürk), 1. Baskı; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aling, Curt, **Moğol Kanunları** (1967), (Çev. Çoşkun Üçok), 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Allsen, Thomas T. (2009), “Mongols as Vectors for Cultural Transmission”, **Cambridge History of Inner Asia The Chingissid Age**, 2. Baskı, Cambridge University Press, New York.
- _____ (1983.), “The Yüan Dynasty and the Uighurs of Turfan in the 13th Century”, **China Among Equals The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries**, 1. Baskı içinde (243-280), University of California Press, Londra.
- Allsen, Thomas T. (1982), “Imperial Posts, West, East, East and North: A Review Article Adam J. Silverstain, Postal System in the Pre-Modern Islamic World (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), xii + 214 pp., ISBN 978-0-521-85868-7”, **Archivum Eurasiae Medii Aevi**, 2, s. 237-275
- Atwood, Christopher P. (2004), **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, 1. Baskı, Facts On File Inc. New York.

- _____ (2004), "Validation by Holinessor Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", **The International History Review**, 26 (2), s. 237-256.
- Aykaç, Mehmet (1997), **Abbâsi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Dîvânlar** 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bakır, Abdülhalik (2003), "Emeviler ve Abbasiler Devrinde İstihbarat (Haber Alma ve Casusluk)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, 1(2), 5-24.
- Balaban, Ayhan (2006), **İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barbieri, Anthony J. v.d. (2015), **Law, State, and Society in Early Imperial China**, 1-2, 1. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden.
- Barthold, V. V. (2006), **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka (haz.), Ankara.
- _____ (2017), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.
- _____ (1956), **Four Studies on the History of Central Asia**, (Çev. V.-T. Minorsky), C. 1, 1. Baskı, E. J. Brill Yayınları, Leiden.
- _____ (1984), **İslam Medeniyeti Tarihi.**, M. Fuat Köprülü (Haz.), 6. Basım, Arısan Matbaacılık, Ankara.
- Baykara, Tuncer (2001), **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, 1.Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Baykuzu, Tilla Deniz (2012), **Asya Hun İmparatorluğu**, 1. Baskı, Kömen Yayınları, Konya.
- _____ (2016), **Son Bilgiler Işığında Kürşad İsyanı**, 1. Baskı, Kömen Yayınları, Konya.
- Beal, Samuel (1884), **Buddhist Records of the Western World**, C. 1, 1. Baskı, Trübner & Co. Yayınları, Londra.
- Beazley, Raymond (1903), **The Text and Versions of Johan De Plano Carpini and William De Rubruquis**, 2. Baskı, Cambridge University Press, Oxford.
- Beckwith, Cristopher I. (2011), **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağından Günümüze Orta Asya Tarihi**, (Çev. Kürşat Yıldırım), 1. Baskı, Odtü Yayıncılık, Ankara.
- Been, Charles D. (2002), **China's Golden Age: Everyday Life in the Tang Dynasty**, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford.

- Benjamin, Rabbi (1907), **The Itinerary of Benjamin of Tudela**, (Çev. Marcus Nathan Adler), 1. Baskı, Oxford University Press, Londra.
- Berger, Adolf (1991), **Encyclopedia Dictionary of Roman Law**, 2. Baskı, The American Philosophical Society Yayınları, 43, Philadelphia.
- Bielenstein, Hans (2008), “The Institutions of Later Han”, **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbank (ed.), C. 1, 6. Baskı *çinde* (223-290), Cambridge University Press, Londra.
- Biran, Michal (2009), “The Mongols in Central Asia from Chinggis Khan’s Invasion to the Rise of Temür: the Ögödeid and Chaghadaid Realms”, **The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age**, Nicola Di Cosmo, vd. (Ed.), 1. Baskı *çinde* (46-66), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2004), “The Mongol Transformation: From the Steppe to Eurasian Empire, **Medieval Encounters**, 10 (1-3), 339-361.
- Bishop, Kevin (1997), **China’s Imperial Way**, 1. Baskı, The Guidebook Company Yayınları, Hong Kong.
- Black, E.W. (1995), **Cursus Publicus: The Infrastructure of Government in Roman Britain**, 1. Baskı, British Archaeological Reports Yayınları, Oxford.
- Boak, Arthur E. (1921), **A History of Rome to 565 A. D.**, 1. Baskı, The Macmillian Company Yayınları, New York.
- Bodde, Derk(2008), “The State and Empire of Ch’in”, **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbank (ed.), C. 1, 6. Baskı *çinde* (20-102), Cambridge University Press, Londra.
- Bold, Bat-Ochir (2001), **Mongolian Nomadic Society: A Reconstruction of the ‘Medival’ History of Mongolia**, 1. Baskı, Curzon Press, Richmond.
- Bottéro, Françoise ve Christoph Harbsmeier (2008), “The “Shuowen Jiezi” Dictionary and the Human Sciences in China”, **Asia Major**, 21(1), s. 249-271.
- Boyle, Johan Andrew(1971), **The successors of Genghis Khan**, 1. Baskı, Clombia University Press, Colombia.
- Bretschneider, E. (1910), **Medival Researches from Eastern Asiatic Sources**, C. 2, 2. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group Yayınları, Londra.
- Briant, Pierre(2002), **From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire**, (Çev. Peter T. Daniels), 1. Baskı, Eisenbrauns Yayınları, Indiana.

- Browne, Edward G. (1904), "Note on the Contents of the Ta'rihk-i-Jahan-Gusha: Or History of the World-Conqueror, Changiz Khan, by 'Ata Malik Juwayni", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britania and Ireland**, (Cilt-Sayı Yok), 27-43.
- Budge, E. A. Wallis (1928), **The Monks of Kubilai Khan**, 1. Baskı, Harrin & Sons Press, London.
- Buell, Paul D. (2003), **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, 1. Baskı, Scarecrow Press, Oxford.
- _____ (1979), "The Role of the Sino-Mongolian Frontier Zone in the Rise of Cinggis-Qan", Henry G. Schwarz (Ed.), **Studies on Mongolia: proceedings of the First North American Conference on Mongolian Studies** *içerisinde*, 1. Baskı, Western Washington University East Asian Studies, Michigan, 1979, s. 63-76.
- Bulut, Yakup (2002), "Türkiye'de Bölge Yönetimi Arayışları", **Amme İdaresi Dergisi**, 35(4), s. 17-42.
- Bunson, Matthew (2002), **Encyclopedia of The Roman Empire**, Gözden Geçirilmiş 1. Baskı, Facts On File Yayınları, New York.
- Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Semih Rifat (Ed.), 1 Baskı, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ch'en, Paul Heng-chao (1979), **Chinese Legal Tradition Under the Mongols: The Code of 1291 as Reconstructed** 1. Baskı, Princeton University Press, New Jersey.
- Chaliand, Gerard (2001), **Göçebe İmparatorluklar**, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Chang, Chun-shu (2010), **The Rise of the Chinese Empire Nation, State, and Imperialism in Early China, ca. 1600 B.C.-A.D. 8**, C. 1, 4. Basım, The University of Michigan Press, Michigan.
- Cheng, Ying-wan (1970), **Postal Communication In China and Its Modernization 1860-1896**, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge.
- Chih-Ch'ang, Li, **Travels of an Alchemist The journey of the Taoist Ch'ang-Ch'un from China to the Hindukush at the Summons of Chingiz Khan**, (Çev. Arthur Waley), 1. Baskı, George Routledge & Sons. Ltd. Press, Londra, 1931.
- Ciocîltan, Virgil (2012), **The Mongols and Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries**, (Çev. Samuel Willcocks), 20, 1. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden.
- Clauson, Gerard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, 1. Baskı, Clerandon Press, Oxford.
- Colburn, Henry P. (2013), "Connectivity and Communication in the Achaemenid Empire", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 56(1), 29-52.

- Coombes, M. James (2007), **The Socio-Economic Impact of the Pax Romana and Augustus' Policy Reforms on the Roman Provinces**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pretoria Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, Pretoria.
- Cortepeter, Carl Max (1968), "The Origin and Nature of Turkish Power", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 10.
- Cosmo, Nicola Di (2010), "Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of Pax Mongolica", **Empires and Emporia: The Orient in World Historical Space and Time**, 53 (1-2).
- Çağdaş, Kemal (1954), "Hüent-Tsang Biografisinin Uygurca Tercümesinde Geçen Sanskrit Kelimelerin İzahı", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 12 (1-2), Ankara, 127-132.
- Çağbayır, Yaşar (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük**, C. 5, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2002), "Uygurlar", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, 42, İstanbul, 242-244.
- Çelik, Züriye (2014), **Moğol İstilasası ve Türkiye Selçuklu Devleti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çelikkol, Yaşar (2011), "Emeviler Dönemi Şurta (Polis) Teşkilatı ve İstihbarat Birimi Olarak Berid Teşkilatı", **Journal of New World Sciences Academy**, 6(2), 321-330.
- Çerçi, Faris (2003), "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 20, 193-224.
- _____ (2003), "Hunlar'da Sosyal, Siyâsî Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri", **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, 5(1), Erzincan, 59-98.
- Çiçek, Anıl (2016), "The Legacy of Genghis Khan – The Mongol Impact on Russian History, Politics", Economy, and Culture", **International Journal of Russian Studies**, 5(2), s. 94-115.
- D'ohsson, M. Baron C. (2006), **Moğol Tarihi**, (Çev. Ekrem Kalan ve Qiyas Şükürov), 1. Baskı, IQ Yayınları, İstanbul.
- Dağ, Mustafa (2012), **Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Dalby, Michael T. (2008), "Court Politics in Late Tang Times", **The Cambridge History of China**, Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 3, 6. Baskı içinde (561-635), Cambridge University Press, Londra.
- Dang, Baohai (2001), "The Paizi of the Mongol Empire", **Zentralasiatische Studien**, 31, Bonn, s. 31-50.

- Danuu, Ankhbayar (2015), “Büyük Han Mengü’nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), Ankara, 1-12.
- _____ (2016), **İlhanlı Devleti’nde Vezaret**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dayı, Özkan (2015), “Câmiü’t-tevarih’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdari Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 55, 239-255.
- De Hortog, Leo (2013), **Dünya Fatih Cengiz Han**, 4. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- De Rachewiltz, Igor (1983), “Turks in China Under the Mongols: A Preliminary Investigation of Turco-Mongol Relations in the 13th and 14th Centuries”, Moris Rossabi (Ed.), **China among Equals The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries**, 1. Baskı içinde (281-312), University of California Press, Londra.
- _____ (1972), **Index To The Secret History of Mongols**, 1. Baskı, Associate Chairman Publications, Bloomington.
- _____ (1982), “Two Recently Published P’ai-tzu Discovered in China”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.**, 36 (1-2), s. 413-417.
- _____ (2004), **The Secret History of Mongols A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century**, C. 1-2, 1. Baskı, Brill, Leiden.
- Dede Korkut Kitabı** (2014), C. 1-2, (Çev. ve Haz. Muharrem Ergin), 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Devlet, Nadir (2002), **Empires In Eurasia From Chingiz Khan to 20th Century**, 1. Baskı, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Diodorus of Sicily** (1984), (Çev. Russel M. Geer), C. 9, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge.
- Doerfer, Gerard (1963), **Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, 1. Baskı, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 1, Wiesbaden.
- _____ (1965), **Türkische und Mongolische Elemente Im Neupersischen**, 1. Baskı, Franz Steiner Verlag GMBH, C. 2, Wiesbaden.
- Donuk, Abdülkadir (1984), “Eski Türk Devlet Teşkilatında <<Tarhan>> Unvanı ve Tarihi Gelişmesi”, **Tarih Dergisi**, 34, 81-90.
- Du, Ge Feng-Zhengming (2015), **Traditional Chinese Rites and Rituals**, (Çev. Jieting Huang Yinjie Jiang), 1. Baskı, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.

- Dubs, H. H. ve Rafe De Crespigny (1967), **Official Titles of the Former Han Dynasty**, 1. Baskı, Australian National University Press, Canberra.
- Durmuş, İlhami (2008), **İskitler (Sakalar)**, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Eberhard, Wolfram (1995), **Çin Tarihi**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1943), “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreyeye Girer?”, (Çev. İkbâl Berk), **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1(2), , s. 19-30.
- _____ (1965), **Conquerors and Rulers Social Forces in Medieval China**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, E. J. Brill, Leiden.
- Ebrey, Patricia (2008), “The Economic and Social History of Later Han”, **The Cambridge History of China**, , Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), C. 1, 6. Baskı içinde (608-648), Cambridge University Press, Londra.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han (2010), **Türk Seçeresi: Türk'ün Soyağacı**, (Çev. Yunus Yiğit), 1. Baskı, İlgî Kültür Sanat, İstanbul.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Ed-Dûrî, Abdülaziz (1992), “Divan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 9, İstanbul, s. 377-381.
- Erdal, Marcel (1991), **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon**, 1,1. Baskı, Otto Harrassowitz Yayınları, Wiesbaden.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (basım tarihi yok), **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, 3. Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Fadl Allah Rashid Ed-Din (1911), **Djami El-Tévarikh: Histoire Générale du Monde par Fadl Allah Rashid Ed-Din, Tarîkh-i Moubarek-i Gazanı Historie des Mongols**, E. Blochet (Ed.), C. 2, 1. Baskı, Luzak & Company Yayınları, Londra.
- Farazmand, Ali (2009), “Bureaucracy and the Administrative System of Ancient World –State Persian Empire: Implications for Modern Administration”, **Bureaucracy and Administraiton**, 1. Baskı, Taylor & Francis Group, New York.
- Findlay, Alexander G. (1857), **Classical Atlas to Illustrate Ancient Geography**1. Baskı, William Tegg & Company Yayınları, Londra.
- Flavius Philostratus (1912), **The Life of Apollonius of Tyana**, (Çev. F. C. Conybeare), 1-2, 1. Baskı, William Heinemann Yayınları, Londra.
- Freese, J. H. (1920), **The Library of Photius**, , 1, 1. Baskı, Richard Clay & Sons Yayınları, Londra.

- Gao, Can (2017), **The Tangxieben and Songkanben of the Shouwen Jiezi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arizona Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Arizona.
- Garcia, Chad D. (2012), “A New Kind of Northerner: Initial Song Perceptions of the Mongol”, **Journal of Song-Yuan Studies**, 42, 309-342.
- Geçmişten Günümüze Posta** (2007), Yusuf Toprak (Koord.), Ankara.
- Gıyaseddin Nakkaş (2013), **Hıtay Sefaretnamesi**, (Haz. Betül Mutlu), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Golden, Peter B. (2011), **Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppe**, Cătălin Hriban (Ed.), 1. Baskı, Editura Academiei Române Yayınları, Bucureşti.
- Gosch, Stephan ve Stearns, Pete (2008), **Premodern Travel in World History**, 1. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, New York.
- Gömeç, Saadettin (1963), “İslamiyet Öncesi Türk Tarihi'nin Kaynakları Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, 20(31), 51-92.
- _____ (2010), “Boyla ve Baga Unvanı”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 73-80.
- _____ (2012), **Türk-Hun Tarihi**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Grigor Of Akanc' (1954), **History of the Nation of the Archers (The Mongols)**, 1. Baskı, Harvard University Press, Cambridge.
- Grousset, René (2006), **Bozkır İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Guisso, Richard W. L. (2008), “The Reigns of the Empress Wu, Chung-Tsung and Jui-Tsung (684-712)”, Denis Twitchett ve K. Fairbank (ed.) , **Cambridge History of China** 3, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra, 290-332.
- Gülensoy, Tuncer (2007),**Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü – Etimolojik Sözlük Denemesi**, 1. Baskı, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi**, C. II, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Günaltay, M. Şemseddin(1987), **İran Tarihi**, C. 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Günay, Ünver -Harun Güngör (2009), **Türklerin Dinî Tarihi**, 1. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Hallock, Richard T. (1969), **Persepolis Fortification Tablets**, 1. Baskı, University of Cambridge Press, Chicago.

- Halperin, Charles J. (1983), "Russia in Mongol Empire in Comparative Perspective", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 43 (1).
- Halperin, Charles J. (2007), "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", **Russia and Mongol, Slavs and the Steppes in Medieval and Early Modern Russia**, Victor Spinei ve George Bilavski (Ed.), 1. Baskı, The Publishing House of the Romanian Academy, Bucureşti.
- Halperin, Charles J. (1985), **Russia and the Golden Horde, The Mongol Impact on Medieval Russian History**, 1. Baskı, Indiana University Press, Bloomington.
- Hambis, Louis (1956), "The Mongols in the Ming Era", **East and West**, 7 (2), s. 119-127.
- _____ (1969), **Documents sur l'Histoire des Mongols a l'Époque des Ming**, 1. Baskı, Presses Universitaires de France, Paris.
- Hansen, Valerie (2011), "The Kitan People, the Liao Dynasty (916-1125) and their World", **Orientalism**, 42(1), 34-42.
- Harekat, İbrahim (1992), "Berid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 5, İstanbul, s. 498-501.
- Harris, Ian (2005), **Cambodian Buddhism History and Practice**, 1. Baskı, University of Hawai'i Press, Hawai'i.
- Hasan, Abdullahoğlu (1934), "Birinci Mengli Giray Han Yarlığı", **Türkiyat Mecmuası**, 4, s. 99-109.
- Haussig, Hans Wilhelm (1997), **İpek yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi**, (Çev. Müjdat Kaya Yerli), Kayseri.
- Herodotus (1901), **The Histories**, (Çev. Henry Cary), 1. Baskı, George Bell & Sons Yayınları, London.
- Hiouen-Tsang (1858), **Mémoires Sur Les Contrées Occidentales**, (Çev. Stanislas Julien), 1. Baskı, A L'imprimerie Imperiale, C. 2, Paris.
- Hodous, Florence (2012/2013) "The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire", **Central Asiatic Journal**, C. 56, s. 87-102.
- Hoei-Li ve Yen-Thsong (1853), **Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang Et De Ses Voyages Dans l'Inde**, (Çev. Stanislas Julien), 1. Baskı, L'imprimerie Imperiale, Paris.
- Hulsevê, A.F. P. (1979), **China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C. – A. D. 23**, (Çev. M. A.N. Loewe), 1. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden.

- Hung, Shih-Ti, (2018), “The Establishment of A New System for the Consolidation of Unification”, Li Yu-Ning (Ed.), **The First Emperor of China içerisinde** (91-115), 2. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group Yayınları, New York.
- Isidore Of Charax (1914), **Persian Stations**, (Çev. H. Schoff Wilfred), 1. Baskı, Commercial Museum Publishing, Philadelphia.
- İbn Hurdâzbih (2008), **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, (Çev. Murat Ağarı), 1. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Esir (1991), **El Kâmil Fi't-Tarih**, C. 4, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), 1. Baskı, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İnan, Abdülkadir (1943), “Bibliografya”, **Belleten**, 7(27), 615-619.
- İnan, Fatih (2015), “Neil Faulkner, Roma: Kartalların İmparatorluğu, (Çev. Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2015, 352 s. ISBN: 978-605-172-097-5”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 1(1), 309-317.
- İzgi, Özkan (2014), **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, Erkin Ekrem-Serhat Küçük (haz.), 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Jackson, Peter (2009), “The Mongol Age in Eastern Inner Asia”, Nicola Di Cosmo, A. J. Frank ve Peter B. Golden (Ed.), **The Cambridge History of Inner Asia The Chingissid Age**, 1. Baskı içinde (20-45), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2014), **The Mongols and The West: 1221-1410**, 1. Baskı, Routledge The Taylor & Franchis Group, New York.
- Jiang, Bing (2014), **Chinese Gates of Later Imperial China in the Context of Cosmo-Religious Rituals**, Sheffield Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Mimarlık Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sheffield.
- Johann De Plano Carpini (2000), **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme**, (Çev. Ergin Ayan), 1. Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Jones, A. H. M. (1964), **The Later Roman Empire 284-602**, C. 2, 1. Baskı, Basil Blackwell, Oxford.
- Kafalı, Mustafa (1976), **Altın Orda Hanlığının Kuruluşu**, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), **Çağatay Hanlığı(1227-1345)**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (2011), **Türk Milli Kültürü**, 32. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kalan, Ekrem (2014), “XIII ve XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları”, **Avrasya Etüdüleri**, XLV/1.

- Kamalov, İlyas (2009), **Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk Tatar Etkisi)**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kamalov, İlyas ve Özyetkin, A. Melek (2017), **Altın-Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar**, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kan, Lao (1982), “The Early Use of The Tally in China”, Davit T. Roy ve Tsuen-hsuein Tsien (Ed.), **Ancient China: Studies in Early Civilization**, 2. Baskı içinde (91-98), The Chinese University Press, Hong Kong.
- Karasar, Hasan Ali, **National Identity and Regional Integration In Central Asia: Turkestan Reunion**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.
- Kaya, Muharrem (2002/3), “Divânü Lûgati’t-Türk’ün Halk Bilimi Açısından Önemi”, **Folklor/Edebiyat Dergisi**, 8(31), 39-49.
- Kemaloğlu, İlyas (2016), “Altın Orda Devleti”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı: Cengizogulları**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (2016), “Büyük Moğol İmparatorluğu”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı:Cengizogulları**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî (2000), **Müsameretü’l Ahbar**, (Çev. Mürsel Öztürk), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kırilen, Gürhan (2013), “Xuan Zang’ın Orta Asya İzlenimleri”, **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53(1), Ankara.
- Kia, Mehrdad (2016), **The Persian Empire a Historical Encyclopedia**, e-book, ABC-CLIO Press, C. 1, California.
- Knapton, J., “The Romans and Their Roads”, **The Original Small Element Pavement Technologists Konferansı (Tel Aviv 1996) Bildirileri**, (ed. ve Basım evi yok): <http://www.sept.org/techpapers/826.pdf>
- Kolb, Anne (2014), “Communications and Mobility in the Roman Empire”, Christer Bruun ve Jonathan Endmondson (Ed.), **The Oxford Handbook of Roman Epigraphy içinde** (649-670), 1. Baskı, Oxford University Press, New York.
- _____ (2005), “Transport and Communication in The Roman State”, Colin Adams ve Ray Laurance” (Ed.), **Travel and Geography in the Roman Empire**, 2. Baskı içinde (95-105), Tylor and Francis Press, Londra.
- Kollmar-Paulenz, Karénina (2011.), **Die Mongolen Von Dschingis Khan bis heute**, 1. Baskı, Verlag C. H. Beck, München.

- Korkmaz, Zeynep (1995), **Türk Dili Üzerine Çalışmalar**, C. 1, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, , Ankara.
- _____ (1986), “Elements Common to Turkish and Mongolian and the Place of Mongolian in Turkish Language Studies”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı**, 34, s. 31-41.
- Köksal, Erhan (1969), “Türkiye’de Vali ve Kaymakamların Fonksiyon ve Yetkileri”, **Amme İdaresi Dergisi**, 2(1).
- Köprülü, M. Fuat (1983), **İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köstenbauer, Jakob (2017), “Surgical wisdom and Genghis Khan’s Pax Mongolica”, **Anz Journal of Surgery**, 87 (3), 116-120.
- Kuhr, Amélie (2001), “The Achaemenid Empire (c. 550-c. 330): Continuities, Adaptations, Transformations”, Suan E. Alcock vd. (Ed.), **Empires Perspectives from Archaeology and History**, 1. Baskı içinde (93-124), Cambridge University Press, Cambridge.
- Kushenova, Ganizhamal (2006), “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan’a Teşkilat Yapısı”, **Bilig**, 38, Türkistan, 185-196.
- _____ (2006), **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir (1229-1241)**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____ (2007), “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalvaç ve Yeh-lu Ch’u-ts’ai:Devlet İdare Anlayışı ve Uygulamaları”, **Bilig Dergisi**, 42, 229-250.
- _____ (2013), **Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraünnehir 1229-1241**, 1. Baskı, IQ Yayınları, İstanbul.
- Lai, Hung-chuan (2014), **Re-conceiving Seed, Re-defining Foreignnes: Markers of Judean Identity in Ezra-Nehemiah and Trito-Isaiah**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Union Presbyterian Seminary Üniversitesi Kitab-ı Mukaddes Çalışmaları Fakültesi, Virginia.
- Lamb, Harold (1927), **Genghis Khan the Emperor of All Men**, 1. Baskı, Robert M. McBride Company, New York.
- Lane j. Harris (2015), “The Relay System and Ming Empire in the Borderlands, 1368-1449”, **Ming Studies**, 72, s. 2-23.
- Lemcke, Lukas (2013), **Imperial Transportation and Cominication from the Third to the Late Fourth Century: The Golden Age of Cursus Publicus**, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, Waterloo Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, , Waterloo.

- Lessing, Erich (2013), "Ancient Life: Letter Perfect", Noah Wiener (Ed.), **Life in the Ancient World Crafts, Society and Daily Practice**, 1. Baskı *içerisinde* (30-31), Biblical Archaeology Society Yayınları, Washington.
- Lewellyn, Lloyd vd. (2010), **Ctesias' History of Persia: Tales of Orient**, 1. Baskı, Roudledge Taylor & Francis Group Press, New York.
- Lewis, Mark Edward (2009), **China's Cosmopolitan Empire The Tang Dynasty**, 1. Baskı, Harvard University Press, London.
- Lien, Y. Edmund (2015), "Reconstructing the Postal System of the Han Period", Antje Richter (Ed.), **A History of Chinese Letters and Epistolary Culture**, 1. Baskı *içinde* (17-52), E. J. Brill Press, Leiden.
- Lin, Yih-min (1967), **Ali Ekber'in Hitayname Adlı Eserinin Çin Kaynakları İle Mukayese ve Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tai-pei.
- Lienü Zhuan of Liu Xiang (2014), **Exemplary Women of Early China**, (Çev.: Anne Behnke Kinney), 1. Baskı, Colombia University Press, New York.
- Llewelyn, S. R. ve Kearsley, R. A. (1994), **New Documents Illustrating Early Christianity**, C. 7, 1. Baskı, Southwood Press, Sydney.
- Llewelyn, S. Robert (1995), "Sending Letters in the Ancient World: Paul and the Philippians", **Tyndale Bulletin**, 46(2), Cambridge, 337-356.
- Loewe, Michael (2006), **The Government of Qin and Han Empires 221 BCE-220BCE**, , 1. Baskı, Hackett Publishing Company, Cambridge.
- _____ (2008), "The Structure and Practice of Government", **The Cambridge History of China**, C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 463-490.
- Lok, Sharon (2018), **The Life of Paper: Letters and a Poetics of Living Beyond Captivity**, 1. Baskı, University of California Press, California.
- Mahmûd El-Kâşgarî (2007), **Dîvânü Lugâti't Türk**, (Çev. Serap Tuba Yurteser ve Seçkin Erdi), 2. Baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Marco Polo (1914), **The Travels of Marco Polo The Venetian**, (Çev. John MASEFIELD), 3. Baskı, J. M. Dent & Sons LTD Press, Londra.
- Marco Polo (1938), **Description of the World**, (Çev. A. C. Moule ve P. Pelliot), 1. Baskı, George Routledge & Sons, London.
- Marshall, Robert (1996), **Doğudan Yükselen Güç: Moğollar**, (Çev. Füsün Doruker), 1. Baskı, Sabah Kitapları, İstanbul.

- Masom, W. F. ve Stout, J.F. (1911), **A Synopsis of Roman History to 138 A.D.**, 1. Baskı, University Tutorial Yayınları, Londra.
- Matsui, Dai (1999), "Uigur Administrative Orders Bearing Qutlug Seals", **The Society of Central Asian Studies** (□□□□□□□□□□), 13, 1-62.
- _____ (2003), "The Yalin-Texts.Six Uigur Administrative Orders From The Early Fourteenth Century", **Humanities and Social Humaties Studies**, 10, 51-72.
- _____ (2008), "Uigur Kâzig and the Origin of Taxation System in the Uigur Kingdom of Qoço", **Festschrift in Honor of Talat Tekin: Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi**, 18, 229-242.
- _____ (2008), "Uigur Kâzig and the Origin of Taxation System in the Uigur Kingdom of Qoço", **Festschrift in Honor of Talat Tekin: Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi**, 18, 229-242.
- _____ (2009), "Mongol Globalism Attested by the Uigur and Mongol Document", □□□□□□□□□□, s. 22, 33-42.
- _____ (2013), "Dating of the old Uigur Administrative Orders From Turfan ", M. Özkan ve E. Doğan (Ed.), **VIII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı**, C. 4, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Nr. 5197, İstanbul, 611-633
- _____ (2013), "Ürümçi ve Eski Uyurca Yürüngçim Üzerine", **Yalım Kaya Bitigi: Osman Fikri Sertkaya Armağanı** Hatice Şirin User ve Bülent Gül (ed.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı içinde (427-432), Ankara.
- _____ (2017), "Old Uigur Toponyms of the Turfan Oases", **Tulufanxue yanjiu**, 1.
- Matsui, Dai Ve Li Gang (2016), "An Old Uighur Receipt Document Newly Discovered İn The Turfan Museum", **Written Monuments Of Orient**, C. 2, 68-75.
- May, Timothy (2007), **The Mongol Art Of War**, 1. Baskı, Westholm Publishing, Pennsylvania.
- Mead, G. R. S. (1901), **Apollonius Of Tyana The Philosopher-Reformer Of The First Century A.D.**, 1. Baskı, Theosophical Publishing Society, Londra.
- Melville, Charles (2013), "The Keshig İn Iran: The Survival Of Royal Mongol Household", Linda Komaroff (E.D), **Beyond The Legacy Genghis Khan**, 2. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden, 138-168.
- Mennen, Inge (2011), **Power and Status in the Roman Empire, Ad 193-284**, 1. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden.
- Minorsky, V. (1948), "Tamim Ibn Bahr's Journey To The Uyghurs", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 22(2), 275-305.

- Mitchell, S. Augustus, **Mitchell's Ancient Atlas, Clasical And Sacred**, 1. Baskı, H. Cowperthwait & Company Yayınları, Philadelphia.
- Moğolların Gizli Tarihçesi** (2011), (Çev. M. Levent Kaya), 1. Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Moğolların Gizli Tarihi** (1948), (Çev. Ahmet Temir), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Morgan, David (2007), **The Mongols**, 2. Baskı, Blackwell Publishing, Oxford.
- Mu, Chi'en (1982), **Traditional Government in Imperial China: A Critical Analysis**, (Çev. Chün-Tu Hsüeh Ve George O. Otten), 1. Baskı, The Chinese University Of Hong Kong Press, Hong Kong.
- Muhaddere, N. Özerdim (1950), "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistan'ının Şehirleri", **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 8(1-2), 105-110.
- Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağda Türkler** (2004), Mehmet Şeker vd. (Haz.), (Çev. Yusuf Ziya Yörükkan), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.
- Needham, Joseph (1971), **Science and Civilization in China**, C. 4, 1. Baskı, Cambridge University Press, Londra.
- Поппе, н. н. (1938), **монгольскій словарь мукаддимат ал-адаб**, первое издание, типография Академии наук СССР, москва.
- Okay, Bülent (1983), "Çin Tarihi'nin Kaynakları: I Shih Chi (Tarih Kayıtları)", **Doğu Dilleri Dergisi**, 3(4), 127-133.
- Olbricht, Peter (1954), **das Postwesen in Chine unter der Mongolenherrschaft im 13. und 14. Jahrhundert**, 1. Baskı, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1954.
- Onat, Ayşe (2012), **Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ vd. (2015), **Han Hanedanı Tarihi: Hsiung-Nu (Hun) Monografisi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (2010), **Eski Türk Yazıtları**, Bireştirilmiş 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ostrowski, Donalt(1990), "The Mongol Origins of Muskovite Political Institutions", **Slavic Review**, 49 (4), s. 525-542.
- Other Routes: 1500 Years of African and Asian Travel Writing** (2006), Tabish Khair v.d. (Ed.), 1. Baskı, Signal Books, Oxford.
- Ögel, Bahaeddin (1991), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, 1-2, 3. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- _____ (2015), **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, 1-2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2016), **Türklerde Devlet Anlayışı**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (2002), **Sino-Turcica: Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Özcan, Altay Tayfun, **Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)**, Ankara 2017.
- Özdemir, H. Ahmet (2005), **Moğol İstilas Cengiz Ve Hülâgû Dönemleri**, 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özden, Mustafa Kemal (2013), **Belgeler Işığında Cengiz Han Ve Hayatı**, 1. Baskı, Dizgi Ofset, Konya.
- Özerdim, Muhaddere N. (1957), “ “Hsi-Yü” Olarak Çin Türkistan'ının Tarihi Sınırlanması ve Tarihi Önemi”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 15(1-3), s. 119-217.
- Özgüdenli, Osman G. (2009), **Gâzân Han Ve Reformları (1295-1304)**, 1. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Özlemez, Mehmet (2013), “Moğolların Gizli Tarihi ve Sözvarlığı Üzerine”, Bülent Gül (Ed.), **Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı içerisinde (377-384)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Özlu, A. Serdar (2003), **Dört Halife Döneminde İç Güvenlik**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyetkin, A. Melek (1993), “Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Hacı Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı”, **Türkoloji Dergisi**, 13(1), 167-192.
- _____ (2004), **Eski Türk Vergi Terimleri**, 1. Baskı, Köksav, Ankara.
- _____ ve Kemaloğlu, İlyas (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, 4. Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pelliot, Paul (1929), “Neuf notes sur des question d'Asie centrale”, **T'oung-Pao**, 26(4-5), 201-266.
- _____ (1930), “Sur yam ou jam, “relais postal””, **T'oung Pao**, 17(2-3), 192-195.
- _____ (1949), **Notes sur l'Histoire de la Horde d'Or Suivies de Quelques Noms Turcs d'Hommes et de Peuples Finissant en "ar"**, Librairie d'Amérique et d'Orient, 1. Baskı, Paris.
- _____ (1968), **Notes on Marco Polo**, 1. Baskı, qImprimerie Nationale, Paris.

- _____ (1944), “Qubčiri-Qubčir et Qubči’ur-Qubčur”, *T’oung Pao*, 37, s. 153-164.
- _____ ve Louis Hambis (1951), **Histoire Des Campagnes De Gengis Khan Cheng-Wou Ts’in-Tcheng Lou**, C. 1, 1. Baskı, Brill, Leiden.
- Pratt, Richard (1994), **Imperial China: History of the Posts to 1896**, , 1. Baskı, Sahara Publications, Londra.
- Priaulx, Osmond De Beauvoir (1873), **The Indian Travels of Apollonius of Tyana and The Indian Embassies to Rome from the Reign of Augustus to the Death of Justinian**, 1. Baskı, Quaritch, Londra.
- Prwadin, Michael (1953), **The Mongol Empire Its Rise and Legacy**, (Çev. Eden Paul ve Cedar Paul), 3. Baskı, George Allen & Unwin Ltd., Londra.
- Puett, Michael (2009), “CenteringThe Realm: Wang Mang, The Zhouli, And Early Chinese Statecraft”, Benjamin Elman ve Martin Kern (ed.), **Statecraft And Classical Learning: The Rituals of Zhou in East Asian History içerisinde** (129-154), C. 1, 1. Baskı, E. J. Brill Press, Aylesbury.
- Rasony, Lazslo (1993), **Tarihte Türklük**, 3. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Rızaeddin Fahreddin (2003), **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, (Çev. İlyas Kamalov), 1. Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Richter, Anje (2013), **Letters and Epistolary Culture in Medieval China**, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington.
- Rockhill, William Woodville (1900), **The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of The World 1253-55**, 2. Baskı, Bedford Press, Londra.
- Rogers, J. Daniel (2012), “Inner Asian States and Empires: Theories and Synthesis”, **Journal of Archaeological Research**, 20 (3).
- Root, Margaret Cool (2002), “Animals in the Art of Ancient Iran”, Billie Jean Collins (Ed.), **A History of the Animal World in the Ancient Near East içerisinde** (169-210), 2. Baskı, E. J. Brill Press, Leiden.
- Ross, Denis (1936), “The Mongol in China”, **Journal of the Royal Society of Art**, 84, s. 465-475.
- Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries** (1984), (Ed. ve Çev. George P. Majesca), 1. Baskı, Dumbarton Oak Publications, Washington.
- Sağır, Caner (2006), **Tamim İbn Bahr’ın Seyahatnamesi İle Mervezi’nin Tabai HayavanEserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Serruys, Henry (2015), "Landgrands to The Mongols in China: 1400-1460", **Monumenta Serica**, 25, 1966, s. 394-405.
- Serruys, Henry (1968), "The Mongols in China", **Monumenta Serica**, 27, s. 233-305.
- Sheldon, R. M. (2008), **Espionage in the Ancient World**, 2. Baskı, McFarland Company Yayınları, North Carolina.
- Shim, Hosung (2014), "The Postal Roads of the Great Khans in Central Asia under the Mongol Yuan Empire", **Journal of Song-Yuan Studies**, 44, s. 405-469.
- Sigismund Von Herberstein (1852), **Notes Upon Russia: Being a Translation of the Earliest Account of That Country, Entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii**, (Çev. R. H. Major), C. 2, 1. Baskı, The Hakluyt Society,
-
- Notes Upon Russia: Being a Translation of the Earliest Account of That Country, Entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii**, (Çev. R. H. Major), C. 2, 1. Baskı, The Hakluyt Society, 1851
- Silverstein, Adam J. (2007), **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sinor, Denis (1998), "The Kitan and The Kara Khitay", M. S. Asimov ve C. E. Bosworth (Ed.), **History of Civilization of Central Asia**, C. 4, 1. Baskı, Unesco, Fransa.
- Skaff, Jonathan Karam (2012), **Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors**, 1. Baskı, Oxford niversity Press, Oxford.
- Somers, Robert M. (2008), "The End of Tang", Denis Twitchett ve K. Fairbank (ed.), **The Cambridge History of China**, C. 3, 6. Baskı *içinde* (682-789), Cambridge University Press, Londra.
- Spuler, Bertold (2011), **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1200-1220**, (Çev. Cemal Köprülü), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ssu-Ma Ch'ien (2008), **The Grand Scribe's Records The Memoirs of Han China**, William H. Nienhauser (ed.), (Çev. J. Michael Farmer vd.), C. 9, 1. Baskı, Indiana University Press, Indianapolis.
- Strechie, Mădălina (2015), "Political Publicity in Ancient Rome. A Case Study: Honorary Latin Insriptions", **Creativity in Social Sciences**, 1. Baskı, Stech Yayınları, Craiova.
- Sykes, P. M. (1915), **A History of Persia**, 1. Baskı, Macmillian and Co., C. 1, Londra.
- Şimşir, Mehmet (2005), "Râşid Halifeler Döneminde İdare Sistemi ve Divan Teşkilatı", **İstem**, 3(6), 265-280.

- Takmer, Burak ve Önen, Nihal Tiner (2007), **Via Sebaste: Anadolu'nun en iyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergahı**, Selda Baybo (Koord.), 1. Baskı, Varsak Belediyesi Kültür Yayınları, Antalya.
- Taneri, Aydın (1966), "Müsâmeretü'l-Ahbârın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değerlendirilmesi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 4(6), 127-171.
- T'ang, Ch'i (1970), **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Taşagıl, Ahmet (2002), "Karahıtaylar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içerisinde** (415-416), 24, İstanbul.
- _____ (2002), "Türk", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, 41, İstanbul, s. 467-474.
- _____ (2012), **Göktürkler I-II-III**, Birleştirilmiş 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tavernier, J. (2007), **Iranica in the Achaemenid Period (c.a. 550-330 B.C.)**, 1. Baskı, Peeters Publishers & Department of Oriental Studies, Paris.
- Taymas, Abdullah (1942), "Divanü Lügat-it-Türk Tercemesi", **Türkiyat**, 7, 212-252.
- Tekin, Talât (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, 2. Baskı, Sanat Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2010), **Orhon Yazıtları**, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temizsu, Habibe (2018), **Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim**, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Tezcan, Mehmet (2002), "I-İ Chih-i/I-İ Fa-İ ve "Beş Tuzak" (Çinlilerin Hunları Yıkmak İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler)", **Türkler içerisinde** (s. 729-742), C. 1, Ankara.
- The Cambridge History of China** (2008), edit Denis Twitchett ve K. Fairbank (ed.), C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra.
- The History of Al-Tabarî** (1989), (Çev. G. R. Hawting), C. 20, 1. Baskı, New York University Press, New York.
- The Secret History of The Mongols** (2005), (Çev. ve haz.: Urgunge Onon), London.
- The Tang Code** (1997), (Çev.: Wallace Johnson), C. 2, 1. Baskı, Princeton University Press, New Jersey.
- Togan, İsenbike v.d. (2006), **Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu): 194a "Türkler" Bölümü, (Açıklamalı Metin Neşri)**, 2. Baskı, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Togan, İsenbike (1998), **Flexibility & Limitation in Steppe Formations the Kerait Khanate & Chinggis Khan**, 1. Baskı, Brill, Leiden.
- Togan, Zeki Velidi (1981), **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, C. 1, 3. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul.
- _____ (1982), **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, 2. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Tuna, Osman Nedim (1972), "Osmanlıca'da Moğolca Ödünç Kelimeler I", **Türkiyat Mecmuası**, 17, 209-250.
- _____ (1976), "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler", **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, 18 (0), s. 281-314.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2017), **Türkçe Sözlük**, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Twitchett, Denis (1992), **The Writing of Official History under the Tang**, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge.
- Usul, Dilber İlimli (2016), **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1970), **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Van Tilburg, Cornelis (2007), **Traffic and Congestion in the Roman Empire**, 1. Baskı, Roudledge Yayınları, New York.
- Vásáry, I. (1976), "The Golden horde Term Daruga and Its Survival in Russia", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 30(2), 187-197.
- _____, (2007), **Eski İç Asya'nın Tarihi**, (Çev. İsmail Doğan), 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Vér, Márton (2016), **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Szeget Üniveristesi Ortaçağ Çalışmaları Enstitüsü, Szeged.
- Владимирцов, Б. Я. (1929), "Заметки к Древнетюркским и Старомонгольским текстам", **Доклады Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик**, C. 16, s. 289-236.
- Vladimirtsov, B. Y. (1995), **Moğolların İctimaî Teşkilâtı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, (Çev. Abdülkadir İnan), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Von Falken Hausen, Lothar (2007), "The E Jun Qi Metal Tallies", Martin Kern (ed.), **Text and Ritual in Early China**, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington.

- Ware, James R. (1932), “Notes on The History of The Wei Shu”, **Journal of the American Oriental Society**, 52(1), 35-45.
- Wang, Chengjin v.d. (2015), “Evolution, Accessibility and Dynamics of Road Networks in China from 1600-1900”, **Journal of Geographical Sciences**, 25 (4), s. 451-484.
- Watson, Burton(1958), **Ssu-ma Ch'ien: the Grand Historian of China**, 2. Baskı, Colombia University Press, New York.
- Watters, T. (1889), **The Chinese Language**, 1. Baskı, Presbyterian Mission Press, Shanghai.
- Wiesehöfer, Josef (2001), **Ancient Persia from 550 BC to 650 AD**, (Çev. Azizeh Azodi), 2. Baskı, I. B. Tauris Publishers, Londra.
- Wilhelm Von Rubruck (2001), **Moğolların Büyük Hanına Seyahat**, (Çev. Ergin Ayan), İstanbul.
- Wilson, A. C., (1989-1990), “A Thousand Years of Postal and Telecommunications Services in Russia”, **New Zealand Slavonic Journal**, 1, s. 135-166.
- Wittfogel, Karl A. ve Fêng, Chia-Shêng, (1961), **History of Chinese Society Liao (907-1125)**, 2. Baskı, Lancaster Press, Philadelphia,.
- Xenophon (1859), **Anabasis**, (Çev. Thomas Clark), 1. Baskı, Charles Desilver & Sons Publishers, Philadelphia.
- Xenophon (1914), **Cyropaedia**, (Çev. Walter Miller), C. 2, 1. Baskı, William Heineman Press, Londra.
- Xu, Zhexin 2015, **The Perceptions of Horses In Thirteenth – and Fourteenth – Century China**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University.
- Yakubovskiy, A.Yu. (1992), **Altın Ordu ve Çöküşü**, (Çev. Hasan Eren),1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yasin, Yusufcan (2013), “Kıtan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 34, 315-327.
- Yazıcı, Nesimi (1987), “Klasik İslâm Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 29(1), 377-386.
- Yıldırım, Fikret v.d. (2013), **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitik**, 1. Baskı, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- Yıldırım, Taner (2017), “Abbasilerde Bilgi Toplama ve Haberleşme”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27(1), 249-264.
- Yılmaz, Metin (2008), “Emevi ve Abbasi Dönemi İç İstihbaratı”, **İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsik’ısı Dergisi**, 12, 175-193.

- Yih-min, Lin (1967), **Ali Ekber'in Hitayname Adlı Eserinin Çin Kaynakları İle Mukayese ve Tenkidi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tai-pei.
- Ying-Shih, Yü (2008), "Han Foreign Relations", Denis Twitchett ve K. Fairbank (Ed.), **The Cambridge History of China**, C. 1, 6. Baskı, Cambridge University Press, Londra.
- Yuvalı, Abdulkadir (1994), **İlhanlılar Tarihi –I- Kuruluş Devri**, 1. Baskı, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri.
- _____ (2017), **İlhanlı Tarihi**, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Zimonyi, Istvan (2016), **Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century**, 1. Baskı, E. J. Brill Press, Lieden.
- Zuo, Lala (2008), "A Geographical Study of the Records of the Verifications of the Responses of Guanshiyin in Three Volumes", **Sino-Platonik Papers**, 182, s. 25-54.
- http://legacy.lib.utexas.edu/maps/onc/txu-pclmaps-oclc-8322829_f_8.jpg
- <http://www.babelstone.co.uk/Blog/2013/01/fake-khitania.html> (01.05.2019).
- <http://www.babelstone.co.uk/Blog/2013/01/fake-khitania.html> (01.05.2019).
- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/pax> (20.04.2019; 19.17).
- <https://www.themaparchive.com/china-420502-ce.html> (22.04.2019).
- <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=62372> (01.05.2019).
- http://www.capitalmuseum.org.cn/other/content/2008-07/09/content_22553.htm (01.05.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Sinan MERİÇ, 22.06.1992 tarihinde İstanbul İli Kadıköy İlçesi'nde doğdu. 2006 yılında Ümraniye Uzun Mehmet İlköğretim Okulunu; 2011 yılında Ümraniye Merkez Anadolu Lisesi'ni; 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

MERİÇ, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.

